

75 éves a Finnugor Társaság

Az 1860-as években a finn nép történetében olyan időszak kezdődött, amely a gazdasági helyzet megjavítására, a közműveltség emelésére és a finn nemzeti célok megvalósítására irányuló törekvések számára sokkal kedvezőbb légkört teremtett, mint amilyen a közvetlenül megelőző évtizedekben uralkodott. 1863-ban a finn nyelv, noha csak korlátozott mértékben, a svéd mellett Finnország másik hivatalos nyelvének rangjára emelkedett; a finn nyelvű népiskolák és középiskolák száma megszaporodott, sőt egyes tanárok az egyetemen is áttértek a finn nyelv használatára; gyarapodott a finn nyelvű újságok száma; a finn irodalom újabb fejlődésnek indult s egyre nagyobb elterjedtségnek örvendett; 1872-ben állandó finn színház létesült. A finn művelődési törekvések ezen vívmányainak sorába szépen illeszkedett bele 1883-ban a Finnugor Társaság megalapítása.

A finn nyelv kutatásának már 1831 óta volt eredményesen működő központja, a Finn Irodalmi Társaság. A Finnugor Társaság létesülése tehát már a látóhatár további kiszélesedését, újabb célok kitűzését jelentette. A finn művelődés munkásai már nem csupán a finn nyelvvel kapcsolatos feladatokat tartották szem előtt akkor, amikor OTTO DONNER tervei szerint a finn társadalom széles rétegeinek közreműködésével a Finnugor Társaságot létrehozták, hanem a finnel rokon nyelvek kutatását is célul tűzték ki olyan időpontban, amikor ilyen irányú kutatásoknak külön intézmény keretében történő megszervezésére más érdekelt országokban még csak gondolni sem tudtak, illetőleg mertek. „Finnországban az 1883 év végén egy külön társaság alakult, mely az ugor (finn-ugor) népeknek főleg nyelvészeti, de egyszersmind őstörténelmi és ethnographiai szempontból való tanulmányozását tűzte ki célul; neve: F i n n u g o r T á r s a s á g (Suomalais-ugrilainen Seura). Céljához képest e társaság arra vállalkozott, hogy a jelenlegi ugor népek közt, meg olyan területeken, a hol hajdan ugorság lakott, tudományos kutatásokat tétessen, s így azt az ismeretanyagot, melyet ezen nagyobbbrészt már pusztulófélben levő népekről most még meg lehet szerezni, a tudomány számára biztosítsa és megőrizze. E szerint, a mennyire anyagi ereje is megengedi, kiküld az illető vidékekre egyes kutatókat, pl. nyelvészeti vagy másirányú földadattal; természetesen közzé is teszi e kiadások eredményeit saját közlönyében, mely egyébe tárgykörbe tartozó dolgozatokat is befogad” — így jelenti be BUDENZ a Nyelvtudományi Közlemények XXI. kötetében (63. l.) a Finnugor Társaság megalakulását, ugyanaz a Budenz, aki 13 évvel korábban tudományos törekvései számára a mi hazai viszonyainkat még annyira kedvezőtleneknek látta, hogy nem utasította el magától a Szentpétervárra való áttelepülés gondolatát (vö. KANNISTO: SUSAIK. L/3, 28), s aki 1872-ben még időelőttinek nyilvánította Otto Donnernek azt a tervét, hogy az urál-altaji nyelvtudomány céljaira külön folyóiratot indítsanak (i. m. 35).

A Finnugor Társaság alapítása óta eltelt 75 év ragyogóan igazolta Donner derűlátását. A legkülönbébb tudományok történetét hosszasan kellene

tanulmányoznunk ahhoz, hogy rá tudjunk mutatni még egy olyan tudományos társaságra, amely a tőle képviselt tudományszak fejlődését olyan mértékben előrelendítette volna, amint ezt a Finnugor Társaság a finnugor nyelvtudománnyal tette. Nincs szükség arra, hogy a Társaság működését részletesen ismertessük, s hogy számba vegyük mindazokat az eredményeket, amelyeket a Társaság hetvenötéves fennállása óta elért. A Társaság életének első fél évszázadáról beszámolt P. RAVILA (SUSAik. XLVI/1, 1—66), s a magyar szakkörök számára a fő eredményeket vázolta ZSIRAI MIKLÓS (MNY. XXIX, 321—3). Azt azonban ki kell emelnünk, hogy a Társaság tevékenysége a legutóbbi negyedszázad folyamán általában éppoly eredményes volt, mint a korábbi évtizedekben, s ha a megváltozott körülmények következtében egy-egy területen a teljesítmények alatta maradnak is az előző időszak teljesítményeinek, ugyanakkor más területeken az eredmények felülmúlják az előző időszak eredményeit. Amíg például az első fél évszázad folyamán a helyszíni kutatások voltak előtérben s a Társaság legfőbb érdemét épp a tanulmányutak megszervezésében kell látnunk, addig a harmadik negyedszázadban a Társaság elsősorban az anyagkiadásra összpontosította erejét, s e téren mutatott fel rendkívüli teljesítményt. Amíg helyszíni kutatások az első fél évszázadban valamennyi uráli nyelvet beszélő nép körében folytak, addig az utolsó negyedszázad folyamán ilyen kutatásokra csupán a lappok és a balti-finn népek körében nyílt lehetőség. A nyelvészeti anyagközlésben azonban annál nagyobbak az eredmények. Csak úgy találomra emelem ki, hogy RAVILA szerkesztésében megjelent PAASONEN terjedelmes mordvin gyűjtésének 4 kötete, TOIVONEN kiadta KARJALAINEN várva-várt chanti szótári anyagát, LIIMOLA pedig sajtó alá rendezte KANNISTO páratlan értékű manysi szövegeinek 5 kötetét, stb., stb. A gyűjtött és nyomtatásban megjelent nyelvi anyag tudományos értékesítése is nagyobb mértékben folyt, mint az előző korszakban. Minthogy a Társaság kiadásában megjelent becses monográfiáknak még a pusztá felsorolása is meghaladná ezen megemlékezés kereteit, csupán arra utalok, hogy a Társaság kiadói tevékenységének az ismertetése megtalálható a Finnugor Társaság folyóiratának a jubileum alkalmából kiadott ünnepi kötetében (SUSAik. LX/1, 1—39).

A magyar nyelvészeket a Finnugor Társaság megalapítása óta baráti kapcsolatok fűzték tudományunk eme központi szervehez. A Társaság már megalakulása alkalmával tiszteleti tagjaiul választotta Hunfaly Pált és Budenz Józsefet, levelező tagjaiul pedig Szinyei Józsefet és Barna Ferdinándot. 75 éves fennállása idején a Társaság magyar tiszteleti és kültagjainak a száma kb. 60-ra emelkedett. A Társaság kiadványsorozatában jelent meg GOMBOCZ ZOLTÁN alapvető tanulmánya, „Die Bulgarisch—türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache”, továbbá BEKE ÖDÖN mari és MUNKÁCSI BERNÁT udmurt szöveggyűjteménye. A Társaság folyóirataiban pedig magyar kutatók kisebb-nagyobb dolgozatainak egész sora látott napvilágot. A Finnugor Társaság kiadványai és folyóiratai nélkülözhetetlen segédeszközök kutatómunkánkban. Nyilvánvaló, hogy korszerű finnugor nyelvtudomány, bármelyik országban művelik is, a Finnugor Társaság kiadványai, illetve a bennük közzétett kutatási eredmények ismerete nélkül el sem képzelhető, s nem kétséges az sem, hogy szaktudományunk jövője a Finnugor Társaság jövőjével a legszorosabb kapcsolatban van. A Finnugor Társaság tudományunk egyetlen nemzetközi szerve. Összefogja mindazon országok kutatóit, ahol a finnugor nyelvek tudományos kutatásával

foglalkoznak, s támogatását, a Társaság tevékenységének jótéteményeit távol Helsinkitől, vagy közel hozzá kisebb vagy nagyobb mértékben, de mindenestre valamennyien érezzük. Mindezekért az őszinte hála érzésével köszöntjük a Finnugor Társaságot. Kívánjuk, hogy tevékenységét a jövőben is eredményesen folytathassa s nemzetközi vezető szerepét a jövőben is minél sikeresebben betölthesse. Tudományunk jövőjét igazán biztosítottak csak akkor láthatjuk, ha ezek a kívánságaink teljeseedsbe mennek.

LAKÓ GYÖRGY

*

A Finnugor Társaság alapításának 75. évfordulója alkalmából 1958. dec. 2-án és 3-án, a Társaság ünnepi közgyűlése kapcsán, nemzetközi finnugor konferencia zajlott le Helsinkiben.

A hagyományos dec. 2-i közgyűlést koszorúzás előzte meg, melynek során a küldöttségek koszorúkat helyeztek el M. A. Castrén és O. Donner sírján. A Társaság 75. közgyűlése ezután a Säätytaloban P a a v o R a v i l a akadémikus megnyitó beszédével kezdődött meg. A közgyűlést — melyen a Finnugor Társaság tiszteleti tagjává választották többek között B á r c z i G é z a, B e k e Ö d ö n és P a i s D e z s ő akadémikusokat is — du. a finn oktatásügyi miniszter fogadása, majd este az Egyetem kis dísztermében rendezett műsoros ünnepély követte. Az utóbbin P. R a v i l a akadémikus mondott ünnepi beszédet, melyben a Társaság eddigi történetét tekintette át, s szóba hozta a finn nyelvtudomány előtt álló feladatokat. A külföldi küldöttségek üdvözlései is ez alkalommal hangzottak el. Magyar részről L a k ó G y ö r g y tolmácsolta a Magyar Tudományos Akadémia, a Nyelvtudományi Intézet és a Magyar Nyelvtudományi Társaság szerencsekívánatait.

Az ünnepség utáni banketten a jelenlevők örömmel fogadták O r t u t a y G y u l á n a k azt a javaslatát, hogy 2—3 év múlva Budapesten rendeztessék Finnugor Kongresszus.

Dec. 3-án, a finnugor konferencián, két előadás hangzott el. De. E r k k i I t k o n e n professor „Internationale Zusammenarbeit in der Fennougristik” címen tartott előadást. Ezt rövid hozzászólások követték. L a k ó G y ö r g y a magyarországi finnugor nyelvészet és a nemzetközi nyelvtudomány kapcsolatainak erősítéséről fejtette ki gondolatait. Főleg fiatal magyar nyelvészek hosszabb finnországi tanulmányútjának szükségességét hangoztatta, de rámutatott más szükségletekre is: a hazai finnugor nyelvészet nemzetközi színvonalon tartásához az is kívánatos lenne, ha egy-egy magyar kutató hosszabb ideig folytathatna tanulmányokat Svédországban, általános nyelvtudományunknak pedig előnyére válnék pl. a Dániában és Norvégiában művelt modern nyelvtudományi irányok megismerése. A Lakó György által felvetett gondolatokra B j ö r n C o l l i n d e r uppsalai professor rövidesen válaszolt, s a maga részéről készségét fejezte ki arra, hogy egy fiatal magyar nyelvész svédországi képzéséhez hozzájáruljon.

A délutáni ülésen kezdődött meg a finnugor hangjelölési rendszer egyszerűsítésének nagy érdeklődéssel várt vitája. A bevezető előadást „Fragen der finnischugrischen Transskription” címmel A u l i s J. J o k i tartotta. A vitában felszólalók nagy része egyetértett abban, hogy a hangjelölési rendszer egyszerűsítésére szükség van, s ezért a konferencia bizottságot választott a kérdés tanulmányozására. E bizottság tagjaiul az alábbiakat választották

meg: P. Ariste, K. Bergsland, B. Collinder, Fokos D., Hajdú P., E. Itkonen, A. Joki, Kálmán B., Lakó György, V. I. Lytkin, J. Mägiste, L. Posti, O. Pritsak, A. Sovijärvi, W. Steinitz. A bizottság titkára Terho Itkonen lett.

A hangjelölés egyszerűsítésének kérdéseivel foglalkozó bizottság dec. 4-én tartotta első ülését. Itt néhány javaslat általános tetszésre talált, de sok fontos kérdésben nem alakult ki teljes egyetértés. Mindenesetre a bizottság tagjai megbízást kaptak az egyes nyelvek hangjelölési rendszerének egyszerűsítésére vonatkozó javaslat-tervezetek kidolgozására.

A helsinki konferencián svéd, norvég, dán, észt, német, amerikai és lengyel nyelvészek is részt vettek, s a magyar kiküldöttek számára igen hasznos volt, hogy egy ilyen változatos összetételű nemzetközi összejevetelen bővíthették tudományos kapcsolataikat.

HAJDÚ PÉTER

Hegedűs Lajos

1908—1958

Abonyból a főváros peremére szakadt, egyszerű szülők hetedik gyermeke volt. 1908. március 1-én született Újpesten; itt töltötte gyermekségét és kora ifjúságát, az elemi iskolát és a gimnáziumot is itt végezte. Születési helyéről nem sok örömmel szól curriculum vitaejében: gyermekkorával kapcsolatban felmerül benne az elhanyagolt, poros, kövezetlen gyárváros képe, a nincstelenség, a petróleum-lámpa, a messzi kútról való vízfordás emléke, a szegénység nyomasztó érzése.

Szüleinek anyagi gondjain nem sokat könnyített az sem, hogy év közben néha kisebb kereső munkát vállalt, és nyári vakáció idején mint kőműves napszámos dolgozott a helybeli leánygimnázium építésén; így azonban mégis valamivel kevesebb terhet jelentett taníttatása.

Az érettségi előtti években foglalkozott a kutató orvosi pálya tervével, nem egyszer más hivatásra is gondolt, végül is a tanári pálya mellett döntött, s 1926-ban mint magyar—német szakos hallgató beiratkozott a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karára. GOMBOCZ ZOLTÁN tanítványa lett. Nyilván nemcsak a kutató orvosi pálya eltemetett, de talán föl-föléledő vágya, hanem a nagy tudósnak és tanárnak szuggesztív ereje is a fonetika felé terelte érdeklődését. Az 1928—29. tanévre ösztöndíjat kapott Bécsbe, ahol SCRIPTURE laboratóriumában dolgozott. Bécsi munkájának gyümölcse gazdag irodalmi munkásságának első alkotása, doktori értekezése: Magyar hanglejtésformák grafikus ábrázolása (1930). 1931-ben fonetikai tanulmányok végzése céljából egy féléves ösztöndíjat kapott Londonba; itt LLOYD JAMES fonetikai intézetében dolgozott, és SCRIPTURE mellett — a fonetikai laboratóriumban s egy idegklinika beszédneurológiai osztályán — tágitotta látókörét.

1932-ben a pécsi gyakorló gimnáziumba került, majd 10 év múlva a debreceni gyakorló gimnáziumba helyezték. Hogy nemcsak tanított, hanem tanult is, azt munkásságán kívül számos külföldi útja is bizonyítja: ebben az időben megfordult a milánói, pisai, bolognai, római, nápolyi, berlini,

hamburgi, müncheni fonetikai, néprnyelv kutató, illetőleg elektro-akusztikai intézetben, s hosszabb időt töltött Finnországban. Az említett helyek jelentős részén önálló hangtani kutatásokat is végzett.

Új állomáshelyén csak rövid ideig maradt; 1944-ben, debreceni magántanári képesítésének évében búcsút mondott a gimnáziumnak: a pécsi Dunántúli Tudományos Intézet néprnyelvkutató osztályára nevezték ki. Itt dolgozott egészen 1949-ig, közben cselekvő részt vállalva a pécsi pedagógiai főiskola szervezésében és magyar nyelvészeti oktatásában. Ekkor s a következő évben a Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében megalakította a fonetikai laboratóriumot, amelyet haláláig vezetett.

Irodalmi munkássága mintegy száz közleményre terjed. Gazdag aratásának minden értékét ezúttal nem tudjuk számba venni: nem szólunk etimonjairól, a tabu kérdését vizsgáló tanulmányáról, s több más dolgozatról sem. Hegedűs Lajosnak, egyik legjelesebb fonetikusunknak, elsősorban hangtani kutatásairól kell megemlékeznünk.

Munkáinak jelentős részében vizsgálja egyes hangok és hangkapcsolatok képzésmódját.

Megmérte az elszigetelten ejtett magyar magánhangzók ejtése alatti ajkaknyílás hosszát és szélességét. Az illabialisokra vonatkozó adatai azért is figyelemre méltók, mert jeles fonetikusaink megfigyelésével szemben a nyelvemlkezéssel párhuzamosan az ajakrés szélének és hosszának megrövidülését állapította meg; így például a \bar{a} ajakrésének hosszúsága 50 mm, szélessége 29 mm, az \bar{i} hangé már csak 42 mm-es, illetőleg 11 mm-es (Fonetikai tanulmányok. II. Mozgófényképfelvételek az ajkakról artikuláció közben: NyK. XLVIII [1933], 270—3; Kinematographie der Mundlippen während der Artikulation: ArchNPhonExp. VIII—IX [1933], 82—5).

Két közleményében is feldolgozza a magyar magánhangzók képzéséről készített röntgenfelvételeit. Az egyikben a szájüreg és a garatüreg térfogatának néhány fontos adatát közli (Röntgenfelvételek a száj- és garatüreg változásairól magánhangzók képzése közben: NyK. L [1936], 111—7), a másikban összehasonlítja a magyar magánhangzók képzését az angolokéval és a németekével (Röntgenaufnahme von ungarischen Vokalen: ArchNPhonExp. XIII [1937], 72—8).

Magyar palatogramokról készített planiméteres mérései alapján kimondta azt a törvényszerűséget, hogy szókezdő zár- és réshangjaink képzésekor a nyelv és a szájpadlás érintkezése nagyobb, mint szóközi helyzetben (NyK. LI [1941—3], 72).

Mint az affrikáták harmincas évekbéli vitájának egyik részvevője (Az affrikáták kérdéséhez: MNy. XXXII [1936], 17—20; Fonetikai széljegyzetek: uo. 189—91.; Die Natur der ungarischen Affrikaten: ArchNPhonExp. XV [1939], 97—102), élete végéig érdekelte ez a kérdés. Legutóbb megjelent tanulmányában palatogramok, kimogrammok, oszcillogramok, hangmagasság- és hangnyomásmérések alapján, valamint normálisan és visszafelé forgatott magnetofonszalag hangjának megfigyelésével számos érvet sorakoztatott fel annak bizonyítására, hogy a magyar affrikáták fiziológiai és akusztikai szempontból összetett hangok (Neuere Untersuchungen über die ungarischen Affrikaten: Phonetica II [1958], 153—83).

A gemináták természetét vizsgáló értekezése — számos új kísérlete alapján — megerősíti azt a nézetet, amely szerint a gemináták és a szorosabb

értelemben vett hosszú hang között nincsen lényegesebb különbség (A geminátákról: MNy. LII [1956], 415—28).

A magyar nyelvjárások diftongusait elemezve arra az eredményre jut, hogy e „kettőshangzók” kétféle formában mutatkoznak: vannak egy nyomáscsúcsú, azaz egy szótagú és vannak két nyomáscsúcsú (Hangnyomásmérések: NyK. LVI [1955], 214), vagyis két szótagú diftongusok; ez utóbbi esetben az teszi egységgé a diftongust, hogy egy fonéma értékű (Eszközfonetika a Nyelvatlasz szolgálatában: MNyM. 304 stb.; Experimental Phonetics in the Service of the Linguistic Atlas: ALH. V [1955], 394—5 stb.). Említésre méltó, hogy a diftongusok élemzésekor a hangmagasság váltakozását is figyelembe vette (i. munkák és Neue Methode in der Erforschung der Diphthonge: ZfPhon. IX [1956], 31—74). Nyelvjárásaink kettőshangzói közül igen tüzetesen vizsgálta a sármellékieket (MNyM.: i. m., 262—76; Diftonguselemzések sármelléki hangfelvételekről: MNyj. III [1956], 52—101).

Az orrhangú mássalhangzóknak a magánhangzókra való hatását vizsgáló dolgozatai a hangkapcsolatok minőségétől függően a nazalizáció több fokát állapították meg (Fonétikai tanulmányok. I. Az orrhangú félmagánhangzók nazalizáló hatása: NyK. XLVIII [1933], 266—70; Einfluss der Nasallaute auf die Vokale im Ungarischen: ArchNPhonExp. XII [1936], 34—8).

Zöngés mássalhangzóink „hangmélyülését” akciósáram-vizsgálataival is igazolta (Hangmagasság- és akciósáram-vizsgálatok zöngés mássalhangzók képzése közben: NyK. LX [1958], 51—8).

Mindvégig érdekelték mondatfonetikai kérdések.

Magyar hangnyomásméréseivel kimutatta, hogy míg a gondolat vagy értelmi egység befejezettségének általában eső hangnyomásmenet felel meg, addig a befejezetlenségnek magasabb szinten mozgó, előre-mutatató hangnyomásforma (Hangnyomásmérések: NyK. LVI [1955], 213).

Számos magyar hanglejtésformát állapított meg már első értekezéseiben (Magyar hanglejtésformák grafikus ábrázolása: A Bécsi Collegium Hungaricum Füzetei V. Budapest 1930; Experimentalphonetische Untersuchungen über die Melodieformen der Frage im Ungarischen. Előadás a bonni nemzetközi fonetikai kongresszuson. 1930). Az érzelmek nyelvi kifejezésének vizsgálatára később is visszatért (Der modifizierende Einfluss der sensitiven Faktoren auf die Sprachmelodie im Ungarischen: ArchNPhonExp. X [1934], 30—7; Az érzelmek nyelvkifejezési eszközei: Magyar Pszichológiai Szemle XIII [1940], 112—5): munkáiban nem egy helyen a hanglejtésen kívül más mondatfonetikai sajátságokra, így az időtartamra is tekintettel volt.

Élete végén különösen kedves témája volt a beszédszünetek vizsgálata. Ezzel a kutatásával a gondolkodás és a beszéd összefüggésének elemzéséhez is kívánt adatokat szolgáltatni (A beszédszünetekről, kézirat; On the Problem of the Pauses of Speech: ALH. III [1953], 1—36; Eszközfonetika a Nyelvatlasz szolgálatában: MNyM. 309). Hangsúlyozza, hogy a beszédszünet olyanfajta nyelvi tényező, mint például a hangsúly: a beszélő úgy él a szünetekkel, amint azt a nyelvközösségekben megtanulta. A nyelvjárásonként eltérő mondatritmus alakulásában is fontosnak tartja a beszédszünetet, s számos nyelvjárási közlésében jelzi a beszédszünetek helyét.

Föladatának tekintette nagyobb nyelvi egységek ritmikai elemzését is. „Rhythmus der ungebundenen Sprache” (ArchNPhonExp. XI [1935], 39—46) című dolgozatának megállapításai szerint beszédünk lehetőleg

ritmikus periódusokra tagolódik, s ha e periódusok egyenlőtlen szótagszámúak, akkor a bennük levő hangok rövidülése vagy nyúlása révén természetes kiegyenlítődés következik be. Már „A magyar nemzeti versritmus kérdése” (Pécs 1934) című dolgozata is hasonló gondolatokat vet föl; e munkácskájában különben olvashatjuk jeles költőinknek a vers születésére vonatkozó tanulságos vallomását, melyet HEGEDŰS kérésére vetettek papírra.

E ritmikai kérdésekkel rokonságban vannak beszédtempóelemzése (Nyr. LXXXI [1957], 223—7; Sprechtempoanalyse im Ungarischen: ZfPhon. X [1957], 8—20), valamint a szólamra vonatkozó vizsgálatai (A szólam alakulása: PaisEml. 96—108; Experimentalphonetische Untersuchungen über Druckgruppengestaltung im Ungarischen: UAJb. XXIX [1957], 176—99).

Említésre méltók azok a munkái is, amelyek az eszközfonetika módszereit ismertetik (Elektro-akusztikai berendezések a beszéd- és nyelvjáráskutatás szolgálatában. Budapest 1941. [MNYTK. 62.]; Palatogramm-mérés: NyK. LI [1941—3], 64 kk. Eszközfonetika a Nyelvtalasz szolgálatában: MNyM. 221 kk.; Experimental Phonetics in the Service of the Linguistic Atlas: ALH. V [1955], 185 kk., 369 kk.; The Work of the Phonetic Laboratory of the Institute of Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences (1949): kny. a SEVER POP szerkesztette „Institut de Phonétique et Archives phonographiques” című kötetből. Louvain 1956, 245—68).

Népnyelvi gyűjtésének megjelent anyagából kiemeljük e két kötetét: Népi beszélgetések az Ormánságból. Pécs 1946; Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Budapest 1952.

Számos nyelvjárási szövegét olvashatjuk a Magyar Népnyelv, a Magyar Nyelvjárások és a Magyar Nyelvőr lapjain.

Különösen nagy értékűek nyelvjárási (és köznyelvi) hanglemezai. Mintegy másfél-kétezer hanglemezenek egy része az idők viharának áldozata lett, de a megmaradt anyagot is igen becsesnek kell tartanunk nemcsak a nyelvjáráskutatás, hanem a fonetikai — s majdan a hangtörténeti — kutatás szempontjából is.

Ezeknek a szövegeknek a gyűjtéséhez nemcsak szaktudás kellett: szükség volt HEGEDŰS LAJOS szívósságára, akaratajára, áldozatkészségére. Hányszor rőtta az utat messzi falvakban, görnyedezve a fonetikai eszközök súlyos terhe alatt, hogy megörökítse a magyar beszédet késő nemzedékek számára! Tudjuk, hogy ilyen útjai is hozzájárulhattak korai halálához.

*

Nem is olyan régen — egy beszélgetésünk folyamán — a nyelvtudomány-nak egy V. századi művelőjét említette. Most, mikor a beszédésznek kutatója elérkezett a nagy beszédészhez, a legnagyobbhoz, azt kívánjuk neki, amit ez a másfélezer év előtti szerző is hón óhajtott: „... pacem . . . , pacem quietis, pacem sabbati, sabbati sine vespera” (S. Aurelii Augustini Confessionum libri; lib. XIII., cap. XXXV.).

VÉRTES O. ANDRÁS

Valerian Mihajlovics Vasziljev mari nyelvész 75 éves*

A mari főváros, Joskar-Ola főutcájának, a Szovjetszkaja utcának felső végében, csinos, kékkeretes ablakú, saját gerendaházában lakik a mari nyelvészek doyenje, V. M. VASZILJEV. Bár látása már erősen meggyengült, s lába alig-alig bírja sovány testét, eszének elevensége, érdeklődésének frissessége a régi, mesélő kedve töretlen, tudományos alkotó ereje csorbítatlan. Erről tanúskodik nyomdában levő könyve (a mari tudományos nyelvtan néhány kérdéséről), ezt bizonyítja az asztalon fekvő ötszáz gépelt oldalas kézirat — sajnos csak kézirat —, a mari nyelv tudományos nyelvtana.

VASZILJEV élete a tehetséges szegényparaszti gyerek útja a cári Oroszországban. Már tizenhétéves korában írkokoskodik, de a tanulmányi ügyei zökkenősek, s így kerül tanítóképzőbe. Majd négy évet tölt elemi iskolában, mígnem 1913-ban végre eljut a kazanyi egyetem történelmi-filológiai karára. Az elsőéves hallgató 30 éves! De az elsőéves hallgató mögött már ekkor munkák sora áll. Nemcsak tudományos munkák, hanem — ami ebben az időben fontosabb volt — a mari népet ébresztő, felvilágosító könyvek. VASZILJEV a kalendáriumot választotta harci eszközül, és saját pénzén adta ki a „Marla Kalendarj” évfolyamait (1907—1910, 1913, 1917), a népi betegségekről, a betegségek gyógyításáról szóló írásait (a trachomáról, koleráról, himlőről). Ugyancsak ekkor jelentette meg mari ábécés könyvét, elemi iskolás olvasókönyvét, mesés-könyvét. Tettével kiérdemelte a nagy felvilágosító címét.

Ugyanakkor óriási etnográfiai gyűjtőmunkát végzett, és sorra bocsátotta ki gyűjteményeit (Марий калыкын туштыжо = A mari nép talányai, 1908; О характере и строе черемских песен 1909; Куру сорма марийын кумалтым мутышт = A nagy gyertya hívő marik imaszövegei, 1917 stb.).

A szovjet korszak nemzeti szabadsága szárnyat adott VASZILJEV tevékenységének. A magyarországi tudomány leginkább ebből a korszakból származó munkáit ismeri. A finnugor nyelvészek alkotó munkásságának fontos kelléke a Марий мутэр (= Mari szótár, 1928), amely a mari nyelvjárások szókinsét fogja egybe, s az egyes mari szavak használatát példamondatokkal világítja meg (a мутэр szó a szerző alkotása: мут 'szó' + эр. kollektív képző), a magyar zenetudósok pedig népdalgyűjteményeit használták, búvárkodták eredményesen (Марий муро = A Mari [nép]dal, 1920 és 1923). A mari nép igazi szokásainak megmutatására fontos számunkra КУЗНЬЦЕВ tévedéseinek leleplezésére írt munkája: Материалы для изучения верований и обрядов народа марий (= A mari nép hiteletének és szokásainak tanulmányozását szolgáló közlések, 1927).

Több száz könyv, illetőleg cikk jelzi VASZILJEV alkotóútját, ezek élete országútjának „versztaoszlopai”. Írásaiban nem egyszer tévedett, pl. MARR személyes hatására, de a cikkeiben (pl. a МарНИИ Ученые записки I. kötetében) közölt anyag mindenkor értékes marad. Lelkes munkássága csak egyszer szakadt meg: amikor nacionalizmussal vádolták meg, őt, a hazafit, de az üldözés évei elmúlván rózsás kedvvel ült újra íróasztalához. Serény tevékenységében mari népének anyagi és szellemi emelkedése állandó biztatója. És VASZILJEV sokat tett ennek az évszázadok fergetegében szétszórt népnek nyelvi egyesítésében. Ő és JURЬ KARAMZIN, ez a két néptanító, az egységes mari irodalmi nyelv megteremtésében valóban a nép tanítói voltak.

* 1883. január 1-én született Szuszadi Ebalak faluban (Baskiria).

VASZILJEV a mari nyelv neves szaktudósa. Munkája elismerésével soron kívül a tudományok doktora címet kapta és a Mari Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége díszoklevéllel tüntette ki. A kiváló és sokoldalú mari tudóst a magyarországi nyelvtudomány dolgozói is szeretettel üdvözlük.

ERDÓDI JÓZSEF

Pierre Guiraud: La Sémantique

Que sais-je? sorozat. Paris 1955, Presses Universitaires de France. 118 lap.

E hasznos népszerűsítő könyvecske a következő fejezetcímek alá foglalja össze a szemantika mai problémáit: Bevezetés. A három szemantika. I. A jelentés: a szemantikai eljárás. II. A jelentés: a szemantikai funkció. III. A jelentésváltozások formái. IV. A jelentésváltozások okai. V. A strukturális szemantika. VI. Szemantikai irányok. — Befejezés.

A Bevezetésben vázolja a szerző azt a dzsungelt, mely a jelentéstan köre, feladatai, értelmezése, terminológiája körül kialakult. GUIRAUD három fő probléma-csoportot lát: egy lélektanit (a jel és közlés), egy logikait (a jel és valóság viszonya, a jelentésfunkció, az igazság) s egy nyelvit, ez utóbbi a par excellence szemantika. Ennek két fő problémája az értelem (sens) és a jelentés (signification), éppen azért meglepően hat, hogy a szemantikában csupán „a szavak értelmével foglalkozó tudományt” lát (5).

I. A jelentés GUIRAUD felfogásában az a folyamat, eljárás, mely a jelformához (signe) asszociálja a tárgyat, ténnyt, fogalmat stb., a jel pedig „egy olyan stimulus, melyet egy olyan másik stimulussal asszociálunk; amelynek tudati képét felidézi” (12). A jelek között megkülönböztet természetes jeleket, ikonokat, melyek esetében forma és tartalom közt objektív megfelelés van, és mesterséges, konvencionális jeleket vagy szimbólumokat, ezek legtisztább példája a nyelv. A szerző itt ügyesen tárgyalja a különféle (hangutánzó, morfológiai stb.) motiváció formáit, valamint a motiváltság elhalványulását. — A jelentőfolyamat (signification) vizsgálata során szerzünk a szemantika legnehezebb kérdéseivel vívódik: hogy ti. a felmerülő tényezők (tudattartalom, dolog, akusztikai kép, fizikai hang stb.) közül mi is tartozik a nyelvtudományra. A végén, SAUSSURE-re hivatkozva, a bipoláris (képzet-hangkép) jelmagyarázatnál köt ki.

II. E fejezetben a szerző az értelem strukturájával foglalkozik (poliszémia, alapszémia és mellék-jelentés, kontextuális jelentés stb.). Kifejti azt az egész művön végigvonuló felfogását, hogy a hangulati-érzelmi, expresszív jelentéselemek extraszemantikus asszociációk, nem változtatják meg a fogalmi tartalmat, csupán stilisztikai értékük van (de beépülhetnek a szóba). A szó szemantikai funkciója is ennek megfelelően „megismerő-fogalmi (cognitive) vagy szemantikai, illetőleg kifejező-érzelmi (expressive) vagy stilisztikai” (32). Továbbá: a szóalkotás is ennek megfelelően vagy tudatos (ez a megnevezés: nomination), vagy lassú átrendeződés spontán eredménye; ez utóbbi esetben már nem alkotásról, hanem fejlődésről (évolution) kell beszélnünk.

III. A szerző áttekintést ad néhány, a jelentésváltozások rendszerezésére irányuló régebbi és újabb elméletről. Részletesebben foglalkozik a magyar ULLMANN, továbbá G. STERN rendszerezével. Különösen (a nemzetközi irodalomban erősen bírált) ULLMANN-féle rendszerezés tetszik neki, elegánsan egyszerűnek és átfogónak tartja, de nem tudja (vagy nem mondja), hogy az Gombocz rendszerezése, — melyet egyébként maga Gombocz is részben WUNDT, részben ROUDET alapján épített fel. GUIRAUD általában megelégszik azzal a semmitmondó (és hiányos, meg téves) saussure-i kijelentéssel, hogy minden jelentésváltozás „a significant és signifié közti viszony megváltozása” (40).

IV. A jelentésváltozások okai között a következőket említi meg: 1. (Értelmi vagy expresszív) megnevezés; 2. Az emóció (SPERBER nyomán); 3. Tabu, eufemizmus (ez a rész ötletes, szellemes); 4. A beszéd gazdaságossága; 5. Homonimikus kollízió.

Külön foglalkozik persze a „jelentésfejlődés” okaival; ezek közé sorolja a „referent” (a jelentett dolog) fejlődését, illetőleg az egyének ahhoz való viszonyulása megváltozását, az etimológiai motiváció elhalványulását, a szónak más társadalmi környezetbe való kerülését, a tapadást, a népetimológiát. Mindent összevéve az okok így lehetnek: történelmi, nyelvi, társadalmi és lélektaniak. — E fejezetben veti fel a szerző a szemantikai törvény kérdését is. Helyesen fejtegeti, hogy egyes esetekre nincs ugyan törvény, de a szemantikai változások minden esetben azonosítható és meghatározható okok alapján, szabályszerűen mennek végbe. Ez a meghatározottság azonban szabad, inkább csak tendenciák vannak.

V. Szerzőnk nem foglalkozik a strukturalista jelentéstanral, ellenben „sémantique structurale” néven azokkal a szemantikai rendszerekkel foglalkozik, melyek a szóalkotást s a jelentésváltozásokat a nyelvből mint rendszerből, szerves egészből: struktúrából magyarázzák. A szavaknak más szavakhoz való viszonyából, a szavak közti alaktani, értelmi, érzelmi asszociációkból létrejött „mezőket”, „gondolatszférikákat”, „nyelvi útkeresztződéseket” ki nyelvi-morfológiai téren (BALLY, IPESEN, PORZIG), ki filozófiai síkon (TRIER), ki ismét szociológiai és történelmi téren (MATORÉ) vagy lélektani vonatkozásban látja (SPERBER). GUIRAUD, nyilvánvaló túlzással, BELIN—MILLERON logikai rendszerében látja az ilyesféle vizsgálódások csúcspontját.

VI. Nehezebb feladat elé kerül a szerző, amikor a legújabb szemantikai elméletek ismertetésére tér át. A filozófiai vagy általános szemantika, szemiotika, neoszemantika, logikai szemantizmus stb. néven jelentkező, vajdó, erjedő elméletekről az a véleménye, hogy nem lehet őket mellőzni, de összekeverni sem a tulajdonképpeni szemantikával. Ez elméletek közös vonása az, hogy inkább jeltanok (szimbólumtanok), semmint jelentéstanok; általában a logika, az ismeretelmélet, a gondolat formáinak vonatkozásaiban (annak főbe rendelve vagy azzal azonosítva) vizsgálják a nyelvi eljárásokat (MORRIS, CARNAPO stb.). A gondolkodás itt azonos a nyelvvel, a logika pedig a szavak formális, nyelvtani viszonyításainak törvénye: a nyelvnek „algebrája” van. Ezen elméletek számára a nyelv a megismerésnek, nem pedig az érintkezésnek az eszköze, s önmagában véve csupán önkényes (a dologtól is független!) szimbólum-rendszer, melyet meg kell szabadítani mindentől, ami a valóságból, az érzelmekből stb. sugárzik bele. GUIRAUD helyesen kritikával illeti ezt a „tisztá”, ún. metalinguát, s rámutat, hogy a nyelv ugyan a megismerésnek és gondolkodásnak is eszköze, de alapvető funkciója a „tartalmak teljességének” közlése és kifejezése (90).

OGDEN és RICHARDS, valamint a lengyel KORZYBSKY elméletei kapcsán a szerző rövid áttekintést ad a szemantikai pesszimizmusról, amely — a jelentés és jelentett dolog viszonyának tisztázatlansága következtében — a nyelvet mint tudománytalan, szubjektív, csupa absztrakt szavakkal élő, azaz megbízhatatlan eszköznek tekintti. Ebben a vonatkozásban GUIRAUD némileg megértőbbnek mutatkozik, s maga is jónak látja egy kis „nyelvi terapeutikát” (98).

A különféle irányzatokat GUIRAUD egy számára érthetően rokonszenves és fontos iránnyal zárja le: ez a közlési funkcióból kiindulva, a szógyakoriság, jelentéskör stb. statisztikai módszereivel operál. Ez a szerző módszere, annyit jegyez meg hát róla, hogy „új területét tárja fel a szemantikának” (98).

A befejezésben a szemantikai eredmények tükrében a nyelvtan felosztásának kérdését veti fel; elutasítja a fonetika-morfológia-szintakszis (+szemantika) felosztást. SAUSSURE nevében és SCHUCHARDTOT idézve („csak egy nyelvtan van: a jelentéstan”) a fő és funkció kettősége alapján osztja fel a nyelvtant. Formailag van: hang, szó, mondat, a funkció pedig: fonológiai (diakritikus), lexikológiai (szemantikai) vagy szintaktikai (viszonyító). Ezek szerint a nyelvtan fejezetei: a) fonológia — fonetika; morfológia; b) lexikológia — szóalaktan, képzés, összetétel; c) szintakszis — morfológia (névszó és igeragozás), mondatalaktan. Ezek mellett, az expresszív vagy stilisztikai funkció előtérbe kerülésével, van fonostilisztika, szóstilisztika és mondatstilisztika. Ezt a rendszert aztán a szerző bonyolult vonatkozások által beépíti a „pszichoszemiotikába”, logikába, ismeretelméletbe, a tudományba, a közlési helyzetbe, kapcsolatba hozza a dologgal, a beszélővel.

A könyv felfogásának megfelelően részletesebben foglalkozik a szemantika és lexikológia, valamint a szemantika és etimológia kapcsolataival. Majd röviden utal az általános és (egy nyelvre) alkalmazott szemantikára, szót ejt a szemasiológiáról és onomasziológiáról, a történeti és leíró jelentéstanról, végül kitér a jelentéstan és stilisztika kapcsolataira. Utal rá, hogy milyen bonyolult kérdés a stilisztika definíciója. Szerinte: „az értelmet színező, érzelmi vagy társadalmi-kontextuális eredetű, fogalmon kívüli (extra-notional) valőrökkel... a nyelvnek megismerő vagy szemantikai funkciójával szemben az expresszív funkcióval foglalkozó tudományág” (112).

Befejezésül néhány figyelemreméltó megjegyzést tesz a szemantikának egyéb tudományokkal való kapcsolatáról. Ezek között megemlíti a logikát, pszichológiát, orvostudományt, pedagógiát, közléstani, statisztikát, kibernetikát stb. Ám, hangsúlyozza, a szemantika mindezek ellenére külön tudomány, hiszen a nyelv sajátos produktum. Másrészt azonban a nyelvész komoly segítséget nyújthat a határos vagy egybefonódott tudományoknak.

*

Százegynéhány lapon ennél többet alig lehet mondani, ennél tömörebben alig lehet szólni a modern szemantikáról. Azonban ez a kevés is fogalmat ad arról: milyen szerteágazóan bonyolult s milyen alapvetően fontos kérdésekkel vívódik ez a tudomány. Amíg GUIRAUD mások elméletének ismertetésénél marad, műve igen hasznosnak, világosnak, tömörnek bizonyul, imponálóan vág utat a ma még meglevő terminológiai és elméleti dzsungelben. Külön ki kell emelni a könyvecskének azt az érdemét, hogy a jelentéstant nem szigeteli el a nyelvtudomány egy zugtudományává, rámutat arra, hogy a nyelvtudomány távlatai csakis a jelentéstanon át nyílnak. Igen figyelemre méltóak a jelentéstanak más nyelvészeti ágakkal, sőt más tudományokkal való kölcsönös kapcsolatát hangsúlyozó megállapításai, s komoly értéket jelentenek állandó utalásai a művészetek (meg főleg a stilisztika) felé. Ugyanakkor a szerző bölcs mérsékléssel elhatárolja magát a szemantika olyan értelmű kiterjesztésétől, mely által az összekeverednék más, ugyancsak önálló tudományokkal, illetőleg az általános jellemmel. Igaz, hogy a könyv sokszor vázlatzerű, tele ismertnek feltételezett utalásokkal, de mégis távlatot nyitó, gondolatkeltő, serkentő hatású. Ez a szempont nem lényegtelen nálunk sem, ahol a jelentéstanról nem igen illik többet tudni, mint amennyit GOMBOSZ igen értékes, de kissé mégis megfakult Jelentéstan-a nyújt. GUIRAUD könyvéből az olvasó, ha nem is teljes és talán nem is mindig helyes képet, de mégis képet vagy sejtést kap arról: mi is a mai szemantika, — és talán egyik-másik kutató vagy olvasó kedvet kap e tudomány alaposabb művelésére.

Hasonló jellegű könyv esetében talán méltánytalanság is kritikával élni; meg is elégedtem volna az ismertetésével, ha a szerző nem igekezett volna lépten-nyomon saját elméletével előrukkolni. Szerintem ez nem használ az ilyen jellegű műveknek, különösen nem, ha ez az elmélet maradibb, fogyatékosabb, mint egyik-másik általa ismertetett elmélet. Ékes szavakkal hirdeti ugyan, hogy a sok, sok új szemantikai eredmény „kitágítja a jelentés kereteit, tartalmának, problémáinak, a nyelvtudományon belül elfoglalt helyének új meghatározását követeli meg; egész terjedelmében újra felveti a nyelvtudományt, a nyelvtudomány tárgyának, kereteinek, osztályozásainak és módszereinek problémáját” (101), — ugyanakkor (ha érthető is) kissé ellentmondó SAUSSURENEK és a saussurei iskola képviselőinek túlzottan előtérbe állítása. Ma az amerikai, meg a bécsi és lengyel, különösen pedig a strukturalista szemantika alaposabb ismertetése nélkül nem lehet hiteles képet adni a modern jelentéstanról. A g l o s s z e m a t i k a (a strukturalista jelentéstan) még csak említve sincs a műben, ahogy hiányzik BLOOMFIELD, GARDINER, HJELMSLEV és más neves szemantikusok neve is.

De ha csak annál maradunk is, ami benne van a műben, akkor is igen sok tétellel vitába szállhatunk. Így semmiképpen sem fogadható el a szemantikának a szó területére való korlátozása. Persze GUIRAUD is kénytelen meglátni, hogy a mondatok is értelmet (sens) közvetítenek, de — mondja — „egy más szemantológiai eljárás szerint” (104). Ez persze igaz, de ez a más eljárás felfedése volna a lényeges. A szerző még azt is hajlandó elismerni, hogy a jelentéstan „magában foglalja a szintakszist is, ha az ember a jelentést a legtágabb értelemben veszi” (uo.), amit úgy kellene mondani: ha az ember a jelentést igazi értelmében veszi. — GUIRAUD egész elméletén végighúzódik az a felfogás, mely a jelentést (az értelmet) csak a fogalmi tartalomra (concept) korlátozza, az egyéb (érzelmi, hangulati, akarati, egyéni, környezeti stb.) elemeket — mint extraszemantikus asszociációkat — külön veszi és a stilisztikába utalja át. Ez ellentmond a tudat és a jelentés egységének, ellent a nyelv egyidőben többféle funkciójának, és ismételtlen ellentmondásokba kényszeríti a szerzőt. — Kétértelmű GUIRAUDnál a jel (signe) értelmezése: hol az egész szójelet érti rajta (21), hol meg csak a signifiant-nal azonosítja (holott a signifiant a jel formája). — Elavult ma már az a saussurei álláspont is, hogy „tout se passe dans l'esprit”; tudjuk, hogy a jelentés egyrészt mindig valami nyelvenkívüli valamire (a „dologra”) utal, másrészt össze van kapcsolódva a közlés fizikai hordozójával, a hanggal is. A bipoláris (signifiant-signifié) jelfelfogás nem ad feleletet semmire. A gyakorlatban persze GUIRAUD is kénytelen más jeltegyezőket is számba venni (dolog, képzet, hang, egyén, környezet, kontextus stb.), sőt operál is

velük, még némi kompromisszumot is keres SAUSSURE két sarkú és mások teljesebb diagrammája között, de a végén — mint minden kényes helyzetben — SAUSSURE mellé áll. Ez aztán később, így például a jelentésváltozások magyarázatánál és osztályozásánál bosszulja meg magát.

MARTINKÓ ANDRÁS

Az újabb észti nyelvészeti irodalom

Eesti Emakeele Selti Aastaraamat. (Szerk. P. Ariste) I. (1955) 190 l.; II. (1956) 272 l.; III. (1957) 246 l.

Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused. (Szerk. E. Ahven) I. (1956). Tallinn.

Az észti nyelvtudományi irodalom örvendetes föllendülését mutatja a most ismertető négy kiadvány. A marrizmus béklyóitól és a dogmatizmus bilincseitől megszabadult észti nyelvtudomány néhány év alatt elismerésre méltó sikereket ért el. Idősebb, nagy tudományos múlttal rendelkező tudósok és fiatal aspiránsok egyaránt szerepelnek e gyűjteményes kötetekben. A tárgyválasztás gazdagsága, a tudományos fölkeszültség, az őszinte, tárgyilagos hang, amely nem riad vissza az önbírálattól, egyaránt értékessé teszi ezeket a köteteket.

A huszas—harmincas években Észtországban szinte kizárólag az észti nyelvvel és a finnugri nyelvekkel foglalkoztak, elvétve akadt csak néhány finnugor nyelvet vizsgáló vagy szélesebb finnugor alapokon nyugvó tanulmány. E kötetek tanulmányozása azonban meggyőzhet bennünket arról, hogy az észti nyelvtudomány kiterjesztette kutatási területét, mégpedig szinte az egész finnugorságra. A jövőben tehát a finnugor kutatóknak nem szabad elhanyagolniuk az észti kiadványok tanulmányozását sem. Az Emakeele Selti Aastaraamat I. kötete csak észti nyelven jelent meg, a II. és a III. kötet azonban tartalmazza az észti nyelvű cikkek rövid orosz kivonatát, az Észt Akadémia nyelvi és irodalmi intézetének kiadványa pedig még ezen felül német nyelvű összefoglalót is ad minden tanulmány után.

A négy kötetet egybefoglalva ismertetem.¹

A cikkeket tárgykörök szerint csoportosítom.

I. Tudománytörténet és bibliográfia. Rendkívül hasznos szolgálatokat tesznek számunkra azok a cikkek, tanulmányok és bibliográfiai jegyzékek, amelyek az észti nyelvtudomány utóbbi másfél évtizedének történetét mutatják be. Ilyen cikkek: H. AHVEN-é (E I), amely az észti Nyelvtudományi Társaság (Emakeele Seltis, tkp. „Anyanyelvi Társaság”) munkájáról számol be a háború utáni időkben (1945—54). A háború alatt Észtország területe is hadszíntér lett, de a páratlan értékű nyelvjárási és népköltési gyűjteményeket sikerült megmenteni. A társaság munkája természetesen a háború és a német megszállás alatt kényszerűen szünetelt, de 1945-ben újra megindult. A marrizmus különösen 1949—50-ben bénította meg a nyelvtudomány fejlődését, amikor elrendelték, hogy az egyetlen is csak a marrizmus tanítható. Mivel a marrizmus alapján képtelenség volt továbbfejlődni, a nyelvészet Marr-életrajzok írásává szüllyedt. A társasági ülések elnéptelenedtek. Jelentős lendület következett a Pravda-vita után. A társasági ülések átlagos résztvevőinek száma öt év alatt fokozatosan majdnem a kétszeresére növekedett. Az előadások száma a tárgyalt tíz év alatt 58 volt.

A nyelvjárási gyűjtés tovább folytatódott főleg helyi levelezők útján.

A. KASK (E II) az észti nyelvtudomány elmúlt 15 évéről, H. AHVEN (E II—III) pedig a társaság 1955. és 1956. évi működéséről számol be. E. MUSPÖLD (E II) észti nyelvészeti bibliográfiát ad az 1945—55. esztendőkre, majd (E III) az 1956. évről.

Találunk érdekes tudománytörténeti cikkeket a régebbi korokról is, mint P. ARISTE tanulmányát W i e d e m a n n tallini éveiről (E I) és A. KASK dolgozatát az észti szótár-irodalomról a kezdetektől (XVII. sz.) 1917-ig (K).

¹ Rövidítéseim: E = Emakeele Selti Aastaraamat; K = Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused I.

Ebbe a csoportba sorolható még S. NIGOL beszámolója egy lettországi észti nyelvszigeten tett tanulmányútjáról (E I), G. VILBASTE cikke az észti népi növénynevek gyűjtésének történetéről, és H. VIIRIS beszámolója az észti akadémiai Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet nyelvjárási gyűjtőmunkájáról.

2. Nyelvhelyesség és helyesírás. Számos tanulmány foglalkozik ezekkel a gyakorlati kérdésekkel is. Az észti nyelvtudomány nemcsak a tudósok sajátja, hanem a magas nyelvi műveltségű pedagógusok és más érdeklődők számára is hozzáférhető. Jellemző adatként megemlíthetem, hogy a most ismertett kiadványok példányszáma ezer, noha az észtek lélekszáma csak mintegy nyolcada a magyarságénak, és a magyar nyelvészeti kiadványok példányszáma ritkán éri el ezt a mennyiséget. A jelzett tárgyú tanulmányok közül megemlíthetjük J. V. VESKI cikkeit az újságok nyelvezetéről (E I), az észti helyesírás következetlenségeiről (E II), valamint a birtokosjelzős szóösszetételekről (E III). Az utóbbi részben felelet E. RAJET hasonló tárgyú rövid cikkére (E I). E. NURM az igeragozás nyelvhelyességi kérdéseit (E III), valamint az észti hosszú magánhangzók orosz betűs átírását tárgyalja (K).

3. Számos tanulmány foglalkozik az észti leíró és történeti nyelvtannal. Ez természetes is, hiszen az olvasókat elsősorban ez a tárgykör érdekli. Ide számítom az észti irodalmi nyelv történetére vonatkozó értekezéseket is. A. KASK kísérlet tesz az észti irodalmi nyelv korszakolására (E I). Eredményeit a következőkben foglalja össze:

I. Az északi-észti nyelvjáráson alapuló irodalmi nyelv kora:

1) Idegen nyelvtani fölépítéssel és kialakulatlan helyesírással főleg papoknak szánt egyházi irodalmi nyelv a XVI—XVII. században (1524—1686: az első szövegeimléktől az újabb helyesírásig).

2) A népnek szánt egyházi irodalmi nyelv (1686—1813, Rosenplänter föléptéig).

3) Átmenet az idegenszerű egyházi irodalmi nyelvből a népi irodalmi nyelvbe (1813—1857, a Kalevipoeg megjelenéséig).

II. A népi irodalmi nyelv kora:

1) Az észti népi irodalmi nyelv kialakulása és egységeülése (1857—1900).

2) A nyelvújítás kora (1900—1940).

3) Az egységes észti irodalmi nyelv átalakulása nemzeti nyelvvé (1940—).

A. HIND regényeinek nyelvéről ír E. VÄÄRI, a népköltészetéről J. PEEGEL, alaktani kérdésekkel foglalkozik A. UNIVERE és S. TANNING cikke (E I). E. AHVEN az 1905—7. forradalmi esztendőök hatását vizsgálja az észti szókincsben, J. PEEGEL a népdalok nyelvének hangtani kérdéseiről ír. Alaktani és mondattani kérdésekkel foglalkozik H. RÄTSEP, P. PALMEOS, K. KURE, E. PÄLL (E II). Az észti irodalmi nyelvi normák kialakulásáról szól A. KASK tanulmánya, észti hangtani, alaktani, jelentéstani és mondattani kérdésekkel foglalkozik E. NURM, J. PEEGEL, H. RÄTSEP, S. NIGOL, I. KONT, E. LAUGASTE (E III), P. ARISTE, E. PÄLL, E. RAJET, E. RIIKOJA (K). K. ABEN tanulmánya a verses műfordítás alapelveiről szól (E II).

Az észti szókincs történetének egyes kérdéseit szintén több dolgozat tárgyalja: P. PALMEOS a háziállatok neveiről ír (E I), P. ARISTE néhány finnugor eredetű észti szó etimológiáját közli, U. MASING egy esetleges akkád jövevényszót mutat ki a lapp és a finn—volgai nyelvekben (fi. *maksaa*, é. *maksma*, lpN. *makset* stb. 'fizetni', md. *maksoms* 'adni'). A. VIIRIS az észti kádármesterség műszavait dolgozza fel (E II), P. ARISTE helynévmagyarazatokat közöl, U. MASING pedig az *osmo* szó jelentéseiről és eredetéről számol be (E III). Külön figyelmet érdemel A. TOOMESALU dolgozata a Saaremaa-szigeti szélmalomokról, ill. a velük kapcsolatos szókincsről. A szerző nem nyelvész, hanem a Társaság levelező gyűjtője. Eredeti dolgozata 505 gépelt lap 75 rajzzal és fényképpel. Az itt közölt cikk ennek az anyagnak csak csekély töredékét adja (E I). Észti nyelvjárási szöveget közöl E. SILL. Az észti rokonságnevek finnugor elemeit vizsgálja E. VÄÄRI (E II).

4. Több dolgozat foglalkozik a kisebb finnségi nyelvekkel, illetőleg a finnségi nyelvek egyes hangtani vagy alaktani kérdéseivel. Így H. RÄTSEP a finnségi nyelvek *t-s* infinitívusát vizsgálja szélesebb finnugor alapon (E I). P. ARISTE az isuri (inkeri, izsori) nyelvről (KETTUNEN szerint nyelvjárásról) számol be (E II). G. VILBASTE vót növényneveket közöl, P. PALMEOS a karjalai nyelv valdaji nyelvjárást ismerteti.

5. Számos tanulmány a távolabbi rokonyelvekből, elsősorban a mordvinből veszi tárgyát. Így V. HALLAP a mordvin nyelv finnugor eredetű ige-

képzőit (E I—II), V. PÁLL a mordvin coniunctivus kialakulását (E I) és a tagadó szerkezeteket (E III) tárgyalja. I. GALKIN a mari igeképzők vokalizmusát vizsgálja (E III).

Az egész finnugorságra vagy annak nagyobb részére kiterjedő kutatásokon alapulnak a következő tanulmányok: K. KONT dolgozata a finnségi, lapp és mordvin translativusról (E I). B. SZEREBRENNYIKOV (E III) a finnugor nyelvek pásztorkodásra vonatkozó indoeurópai jövevényszavaiból igyekszik következtetni a finnugorság szétválásának korára. Tekintve, hogy ezek a szavak csak egyes finnugor nyelvekben vannak meg, az átadó indoeurópai csoportot pedig a Volga és a Klajzma között található ún. fatjanovoi kultúra hordozóival azonosítja, arra az eredményre jut, hogy az átvételek korában, az i. e. III—II. évezredben, a finnugor nyelvek erősen differenciálódtak, és így szerinte a finnugor együttélés megszakadása és a finnugor alapnyelv megbomlása a VI—V. évezredben már megtörtént. Ugyanezen szerző „Nyelvtörténet és történelem” (Keele ajalugu ja rahva ajalugu) című tanulmányában — főleg a mari nyelv alapján — arra mutat rá, hogy a nyelvtörténetet mindig az illető nyelvet beszélő nép történetével kapcsolatban kell vizsgálni. A nyelvi tényekből az illető nép történetére vonatkozólag értékes következtetéseket is lehet levonni, de óvakodni kell attól — mint M a r r és követői tették —, hogy a nyelvi tényeket bele próbálják erőszakolni egy nép történeti fejlődésének korszakaiba (K). — E. PAJUSALU a finnugor nyelvek *l* határozóragját vizsgálja. K. MAJTYINSZKAJA a finnugor nyelvek leíró nyelvtanainak alapelveivel foglalkozik. K. KONT dolgozata a finnugor nyelvek főnévi jelzőit tárgyalja. Ez utóbbi dolgozat arról is tanúskodik, hogy a hosszú ideig elhanyagolt finnugor mondattani kérdéseknek akad az újra fölfelé ívelő észtl. nyelvészetben is művelője.

*

Két fiatal kutató kandidátusi értekezésének összefoglalója is nemrég jelent meg:

A. Валмет: Паритив множественного числа в эстонском литературном языке раннего периода (1524—1857) Tartu 1956, 21 l. és **A. Pika m ä e, Tüveline astmevaheldus läänemeresoome keeltes ja lapi keeles** (Töbéli fokváltakozás a finnségi nyelvekben és a lappban). Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 50. sz. Tartu 1957, 50 l. (orosz kivonattal).

Mindenki tudja, aki az észtl. nyelvet gyakorlatilag is tanulmányozta, hogy milyen nehézséget jelent egy idegennek az észtl. alaktanban a többes partitívus megtanulása. A fakultatív változatok nagy száma, a sokféle rag (-*id*, -*si*, -*süd*, -*e*, -*u*, -*i*, -*a*), a minden gyakorlati rendszerezésnek ellenszegülő nyelvi tények az észtl. nyelvhelyességi irodalomban is sok fejtörést okoztak már. A. VALMET dolgozata foglalkozik a többes partitívus-rag eredetével, majd sorra veszi a szövegek és nyelvtanok alapján a különféle partitívus-ragok elterjedését, kialakulását. Bemutatja, hogyan ítélték meg az egyes normatív nyelvtanok a különböző partitívus-ragokat a nyelvhelyesség, az irodalmi nyelv szempontjából.

PIKAMÄE dolgozata a finnugor konzonzantizmus egyik legfontosabb kérdését, a fokváltakozást tárgyalja azokban a finnugor nyelvekben, amelyekben ma megvan. A tanulmány két részből áll. Az első a fokváltakozás kutatásának történetét mutatja be, a második a fokváltakozás legfontosabb eseteinek rendszeres áttekintését adja a balti-finn nyelvekben és a lappban.

A finnségi fokváltkozás legősibb esete a szerző szerint az **s* ~ **z* váltakozás, amely a **z* > *h* hangváltozás után ma *s* : *h* váltakozásként jelentkezik. Ez a jelenség még a finnségi alapnyelvre vezethető vissza. Későbbi, de hasonlóképpen alapnyelvi a geminált zárhangok váltakozása, (a szerző szerint **kk* : **kk*, **tt* : **tt*, **pp* : **pp*). Hogy ez is a finnségi alapnyelvig vezethető vissza, azt a lív és a vepsze nyelv is bizonyítja, ahol ez a váltakozás szórványosan megtalálható, noha e nyelvekből a fokváltakozás általában hiányzik. Ugyancsak a finnségi alapnyelvbe utalja a szerző a *tts* : *ttis* affrikátaváltakozást is. Az egyszerű zárhangok fokváltakozását a finnségi alapnyelv legkésőbbi szakaszába teszi, mikor már a lív és a vepsze kiváltak az alapnyelvből. A lappok nyelvcsereje (a lappok a szerző szerint is nyelvcsere útján jutottak finnugor nyelvükhöz) ebben az időben történhetett meg.

A többi fokváltakozási jelenség, mint pl. a nazálisoknak és a likvidáknak az észtlben, a lívben és a lappban oly gyakori mennyiségi váltakozása, egészen kései, különnyelvi fejlemény. Hasonlóképpen késői, még az előbbinél is újabb jelenségnek tartja a szerző a déli-észtlben előforduló szótágzáró zárhang fokváltakozását (nom. *kakl* : gen. *kälä* 'nyak' stb.).

*

Meg kell emlékeznünk az egyetemi tudományos diákkörök nyelvészeti munkájáról is:

Ajaloo — keeleteaduskonna ja õigusteaduskonna ühõõpilaste teaduslikke töid (A történeti — nyelvtudományi és jogtudományi kar hallgatóinak tudományos munkáiból) Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 41. sz. Tallinn 1956.

Ebben a majdnem 11 íves kis könyvben a következő nyelvészeti tárgyú dolgozatokat találjuk: E. PÕLD tanulmányát egy észtl nyelvjárás mássalhangzóiról, R. KARELSON cikkét a finnségi nyelvek finnugor eredetű faneveiről, és A. LAANEST dolgozatát a vepsze nyelv névutóiról és előljáró szavairól. A dolgozat egyik értéke, hogy a szerző nagyrészt maga-gyűjtötte anyagot dolgoz föl.

*

Nem szorosan nyelvészeti tárgyú cikkekből áll, de minden finnugor nyelvész érdeklődésére számot tarthat a H. MOORA szerkesztésében megjelent **Eesti rahva etnilisest ajaloost** (Az észtl nép'etnikai történetéből) c. cikkgyűjtemény (Tallinn, 1956, 280 l.).

Az ismertetendő kötetben a nyelvészet, a régészet, az embertan és a néprajz művelői együttesen, mindegyik a maga kutatási területén igyekszik tisztázni az észtl etnogenezis kérdéseit. A kötet kilenc cikkből áll, 100 rajz, ill. térkép segíti megértésüket.

P. ARISTE cikke (5—23) a finnségi nyelvek kialakulásáról szól. A szókincs, a nyelvtani rendszer és a fonetika alapján próbálja meghatározni azokat a finnségi törzseket, amelyekből a mai balti-finn nemzetek (finn és észtl) és népek (lív, vepsze, inkeri, vót, karjalai) kialakultak. Szerinte a finnségi alapnyelvet beszélő társadalom egy lassú szétválási folyamat következtében az i. e. II. évezredben törzsekre bomlott, mégpedig a lív, a déli-észtl, az észtl-észtl, a karjalai és a vepsze törzsrre. A lívek ősei az észtektől délre a Rigai öböl környékén laktak. A déli-észtekek körülbelül ott helyezkedtek el, ahol ma a déli-észtl nyelvjárást találjuk, de lakóhelyük dél és délkelet felé messzebb terjedt. A harmadik finnségi törzs az észtl-észtl volt, amely nagyjából a mai észtl-észtl nyelvjárásterületen lakott, de területe északkelet felé jóval túlnyúlt a Narva folyón. Ennek a törzsnek északkeleti ága már korán kialakított egy sajátos nyelvjárást. Erről a területről történt kirajzásból és az esetleg már a mai Finnország területén élő finnségi elemekből ötvözöddött a valamivel később kialakult hatodik finnségi törzs, a hámei. Az észtl-észtl törzs északkeleti, tengerparti nyelvjárásának keleti ágából alakult ki az i. u. I. évezredben a vót nyelv. A negyedik törzs, a karjalai, eredetileg a karjalai földszoroson, valamint a Ladoga tó és a Néva közt lakott. Ennek a törzsnek a Néva környéki és a Névától délre eső területén keletkezett az inkeri nyelv, amely a XVII. századtól kezdve erősen keveredett finn telepések nyelvével. A karjalaiak egy része eredeti lakóterületétől messze északnak, másik része a XVII. században délkeletnek vándorolt. Ez utóbbi kirajzás alkotja a tveri és novgorodi csoportot. Az ötödik ősi törzs ARISTE szerint a vepsze volt, amely az Onyega és Ladoga tavak közti területen, valamint ettől délre élt, keletre pedig elérte a permi finnugorok lakóhelyét.

A finn nép a szerző szerint a már említett módon az északkeleti észtlből kirajzott hámei törzsből, a később délkeleti Finnországba átvándorolt észtl-észtl eredetű finnek-ből és a keleti szomszédtságban élő karjalaiakból ötvözöddött össze.

Az észtl nép az észtl- és a déli-észtl törzsből vált egy néppé a későbbi századok folyamán.

Foglalkozik még a szerző a finnségi nyelveket ért balti, germán és szláv hatással is, valamint a finnségi csoport helyzetével a volgai és többi finnugor nyelvhez viszonyítva. A finnugor őshazára vonatkozólag a hagyományos, tehát a legutóbb N. SEBESTYÁN IRÉNTŐL és HAJDÚ PÉTERTŐL kifejtett álláspontához csatlakozik.²

A. KASK az észtl nyelvjárások tagozódását vázolja (24—40). Az eddig közismert két főnyelvjárás (az észtl és a déli) helyett három főnyelvjárást különböztet meg: a) északkeleti tengerparti, b) észtl (ennek kisebb egységei: a középső, szigeti, nyugati és keleti), c) déli (kisebb egységei: a mulgi, a tartui és a vóru) nyelvjárás. Bemutatja a legfőbb hangtani, alaktani, mondattani és szókincsbeli különbségeket.

H. MOORA az észtl és vele szomszédos népek kialakulásáról ír a régészet tükrében (41—119). Röviden vázolja a finnugor régészet történetét. Számunkra az sem érdektelen, hogy CASTRÉN Altaj-vidéki őshaza-elméletét elavultnak tünteti föl, és a finnugor őshazát a szovjet régészeti és embertani kutatások

² Ennek a cikknek erősen rövidített formája elhangzott az oslói nemzetközi nyelvész-kongresszuson is 1957. aug. 9-én, vö. NyK. LX, 194—5.

alapján is az Urál nyugati oldalára helyezi. Megtudjuk cikkéből azt is, hogy az erdőv a jégtakaró miatt még a késő paleolitikumban is lakhatatlan volt, és csak délnyugati részén, a mai Lengyelország és Fehéroroszország (Bjeloruszszia) területén volt némi gyér lakosság. Az erdőv csak a klíma javulása után, az i. e. X—IV. évezredben kezdett benépesülni, tehát a mezolitikum korában. A Balti tenger vidékén ekkor már volt egy délről felfelé terjeszkedő kultúra (az ún. kundai), ezt azonban még nem lehet finnugornak tartani, mert az antropológiai leletek tisztán protoeuropoid embertípust mutatnak. A neolitikumban (i. e. III—II. évezred) a Baltikumra jellemző fésűskerámia azonban egy halász-vadász és antropológiai típusa szerint mongoloiddal kevert lakosságra mutat, és azóta sem a régészet, sem az embertan nem talál ezen a területen törésszerű változást. Föltehető tehát, hogy ez a kultúra már a finnségi törzsek megérkezését jelenti, akik az itt talált lakosságot (a kundai kultúra hordozóinak utódait) lassanként fölszívták.

Az i. e. II. évezred elején délről jelentős benyomulás észlelhető a mai Lettország Észtország és Finnország területére. E vándorlók kultúráját a csónakalakú fejsze és a zsinór-kerámia jellemzi. Az embertani leletek protoeuropoid típust mutatnak. Idők folyamán ez az elég erős népelem beolvad a fésűs-kerámia kultúrájának hordozóiba. Ez az új népelem a szerző szerint a balti törzsekhez tartozott, akik így beolvadva a finnségbe, jelentős nyelvi nyomokat hagytak nyelvükben, antropológiailag pedig kialakították a nyugat-balti embertípust. Ekkor a finnségi törzsek még kapcsolatban voltak földrajzilag a volgai finnugorsággal, és így balti jövevényszavak ide is eljuthattak.

Időszámításunk kezdetén a jól megkülönböztethető temetkezési mód alapján elég pontosan meghúzható a balti—finnségi népi határ. Ez a mai észtl—lett határtól 80—100 km-re délre húzódott. Finnségi népelemek lakták Rigától keletre a Kur félszigetet is. A cikk a továbbiakban főképpen az észtországi régészeti leletekkel foglalkozik a XIII. századig.

L. JAANITS (120—46) tanulmánya a mai Észtország kőkorszakbeli történetével foglalkozik. Végső következtetése, hogy azok a népelemek, amelyeknek utódai ma a Baltikumot benépesítik, már a nagyon távoli időkben telepedtek itt meg. A balti törzsek a késői neolitikumban, a finnugorok még korábban. Az utóbbiak azonban nem egyszerre telepedtek meg, hanem időről-időre újabb hullámok érkeztek keletről.

M. SCHMIEDENHELM (147—59) az északkeleti észt törzsek történetét vizsgálja a régészeti leletek és a nyelvészeti tanulmányok alapján időszámításunk kezdetén.

A. VASSAR ugyanezt vizsgálja a nyugati és a déli észt területeken (160—90) ugyanabban a korban.

K. MARK (a finnugor nyelvész Julius Mark leánya) a paleoantropológia eredményei alapján igyekszik tisztázni az észt nép eredetét és kialakulását (191—211). Már előbb is, H. MOORA cikkének vázlatos ismertetésekor utaltam arra, hogy a fésűs-kerámia-kultúra társadalma rövidfejű, mongolos típusú volt keverve. A csónakfejszés és zsinórkerámias (balti) népesség a hosszú fejű, protoeuropoid típusúhoz tartozott. Idők folyamán e két antropológiai típus erősen keveredett, de még ma is megkülönböztethető, és földrajzilag is elkülönül. Észtország nyugati részén található a teljesen europoid jellegű, de most már középfajú nyugatbalti, valamint a keleti részen többséget alkotó rövid fejű, alacsonyabb kelet-balti típus, amelyben már csak halvány nyomai vannak a mongolooid keveredésnek.

A. MOORA (212—54) a tárgyi néprajz (népviselet, településformák, eketípusok) alapján, H. TAMPERE pedig a folklór segítségével (255—77) igyekszik az egyes észt népi csoportokat bemutatni, illetőleg az őket ért idegen hatásokat tisztázni.

A kötet, bár elsősorban az észt őstörténettel foglalkozik, érdeklődésre tarthat számot nemcsak a finnségi, hanem a finnugor őstörténet kutatói részéről is.

KÁLMÁN BÉLA

Újabb tanulmányok orosz — obi-ugor nyelvi érintkezésekről

A. K. Матвеев: Финно-угорские заимствования в русских говорах Северного Урала: Ученые записки, выпуск XVI. Русский язык и языковедение, Свердловск 1958, 201—16.

A. K. Матвеев: К этимологии слова „ваньза”. Уо. 225—30.

I. Jóleső érzéssel vehetünk tudomást róla, hogy a távoli szverdlovszki (régbben jekaterinburgi) pedagógiai főiskolán is akad egy fiatal kutató, aki az orosz — obi-ugor nyelvi kapcsolatok tisztázásához igyekszik helyi ismeretei alapján hozzájárulni. Mivel az az évkönyv, amelyben tanulmányai megjelentek, kevés hazai finnugristánk számára hozzáférhető, kötelességemnek tartom, hogy eredményeiről az alábbiakban röviden beszámoljak.

Első, egyéves cikkében tőlem függetlenül, nagyjában ugyanazt a tárgykört dolgozza fel, amelyről egy cikkem néhány évvel ezelőtt megjelent (NyK. LIII, 153—71 és ALH. I, 249—72). Az orosz szerző hátránya, hogy nem jutott hozzá a kérdést tárgyaló korábbi magyar és finn dolgozatokhoz, előnye pedig, hogy saját helyszíni gyűjtése alapján olyan orosz tájszavakat is ismer, amelyekről én nem szerezhettem tudomást. Így a két dolgozat végeredményben kiegészíti egymást, és közös, egymást fedő eredmények biztosnak tekinthetők. A szerző csak kéziratának nyomdába adása után ismerte meg értekezésemet, és korrektúra-jegyzetben említi meg.

A falvak, amelyeknek orosz nyelvjárását a szerző tanulmányozta, МУНКÁCSI idejében is már nagyjából eloroszosodtak (vö. VNGy. IV, 433) *N'inkat-já-pjwal* (Шамталь) kivételével, amelyet МУНКÁCSI még manysi nyelvűnek jelez.

A cikk ismerteti a Pelimka folyó vidékének népességi viszonyait. A Pelim városából észak felé is irányuló orosz kirajzás következtében ma már csupán a két legészakibb település, Вершина és Массара tartotta meg eredeti nyelvét, a délebbi falvak szinte teljesen eloroszosodtak. Csak néhány öreg emlékszik egyes manysi szavakra (МУНКÁCSI korában még II manysi nyelvű falu volt a Pelimka folyó mellett, vö. i. h.). Megemlékezik a szerző arról is, hogy a tárgyalt vidék helynévanyaga csekély kivétellel manysi eredetű, mint a Ворья folyó és a Вага erdőség, valamint az Ураи falu neve.

A környék orosz nyelvjárásának manysi eredetű szókincsét négy fogalmi csoportba osztja: 1) térszinformák nevei, 2) vadászat és gyűjtögetés terminológiája, 3) halászati műszók, 4) egyéb. Az első csoportba a következő szavak tartoznak: *ax* 'két tavat, vagy egy tavat és egy folyót összekötő folyóág', *туман* 'tóvá kiszélesedő folyószakasz', *урай* 'folyóből', *шына* 'magas part', *шош* ~ *сош* 'patak', *корп* 'száraz fenyőerdő', *уль* 'fenyővel benőtt mocsársziget', *кампа* ~ *канпа* 'kis bucca, emelkedés az erdőben', *пошвар* ~ *пошварь* 'kis, csenevész fenyves a mocsárban', *воет* ~ *воят* 'áradványrét', *кора* 'áradványrét buckákkal', *сава* 'erdőske, liget mocsarak vagy áradványterületek közt', *янга* 'tisztá lár', *киляй* 'rendkívüli nagy „янга”.

A második csoportba a következő tájszavak sorolhatók: *яча* 'vadászövény', *неп* 'nyírhéjputtony', *пучен* 'nyírhéjedény', *ороса* ~ *араса* 'forgács tüzelésre', *пока* ~ *фока* 'az erdei tűzrakás oldalkarója', *тал* 'túlével, fenyőgally', *шумех* ~ *шумех* ~ *шумех* 'lábon álló erdei éléskamra', *шамья* ~ *шамья* ~ *чамья* 'földön álló erdei éléskamra', *кэнта* ~ *кэнт* 'az éléskamra oszlopa, lába', *норма* 'erdei állvány', *полусангуль* ~ *парасангуль* ~ *парусангуль* 'forgácskészítésre alkalmas száraz, részben korhadt fatuskó', *шанхар* ~ *шанкар* 'belül korhadt fatörzs', *шуньжа* ~ *суньжа* ~ *чуньжа* 'moha'.

A harmadik fogalomkör jövevényszavai: *кулун* 'egy hálófajta', *шына* 'a háló kötele', *камка* 'egy hálófajta', *пош* 'egy halfogó eszköz', *кымпате* ~ *кымпате* ~ *кампате* 'a halat a hálóba riasztani', *йохла* 'száritott hal', *саип* 'varsaféle halfogó eszköz' (< chanti), *патамка* 'fagyasztott hal' (< chanti).

Az utolsó csoport szavai: *гусь* 'csuklyás rénbőr-bunda', *няры* 'rén lábbórből készült lábbeli', *каянпате* ~ *каянпате* 'varázsol', *шоль* 'pálca'.

A tanulmány ezután fonetikai és alaktnai (tőtani) szempontból tanulmányozza az átvételeket. Függelékül röviden szól arról, hogy az Urál európai oldalán a Pecsora felső folyása és az Unya folyó vidékén is akadnak az itteni orosz nyelvjárásokban manysi eredetű helynevek és — főképpen komi eredetű — jövevényszavak.

A szerző az orosz tájszavak pontos hangalakját és jelentését közli, példamondatokkal világítja meg használatukat, jelzi származékaikat. A manysi szavakat SZILASI, АНДЛВИСТ és CSERNЬЕЦОВ alapján írja le cirillbetűs átírásban.

A már idézett cikkem eredményeivel egyezik a következő orosz szavak obi-ugor eredeztetése: *ax*, *гусь*, *жалеи*, *няры*, *оет*, *саип*, *чамья*, *шуньжа*, *янга* és *яча*, tehát

az egyeztetések negyedrésze. MATVEJEV többi etimológiája is megbízható, legnagyobb részük, mint pl. az *уайя*, *туман*, *нош*, *копн*, *сава*, *куагн* stb. egészen biztos, mások, mint a *ноуеаp* valószerű. E dolgozatból is látszik, hogy a helyi ismeretek birtokában ezen a területen, amely az orosz dialektológiát és a finnugor nyelvészetet egyaránt érdekli, mennyi új, értékes adat lappanghat még.

2. A második, kisebb terjedelmű dolgozat elég meggyőzően bizonyítja, hogy a nyugat-szibériai nyelvjárások *ваньза* 'értelmetlen, ostoba, rendetlen' jelentésű szava a *manysi* népnévből ered. A Pelimka folyó vidékén ilyen jelentései is vannak a szónak: „pogány, nomád, bennszülött (nem-orosz)”. A mesékben arról is van szó, hogy a vidék lakosai régebben „vanyzák” voltak. Számos mesének a „hősei” is ezek a vanyzák. A mesék egy részében ők a „rátótiak” vagy „hölmöláiset”, tehát az a népség, amely maga alatt vágja az ágat, amely fatörzsön akar átkelni a folyó túlsó partjára, de hogy le ne sodródjék a fatörzsről, alul összeköti a lábát, a fatörzs megfordul a vízben és utasai megfulladnak, amely kézzel próbálja megfogni az ágon ülő fajdot, amely puskát vesz és úgy süti el, hogy ujjával a nyílását befogja stb.

A mesék másik típusa nem ilyen gúnyos-tréfás jellegű. Van olyan történet is, hogy az oroszokkal való háborúban elevenen eltemetkeztek. Egy másik történet a Tellmonda szibériai változata. Egy oroszoktól foglyul ejtett „vanyza” leelő fia fejéről nyíllal egy cirbolyatobozt, hogy szabadon bocsássák. Több elbeszélés kiemeli a vanyzáknek a nyilazásban való ügyességét.

A gazdaságilag elmaradott, az orosz telepesek számára különös szokásokat őrző, számukra érthetetlen vallási fogalmakkal bíró, rendkívül jóhiszemű és becsületes, tehát könnyen rászédhető manysik könnyen szolgálhattak az új, fegyverrel, egyházzal és állami hatalommal is támogatott orosz jövevények gúnyos történeteinek céltáblájaként.

A *ваньза* a szerző szerint hangtanilag is megfeleltet a *маньси* szónak. A szibériai orosz tájszólásokban előfordul disszimilációs *m- > v-* változás, pl. *внoгo-* (< *многo*), *волия* (< *молия*). A zöngésülés sem ritka a manysiból átvett szavakban, a szöveg alakulása pedig úgy keletkezhetett, hogy a **ваньзы* (< *mähši*) alakot többes számúnak érezvén, egy *ваньза* egyes számot alakítottak ki.

E két cikk, noha elég csekély terjedelmű és részletkérdésekkel foglalkozik, számos értékes adattal gyarapítja ismereteinket, és joggal tarthat számot érdeklődésünkre.

KÁLMÁN BÉLA

Ural-Altäische Jahrbücher

Herausgegeben von Julius von Farkas. Wiesbaden. O. Harrassowitz.

Az 1921-ben Berlinben meginduló „Ungarische Jahrbücher” című folyóiratnak megszűnéséig, 1943-ig, 23 kötete jelent meg. Örökébe — az „Ungarische Jahrbücher” folytatásaként — az 1952-től megjelenő „Ural-Altäische Jahrbücher” című folyóirat lépett. Célja az uráli és az altaji nyelvtudomány művelése.

A következőkben az eddig megjelent XXIV—XXIX. kötetből csak a finnugor, illetőleg az uráli nyelvtudomány körébe vágó dolgozatokat ismertetjük.

XXIV. kötet. 1952.

1. JULIUS VON FARKAS: August Ludwig Schlözer und die finnisch-ugrische Geschichte-, Sprach- und Volkskunde (1—2. füzet. 1—22).

A szerző cikkében A. L. Schlözernek, a kiváló XVIII. századbeli tudósnak a finnugor népek és nyelvek kutatása terén végzett eredményes és sokban úttörő jellegű munkásságát méltatja. Részletesen foglalkozik Schlözer „Allgemeine Nordische Geschichte” című művével, amelynek rendkívül nagy jelentősége volt a finnugrisztika fejlődésében.

2. FELIX OINAS: Über einige Kurzformen in der Verbalflexion der ostseefinnischen Sprachen (1—2. füzet. 23—35).

A finnugori nyelvekben egyes, a mindennapi beszédben gyakran előforduló igéknek a szokásos hosszabb alakjaik mellett rövidebb alakjaikat is használják (*olen* 'ich] bin' ~ *oon* ua.). Az imperatívusi alakok különösen hajlamosak a megrövidülésre, mivel

a parancs vagy a felszólítás megértéséhez egy rövid, megcsönkult szórész is elegendő. Például: fi. *kaiso* 'sieh' ~ *kas, kah, ka* ua. A szótest megrövidülésében nagy szerepe van a gyors beszédíramnak és a hangsúlytalanságnak.

3. ANDRUS SAARESTE: Kalev (1—2. füzet. 36—41).

A kalev dolgozatában a fi. Kalevala és az észtt Kalevipoeg eposz *kalev(a)* szóelemének az etimológiáját tárgyalja.

4. JALO KALIMA: Stamt finn. *ies* 'Joch' aus dem Slavischen? (1—2. füzet. 42—8).

KALIMA a fi. *ies* (gen. *ikeen* < **ikehen* < **ikezen*) 'Joch' szót a szláv *igo* (gen. *ížese*-) 'Joch' szóból eredezteti. Szerinte a kölcsönzés kiindulópontja az *ížese* alak volt, bár a nominativusi *igo* alak *g*-je is közrejátszott az átvételben.

5. ALO RAUN: Sprachwissenschaftliche Miscellen (1—2. füzet. 132—6).

ALO RAUN dolgozatában három kérdést tárgyal. Az 1. pontban a fokozásnak a gyermeknyelvben előforduló analógiás alakjairól (*kicsi, kicsibb*) ír. A 2. pontban a ms. *toul, ül* 'onnan, annál' adverbiumnak a fokozásban való szerepéről (*toul jomasethuv* 'viel besser') olvashatunk. A 3. pontban az erzä-mordvin *-jak, -kak, -gak, -dak, -ak* enklitikus partikulákkal foglalkozik.

6. BJÖRN COLLINDER: Uraltaisch (3—4. füzet. 1—26).

A címben megjelölt cikkében a szerző az uráli és az altaji nyelvekben mutatózó, főleg alakítani egyezéseket tárgyalja. Az uráli alapnyelvnek, feltehetőleg, a következő esetragjai voltak: Gen.: **n*, Acc.: **m*, Loc. **na*, **nä*, Abl.: **ta*, **tä*, Lat.—Prolat.: **ka*, **kä* (**ke*, **k?*). Az altaji nyelvekben az accusativus kivételével valamennyi uráli kázusragnak megvannak a megfelelői. Az uráli **t* többesjel megfelelői a törökből és a mongolból mutathatók ki. Az uráli és az altaji nyelvek között az ige-ragozásban mutatózó egyezések inkább strukturális jellegűek, mint anyagiak. Szembe-
szóko egyezés állapítható meg az uráli és az altaji nyelvek névmásai között is.

7. VALTER TAULI: Bemerkungen zum Ursprung der uralischen Kasussysteme (3—4. füzet. 27—41).

Dolgozata első felében a szerző az uráli alapnyelv esetragjainak a létrejöttével foglalkozik. Majd az uráli nyelveket kázusrendszerükre nézve három csoportra osztja: 1) A finn-permi csoportot az esetragok nagy száma jellemzi. A primér ragokon kívül nagy számban vannak szekundér ragjaik is. 2) Az ugor nyelvekre néhány közös primér rag alkalmazása jellemző. A magyar az egyetlen olyan nyelv, amely másodlagos esetragjait többnyire névutókból hozta létre. 3) A szamojéd nyelvek kázusrendszerének sajátos vonása e nyelvek régi elszigeteltségében leli magyarázatát. Egyébként a szamojéd nyelvek kázusrendszerük tekintetében az ugor nyelvekhez (különösen a manyshoz) állnak legközelebb.

8. Y. H. TOIVONEN: Zur Hypothese über einen Lautwandel *h* < **j* in den ostseefinnischen Sprachen (3—4. füzet. 42—50).

Korábbi feltevések szerint a finnben az eredeti *j*-e és *i* előtt *h*-vá változott. TOIVONEN cikkében megvizsgálja az ide sorolt etimológiákat és arra az eredményre jut, hogy valamennyi helytelen. A finnségi nyelvekben a **j* > *h* hangváltozás tehát nem igazolható.

9. JULIUS VON FARKAS: Bemerkungen zu der ungar. historischen Formenlehre (3—4. füzet. 51—8).

A szerző a magyar *-k* többesszámjelet a finnugor **kk* kicsinyítő képzőből származtatja. Ebből az ősmagyarban gyűjtőnévképző fejlődött. A *-k* gyűjtőnévképző az ősmagyarban vagy még inkább az őmagyar korban vált többesjellé idegen nyelvek (latin, szláv, német) hatására.

10. GÜNTER STIPA: Phonetische Wechselwirkungen zwischen Mokschamordwinisch und Russisch (3—4. füzet. 59—64).

STIPA dolgozatának eredménye szerint a moksa-mordvinok közelében élő oroszok mordvin hatásra ejtik a *c*-t palatális *tš*-nek, a *č*-t pedig palatális *tš*-nek vagy *tš*-nek.

XXV. kötet. 1953.

1. MARTTI RÄSÄNEN: Uraltaische Forschungen (19—27).

A szerző szerint az urál-altaji őshaza az Uráltól az Altaj hegységig húzódó területen feküdt. RÄSÄNEN az urál-altaji együttélés idejét a kőkorszakba helyezi. Felfogását nyelvészeti és archeológiai bizonyítékokkal támogatja. Az uráli és az altaji nyelvekben bizonyos köeszközöknek, hótalp- és szánfajtáknak a neve etimológiailag azonos. Azonos eredetű egyes állatok (kutya, rénszarvas) elnevezése is.

2. GÜNTER STIPA: Phonetische Wechselwirkungen zwischen Mokscha-Mordwisch und Russisch (28—51).

Az orosz kiejtés jellegzetes vonása az ún. akañje, azaz a hangsúlytalan *o*-nak többé-kevésbé tiszta *a*-ként való kiejtése. Az akañje a közép- és délorosz nyelvjárásokban van meg. GÜNTER STIPA dolgozatának eredménye szerint az orosz akañje létrejöttében a mokscha-mordvin nyelv hatása is közrejátszott, amelyben az *a* hangnak rendkívül fontos szerepe van.

3. JULIUS VON FARKAS: Bemerkungen zu der ungar. historischen Formenlehre II. (52—72).

Dolgozatában a szerző a birtokos személyragozásban használatos *-i* többesjelet tárgyalva arra a végkövetkeztetésre jut, hogy az *i* többesjel az *-i* nomen possessoris képzőből fejlődött a magyar nyelv külön élete folyamán. — Ez a magyarázat valószínűtlen. Sokkal inkább elfogadható az a felfogás, amely szerint a birtoktöbbsesítő *-i* az e. sz. 3. sz. birtokos személyragból származik (vö. MELICH: MNy. XIV, 230—52; BÁRCZI, TihAL. 189—90).

4. GÜNTER REICHENKRON: Hungaro—Valachica (73—91).

REICHENKRON cikkében a román nyelvatlasz alapján a román nyelv (különösen az erdélyi románág nyelvének) magyar jövevényszavait, illetőleg jövevényszórótegeit vizsgálja.

5. K. BOUDA: Drawidisch und Uralaltaisch (161—73).

A szerző cikkében véletlen hangalaki hasonlóságon alapuló szóegyeztetésekkel a dravida és az uráltaji nyelveknek a rokonságát igyekszik bebizonyítani. — Próbálkozása sikertelenségéről — úgy vélem — felesleges részletesebben szólnom.

6. Y. H. TOIVONEN: Zur Geschichte einiger Vogelnamen in den finnisch-ugrischen Sprachen (174—8).

TOIVONEN cikkében a fi. *kärki* 'Specht', *koro* 'Grünspecht' stb. madárnevekkel etimológiailag összetartozó szokat tárgyalja. Megemlíti, hogy a madárnevek gyakran hangutánzó jellegűek, s így az egy szócsaládba tartozó szavak hangalakilag nem mindig pontosan felelnek meg egymásnak.

7. WOLFGANG SCHLACHTER: Lappische Passivsyntax (179—208).

Dolgozatában a szerző a lapp passzívum mondattani funkcióit tárgyalja. A lapp passzívum lényegesen különbözik az indoeurópai passzívumtól. A lappban három szenvedő igeképző van: *-t*, *-j*, *-v*. E képzők mondattani funkcióival a szerző részletesebben foglalkozik.

8. LAURI KETTUNEN: „kubjas, kubias” im Estnischen (209—12).

Az észet *kubjas*, *kubijas* 'Frohnvogt, Aufseher der Arbeiter' és a fi. *kupias* 'gárdsfogde, uppsyningsman' szó etimológiáját tárgyalja.

9. JULIUS MÁGISTE Zum fi. „harakka” 'Elster' und seiner Sippe (296—9).

MÁGISTE a fi. *harakka* 'Elster' szót és a finnégi nyelvekbeli etimológiai megfelelőit egy hangutánzó szó (fi. **harajda*, *harista* 'yra (i feber), tala utan sammanhang') származékának tekinti.

XXVI. kötet. 1954.

1. ERKKI ITKONEN: Björn Collinder (1—3). ITKONEN BJÖRN COLLINDERNEK hatvanadik születésnapjára írott cikkében a kiváló svéd nyelvész eddigi munkásságát méltatja.

2. FAZEKAS JENŐ: Zur Frage der menschlichen Ursprache (4—36).

FAZEKAS JENŐ cikkében az ún. „emberi ősnyelv” problémáiról ír. Az emberi hangképzés legkezdetlegesebb fokának a nasogutturális artikulációt tartja, mint-hogy ennél az áll és az ajkak tevékenységére nincs szükség. Feltevését a világ legkülönbözőbb nyelveiből idézett „etimológiákkal” igyekszik igazolni. Etimológiai között ilyen elképesztő egyeztetések találhatók: m. *nyíl* ~ lat. *genu* 'térd' ~ német *Knie* ua.; m. *térd* ~ svéd *tråda* 'treden'. A dolgozat alapvetően téves voltáról E. ITKONEN írt (Vir. 1954 : 414—8; 1955 : 82—4).

3. JULIUS VON FARKAS: Bemerkungen zu der ungar. historischen Formenlehre III. (37—61).

A szerző dolgozatában a birtokos személyragozás eredetét tárgyalja. Részletesen foglalkozik az egyes finnugor nyelvekben előforduló, a birtokos többségét jelölő *-k* suffixummal, valamint a birtoktöbbsesítő *-n* jellel. FARKAS GYULA a chanti birtokos személyragozásban használatos, a birtok többségét jelölő *-t* jelet tévesen a *-t* többesjellel véli azonosnak. Például: *sox* 'Fell' : *soxtam* 'meine Felle'. A birtoktöbbsesítő *-t*-jel

azonban nem lehet azonos a *-t* többesjellel, mivel az előbbinek a chanti nyelv északi nyelvjárásában *-l-* a megfelelője (*soylam* 'meine Felle').

4. WALTHER WÜST: Ein weiterer idg. | finnisch-ugrischer Zusammenhang? (135–8).

WALTHER WÜST a fi. *soida* 'klingen, lauten, tönen' ~ m. *zaj* 'Geräusch, Lärm' stb. szókat az ieur. **soito* 'Zauberei, incantatio' (norv.—dán *seid* 'Zauberei', litv. *saitas* 'Zeichendeuterei') szócsaláddal veti egybe.

5. GÜNTER STIPA: Der gegenwärtige Stand der Finnougristik in der Sowjetunion (139–46).

A szovjet finnugrisztika mai helyzetéről, főbb eredményeiről nyújt rövid tájékoztatást.

6. Y. H. TOIVONEN: Ung. *táj* (147–8).

A szerző a m. *táj* szó etimológiai megfelelőjéül a lapp (LIND.—ÖHRL.) *taiw*, *taiwa* 'locus, tractus' szót ajánlja.

7. WOLFGANG SCHLACHTER: Lappische Passivsyntax II. (149–71).

Dolgozatában SCHLACHTER a szenvedő ige és mondata közötti kölcsönös viszonyt teszi vizsgálat tárgyává.

XXVII. kötet. 1955.

1. BJÖRN COLLINDER: Remarks on Linguistic Affinity (1–6).

A szerző a nyelvrokonság mibenlétével, az uráli és altaji nyelvek rokonságának problémájával, valamint az alapszókinsnek a nyelv életében való jelentőségével foglalkozik.

2. VALTER TAULI: On Foreign Contacts of the Uralic Languages (7–31).

TAULI elfogadja D. V. BUBRIH kontaktus-elméletét az uráli nyelvek eredetéről. Azt vallja, hogy az a felfogás, amely szerint a finnugor és a szamojéd nyelvek rokonsága érintkezések és kölcsönös egymásra hatások eredménye, sokkal termékenyebb, mint a közös alapnyelvből való eredeztetésük feltevése.

A szerzőnek ezzel, az összehasonlító-történeti módszerrel ellentétes nézetével természetesen nem értünk egyet. A dolgozatnak számunkra legérdekesebb részei azok, amelyek az egyes uráli nyelveket ért idegen (altaji, ieur. stb.) szerkezeti hatásokról szólnak, bár az idegen nyelvi hatásoknak kissé nagy jelentőséget tulajdonít a szerző.

3. ERKKI ITKONEN: Die Herkunft und Vorgeschichte der Lappen im Lichte der Sprachwissenschaft (32–44).

ERKKI ITKONEN szerint a lapp nyelv a korai ősfinn alapnyelvek egyik nyelvjárása volt, amelyben semmiféle „protolapp” vonások nem őrződtek meg. Az arktikus természet és a rénszarvastenyésztés körébe tartozó szavak meglehettek a legközelebbi rokonyelvekben is, csupán később, az életkörülmények megváltozásával veszték ki belőlük. A komolyan számbajövő, protolappnak tartott sajátosság, a duális, E. ITKONEN véleménye szerint a korai ősfinnből való örökség. A finn–lapp nyelvi egység kezdetét a szerző a finn–volgai időbe helyezi.

4. JULIUS MÄGISTE: Zu den Femininbildungen in den ostseefi. Sprachen und im Mordwinischen (45–8).

A mordvin nyelvben — ugyanúgy mint a finnségi nyelvekben — megvan a tendencia a nőnévképzők létrehozására. Ugyanis a mordvinban egyes 'nő, asszony' jelentésű főnevek agglutinációval nőnévképzőkké váltak.

5. JULIUS VON FARKAS: Bemerkungen zu der ungarischen historischen Formenlehre IV. (61–93).

A szerző eme tanulmánya az UAJb. XXV. és XXVI. kötetében megjelent cikkeinek a folytatása. A dolgozat a birtokos személyragok eredetét tárgyalja. FARKAS GYULA az eddigi magyarázatoktól eltérő felfogást vall az e. sz. 2. és 3. sz. birtokos személyrag eredetéről. Szerinte az e. sz. 2. sz. birtokos személyrag, a *-d*, két személyes névmásnak, az **n-* és a **i-* kezdetű névmásnak az összeolvadásából jött létre (**nt* > *d*). Az e. sz. 3. sz. birtokos személyrag előzményének ő is a **s*g személyes névmást tartja, véleménye szerint azonban az **s-*ből a magyarban *h*(*χ*) lett. Az ily módon létrejött *-ax*, *-ex* hangalakú birtokos személyrag a későbbiekben ugyanígy fejlődött, mint az *-ax*, *-ex* végű denominális és deverbális képzők.

FARKAS GYULA magyarázatát nem fogadhatjuk el. Semmi okunk sincs arra, hogy a birtokos személyragok eredetéről vallott eddigi, helyes felfogást egy másik — kevésbé valószínű — elmélettel cseréljük fel.

XXVIII. kötet. 1956.

1. JOHANNES LOHMANN: Ernst Lewy zum 75. Geburtstag (1—4).
A szerző a 75. életévét betöltött ERNST LEWY tudományos munkásságát méltatja.
2. JULIUS V. FARKAS: Der Genitiv und der Akkusativ in der uralischen Grundsprache (5—17).
FARKAS GYULA az egyes finnugor és szamojéd nyelvekben előforduló *-n* genitívus-ragot egy **n-* kezdetű névmásból származtatja. A többi uráli nyelvben meglevő *-m* accusatívusrag pedig véleménye szerint azonos az *-m* birtokos személyraggal, és mindkettő névmási eredetű.
3. ERKKI ITKONEN: Y. H. Toivonen (111—5).
Cikkében a szerző az 1956-ban elhunyt kiváló finn nyelvtudós, Y. H. TOIVONEN élete munkásságát méltatja.
4. BJÖRN COLLINDER: „Die Entstehung der Sprache” (116—27).
A cikk az emberi nyelv keletkezésének problémáival foglalkozik.
5. WOLFGANG SCHLACHTER: Zum Begriff der Stammform (128—37).
A „tőalak” fogalmát az uráli nyelvekre nem mindig alkalmazzák következetesen. Gyakran a nominatívus-szal azonosítják, azonban helytelenül, minthogy a tőalaknak olyan funkciói vannak, amelyek a nominatívus fogalmával nem kapcsolhatók össze. A tőalak alaktanilag differenciálatlan, jelentésanilag és mondattanilag pedig többértelmű alak (nominatívus, accusatívus, genitívus stb.).
6. VALTER TAULI: On the Origin of Verb (138—44).
Az uráli nyelvekben — valamint más nyelvcsaládokban is — a névszói kategória ősből az igeinél. Az ige ragozott alakjai névszói alakokból fejlődtek. Eredetileg azonban az ige személyragozatlan volt minden nyelvben. TAULI elfogadja RAVILÁNAK azon elméletét, amely szerint a predikatív szintagma a jelzős szerkezetből keletkezett.
7. AURÉLIE SAUVAGEOT: „A propos de la parenté ouralienne” (144—50).
A dolgozat az uráli nyelvrokonság néhány problémájáról értekezik.
8. ALO RAUN: Über die sogenannte lexikostatistische Methode oder Glottochronologie und ihre Anwendung auf das Finnisch-Ugrische und Türkische (151—4).
Statisztikai adatokat (táblázatokat) közöl arra vonatkozólag, hogy a közös alap-szókincsnek hány százaléka maradt meg az egyes finnugor, illetőleg török nyelvekben.
9. HAJDÚ PÉTER: Der Stimmbandverschluss im Juraksamojedischen (155—64).
Zöngés és zöngétlen hangszalagzárhangok megkülönböztetése fonetikai szempontból helytelen, fonológiai szempontból pedig szükségtelen. A jurákszamojéd gége-zárhang egy fonémának tekintendő. A gége-zárhangok vagy az eltűnt **t*, **s*, **n*, **ŋ* hangok folytatói vagy analógiás hatások eredményei.
10. KNOT BERGLAND: „The Uralic »Half Eye« in the Light of Eskimo-Aleut” (165—73).
Az uráli fi. *silmäpuoli* 'one-eyed', m. *fél szemű* ua. stb.-féle szerkezetek az eszkimó és az aleut nyelvben is megvannak.
11. WOLFGANG KRAUSE: Bemerkungen zur Kausativ- und Passiv-Funktion des finno-ugrischen *t*-Suffixes. (174—81).
A finnugor nyelvekben általános *tt* (*t*) műveltetőképző a lappban, a finnben és a magyarban szenvedő ige képzésére is használatos. KRAUSE véleménye szerint a műveltető és a szenvedő funkció előzménye az ún. intenzív-funkció volt (*lyödään* 'es schlägt ihn stark'). Feltevését az ieur. nyelvek párhuzamos jelenségeivel is támogatja.
12. ASBJÖRN NESHEIM: „Ein urnordisches Lehnwort im Lappischen” (182—3)
című cikkében a lapp *var'do* 'Schiefeläufigkeit eines Bootes' szóról megállapítja, hogy az ősi skandináv jövevényszó.
13. PAAVO RAVILA: „Der sog. stimmlose Vokal im Lappischen” (184—5) című dolgozatában bebizonyítja, hogy a lapp zöngétlen magánhangzók gemináta zárhangok előtt jöttek létre.
14. EMIL ÖHMANN: „Bemerkungen über die Lautgestalt fremder geographischer Namen im Finnischen” (186—9) címen egyes idegen földrajzi neveknek a finn nyelvben használatos alakjairól értekezik.
15. MARTTI RAPOLA: „Sapuri ein vergessenes Wort des Finnischen” (190—2) című cikkében a fi. *sapuri* 'Laubsichel' szó etimológiájával foglalkozik.
16. LAURI KETTUNEN: Fi. *riihi* 'Darre' (193—5).
A szerző a címben megjelölt finn szó etimológiáját tárgyalja.
17. LAURI HAKULINEN: Über das finnische Wort *ohimo* und seine Verwandten (196—200).

L. HAKULINEN a fi. *chimo* 'Schläfe; Leiste, Weiche' főnevet és nyelvjárási alakváltozatait nem az *ohi* 'Seite' szó, hanem az *oha* 'dünn' (vö. *chut* ua.) melléknév származékának tartja. Véleménye szerint a 'Seite' jelentésű *ohi* szó és a belőle alakult névutók a 'Schläfe' jelentés alapján jöttek létre.

18. OSMO IKOLA „Eine finnische Partizipialkonstruktion” (201—2) című cikkében egy, a finn irodalmi nyelvben újabban jelentkező igeneves szerkezetet tárgyal.

19. ANDRUS SAARESTE „Les termes pour désigner l' idée de 'houspiller le chat' en estonien (203—7) című dolgozata a macska nyugtalanításával, zaklatásával és kínzásával kapcsolatos észti kifejezésekről szól.

20. FELIX OINAS „On the Estonian Terminative Particles” (208—14) címen az észti *saadik*, *sandik*, *saati* 'since a certain time, as far as a certain place, up to a certain time' névutói jelentésű és 'not to mention, let alone' kötőszói jelentésű partikulákat tárgyalja.

21. D. R. FOKOS-FUCHS: Etymologisches aus den permischen Sprachen (220—6). A szerző cikkében a komi Ud. *kikjez* 'zweimal', Ud. *miandine* 'uns (Akk.)', Vm., I. *sijeli* 'ihn; er', udmurt *karmon* (?) 'Zaun' szókkal és a km. Lu., Le. *-mid* comitativus-ral foglalkozik.

22. GÜNTER STIPA „Über das VI. Verbalnomen auf -*ę* im Syrjänischen” (227—32) című dolgozatában annak a bebizonyítására törekszik, hogy a jelen idő e. sz. 3. sz. alakja (*nüle* 'er leckt') nem származhatott egy *-ę* végződésű igenévből, mivel — véleménye szerint — ilyen igenévképző a komiból nem mutatható ki.

23. W. STEINITZ: Zur ob-ugrischen Vokalgeschichte (233—41).

Azra az eredményre jut, hogy az obi-ugorra nem lehet feltenni két elülképzett labiális magánhangzót (**ö*, **ü*), mint TOIVONEN vélte (vö. FUF. XXIX, 160—7), hanem csupán egy redukált *ö* hangot.

24. MATTI LIIMOLA „Etymologisches” (242—5) címen a m. *járäd* és a ms. (REG.) *nui* 'Seite, Gegend' szó etimológiáját tárgyalja.

25. LAKÓ GYÖRGY: Zur Entwicklung der nordwogulischen Personalpronomina (246—51).

A szerző MUNKÁCSI, KANNISTO, valamint saját feljegyzései alapján közli a manysi személyes névmások paradigmáit (az irodalmi nyelvi alakokat is), és egybevetve őket, azra az eredményre jut, hogy a mai nyelvben a személyes névmások ragozásában a főnévragozás hatására új kázusok jelentkeztek.

26. JULIUS VON FARKAS „Zur Entstehung der ungarischen Konjugation” (252—64) című dolgozatában az ikes igékkel foglalkozik. Érvelése, amellyel az ikes igék eredetét magyarázza, egyáltalán nem meggyőző.

27. KÁLMÁN BÉLA „Die Auslautvokale der russischen Lehnwörter im Wogulischen (Nominalstämme)” (265—8) címen a manysi nyelv orosz jövevényszavaiban a végmagánhangzók eltűnésének, illetőleg megmaradásának a feltételeiről ír.

XXIX. kötet. 1957.

1. ERNST LEWY: Zu den Negationen (1).

Egyes finnugor és indoeurópai (főleg germán) nyelvek tagadószavainak a hasonlósága alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy ezeknél mélyebb összefüggésről, nem pedig csupán véletlen hasonlóságról lehet szó.

2. WOLFGANG SCHLACHTER: Lappische Passivsyntax (2—32).

A szerző munkájában a következő kérdésekkel foglalkozik: 1) A passivum használatának korlátozódása a tagadó mondatban. 2) A passivum szerepe a mellékmondatban.

3. EMIL ÖHMANN: Beobachtungen über feste Verbalzusammensetzungen im Finnischen (33—7).

A finn nyelvben ma idegenszerűen ható igei összetételek (főnévvel, melléknévvel, határozószóval) svéd és német (részben latin) hatásra keletkeztek, és főként a régi nyelvben voltak használatosak.

4. PAPP ISTVÁN „Die Urgeschichte der prädikativen Konstruktion” (149—75) című dolgozatában a predikatív szerkezet kialakulását tárgyalja.

5. HEGEDŰS LAJOS: Experimentalphonetische Untersuchungen über Druckgruppengestaltung im Ungarischen (176—99).

6. B. SEREBRENNIKOV: Zur Geschichte der *a*-Laute im Tscheremissischen und Tschuwassischen (224—30).

A szerző szerint az $\bar{a} > a$ és az $\bar{a} > o$ hangváltozás a csuvasban a keleti-mari nyelvjárások hatására történt.

Az UAJb. minden egyes kötete az önálló dolgozatokon és tanulmányokon kívül számos ismertetést is tartalmaz. Ezek közül tárgyuknál fogva különös érdeklődésünkre tarthatnak számot a következők:

1. JULIUS MÄGISTE: ERKKI ITKONEN, Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen (XXVII, 113–8).

2. ERKKI ITKONEN: Etymologisches Wörterbuch der uralischen Sprachen (XXVIII, 56–80).

A szerző BJÖRN COLLINDER „Fenno-Ugric Vocabulary” című művének ismeretése során értékes megjegyzéseket fűz egyes etimológiákhoz.

Nem hagyhatjuk megemlékezni nélkül az UAJb. évfolyamainak gazdag könyv- és folyóiratszempléjét sem. Az UAJb. különös érdeme, hogy — nyugati folyóirat lévén — a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban folyó nyelvtudományi munkát is figyelemmel kíséri, és az ezekben az országokban megjelenő, az UAJb. munkaterületéhez tartozó nyelvészeti kiadványokról mindig idejében beszámol.

Az UAJb.-t 1952-től 1958. július 12-én bekövetkezett haláláig FARKAS GYULA a göttingai egyetem finnugor tanszékének vezetője szerkesztette. Az uráli és az altaji nyelvtudomány nyugati művelőit ő tömörítette e folyóirat köré. Az ő érdeme a „Societas Uralo-Altaica” megalapítása is. Az UAJb. köteteiben megjelent dolgozataival a nyelvtudomány ecdményeit is gyarapította. Utolsó műve a Müncheni-kódex kiadása (Der Münchener] Kodex I. Wiesbaden 1958, O. Harrasowitz. Ural-Altäische Bibliothek VI.) volt.

RADANOVICS KÁROLY

Robert Austerlitz: Ob-Ugric Metrics

The metrical structure of Ostyak and Vogul folk-poetry. Helsinki 1958. Folklore Fellows Communications No 174. 128 l.

1. E tanulmány a verstani kutatásnak azt az ágát képviseli, melyet LOTZ JÁNOS közel két évtizede kezdeményezett¹; a szerző maga is Lotz tanítványa, s jelen munkájával mestere vezetése alatt nyerte el a doktori fokozatot a new-yorki Columbia egyetemen. Egyszersmind azonban AUSTERLITZ joggal mondható W. STEINITZ tanítványának és követőjének is: dolgozata ugyanis — kissé címével ellentétben — nem általános obi-ugor verstani összefoglalást nyújt, hanem elsősorban annak a 19 serkáli osztják éneknek az elemzését, melyet STEINITZ tett közzé Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen (Tartu 1939, a továbbiakban: OVE.) című gyűjtésében. Ezt a szerinte legmegbízhatóbb szöveggyűjteményt nevezi szerzőnk alapanyagának („Central corpus”-nak), s minden más szöveget, tehát REGULY, MUNKÁCSI, PÁPAY és KANNISTO gyűjtését csupán kiegészítésül („Complementary corpus”-ként) használ fel (12). Ezen erős körülhatárolás persze időben és térben korlátozott érvényűvé tesz egyes eredményeket is. Mindazonáltal aki ismeri a Lotz-féle strukturális verselemzés módszertani igényességét, csak helyeselni tudja e módszernek minél egységesebb, minél megbízhatóbb anyagra történt alkalmazását. Azt viszont csak sajnálni lehet, hogy AUSTERLITZ nem közölte az elemzett szövegek dallamait is,² s hogy így szöveg és dallam viszonyáról egyelőre csupán néhány, nem is mindig meggyőző megjegyzés áll rendelkezésünkre (124). Vitatható például AUSTERLITZnek a serkáli osztják hangsúlyviszonyokra vonatkozó követ-

¹ Vö. R. JAKOBSON—J. LOTZ, Axiomatik eines Verssystems, am mordwinischen Volkslied dargelegt. Stockholm 1941; J. LOTZ, Notes on structural analysis in metrics: Helicon IV, 119–46; uő., Kamassian Verse: Journal of American Folklore. Vol. 67 (1954), 369–77.

² E kérdésről a következőket olvassuk a 124. lap 1. jegyzetében: „Thirteen melodies are attached to the manuscript of OVE—MS. Unfortunately, they cannot be reproduced here. Steinitz seems to have collected fifteen such melodies altogether, two of them belonging to dictated texts”. — Az OVE—MS. rövidítés a STEINITZ-féle Ostjakische Volksdichtung 2. részére utal, melyet AUSTERLITZ a stockholmi Magyar Intézet közvetítésével tanulmányozott.

kező állítása: „Musical stress (i. e. the heavy first beat within a measure) does not always correspond to linguistic stress which we assume to be on the first vowel within the word” (i. h.). E kérdést illetően legalább magának STEINITZ-nek a serkáli hangsúlyviszonyokra vonatkozó megjegyzéseit érdemes lett volna figyelembe venni (OVE. I, 210).

A bevezető fejezet leglényegesebb szakasza nyilvánvalóan az (13—4), melyben a szerző a felhasznált „Central corpus” megválasztásának elvi háttéréről tájékoztat. Érvelésének lényege: valamennyi szöveget STEINITZ ének nyomán, egyetlen adatközlőtől jegyezte le, s ezért ez az anyag sokkal megbízhatóbb, mint a tollbamondott szövegek.³ Próza és ének közt ugyanis éppen az osztyákban AUSTERLITZ szerint jelentős különbség tapasztalható: egyes szók csak énekelt szövegben fordulnak elő, némely esetjel énekelt szövegben eltűnhet, s vannak igealakok, melyek csupán énekben fordulnak elő (a recitált versmondás *mă joiatsem* 'én jöttem' alakjában így lesz az énekben — nyilván a vers szimmetrikus kialakítása érdekében — a participiális jellegű *mă tam joiatjamen*, AUSTERLITZ fordítása szerint: 'my having come' vö. 17).⁴ Mindeme nyelvi jelenségeken kívül AUSTERLITZ figyelmeztet az énekelt szövegek gondosabb kialakítására, nagyobb szabályosságára, zenei fogantatású szimmetriáira, tehát olyan jelenségekre, melyeket a korábbi gyűjtők vagy szándékosan mellőztek (PÁPAY egyenesen hibáztatta az énekelt szövegek círázatait!),⁵ vagy pedig, mint KANNISTO,⁶ szerfelett nehezen megragadható finomságoknak tekintettek.

2. A módszertani szempontok általános kifejtése után AUSTERLITZ az osztyák nyelv alkatának néhány verstani fontosságú tényéről tájékoztat (Grammatical notions relevant to metrics), s többek közt ügyes ábrával szemlélteti a tipikus osztyák szórendet (19); képlete egyszersmind a helyesen alkalmazott strukturalizmus valóságos iskolapéldája:

Subject's modifier		Object's modifier		Predikate's modifier	
	Subject		Object		Predicate

Persze az élő nyelv nyújtotta szórendi változatok e pusztá keretnél sokkal bonyolultabbak; mindazonáltal a fenti séma az AUSTERLITZ idézte példa megértéséhez jó kalauz, különösen az indoeurópai olvasó számára. A képletet kísérő mondatpélda ugyanis a következő:

tűs náj jőntijtem aĵ χōp tēttem?

s ezt a mondatot AUSTERLITZ az angol szórend kötöttségei folytán kénytelen így fordítani: 'I sat down in the small canoe sewn by skillfull woman'. Mennyivel hívebben the tudjuk mi, magyarok, követni a mondat szerkezetét: 'az ügyes nő varrta kis csónakba ültem'. Következésképpen talán nem is véletlen, hogy éppen magyar kutatók (első-sorban MUNKÁCSI) vették észre e sajátos szórend verstani következményeit, s már régóta különbséget tettek nominális és verbális sorok közt. E magyar úttörők érdemét AUSTERLITZ készséggel elismeri (26—7); kár azonban, hogy — saját vallomása szerint (26, 2. jegyzet) — nem volt számára hozzáférhető BÁN ALADÁRNak ugyancsak MUNKÁCSI megfigyeléseire támaszkodó tanulmánya (Egyetemes Irodalomtörténet. 1911. IV.

³ Ezért mellőzte a STEINITZ-gyűjtötte színjai anyagot is, melynek jórészt maguk az adatközlők írták le. Ez a közlési mód is azonban, AUSTERLITZ szerint, a diktálás egy neme: „the native, when writing down texts dictates them to himself” (12, 5. jegyzet).

⁴ AUSTERLITZ kissé leegyszerűsítette STEINITZ írásmódját; idézeteinkben azonban — különösen a mi tipográfiai szokásainktól eltérő $x = \chi$ jelölés miatt — helyesebbnek láttuk minden esetben az eredeti átírásra hivatkozni. Vö. OVE. I, 344.

⁵ Vö. OVE. II, 6, 19. jegyzet, további utalással.

⁶ FUF. Anz. VIII, 170; OVE. II, 26.

⁷ E mondat forrása a STEINITZ-közlte 26. sz. medve-ének 65—69. sora; az átalakítás (illetve rövidítés) sajnos eléggé önkényes.

205—8), amely a vogul népi ritmusnak már ilyen — lényegében mindmáig helytálló — elemzését nyújtotta (i. m. 208):

*Vojle | önle | jelpin | nãmtəm
xuml'ə | nãmasãli,
vojle | önle | pasin | nãmtəm
xuml'ə | patilãli.*

„Nagyságos állatocska” szent elmém
miként elmélkedik,
„nagyságos állatocska” szent elmém
miként gondolkodik.

Ha ezt a verselekmzést AUSTERLITZ figyelembe vehette volna, aligha esik abba a tévedésbe, mely szerint elsőnek STEINITZ állapította meg az obi-ugor vers alkatának szabályosságát,⁸ STEINITZ négyes tagolásának (2, 2, 2, 2 és ennek változatai) előzménye nyilván MUNKÁCSINÁL, BÁN ALADÁRNÁL keresendő. STEINITZ azonban az OVE. II. kötetében (1—50) nem egészen indokoltan vélt felfedezni obi-ugor „trocheusokat” és „daktilusokat”; ehelyett nyilván be kellett volna érnie olyan verstagok említésével, melyeknek szótagszáma 1-től 3-ig (sőt alighanem 4-ig) ingadozhat. Ami aztán STEINITZ verstagolásának részleteit illeti, erről csakis szöveg és dallam együttes figyelembevétel alapján lehetne nyilatkozni; amíg nem tudjuk, hogy például a *mã tãm joxtijotmem* típusú igés sort zeneileg hogyan tagolják, addig teljesen akadémikus kérdés, vajon STEINITZnek van-e igaza, aki a — — | — — | — — | — — scansiora szavaz, avagy AUSTERLITZnek, aki a — | — | — | — — — — — scansiot javasolja (29). A magunk részéről figyelembe veendőnek tartjuk MUNKÁCSI vélekedését is, aki, mint láttuk, ilyen esetekben 2, 4 tagolást javasolt. MUNKÁCSI véleménye annál súlyosabban esik latba, mivel neki — amint BÁN ALADÁR is helyesen hangsúlyozta — még volt alkalm a vogul énekeket dal és zene kísérettel hallani (Egyet. Irodalomtört. IV, 207), s ezért felismerhette ritmusukat is. A zenei vonatkozások pontosabb megfigyelésére, sőt lejegyzésére persze STEINITZnek is alkalm nyílt. További segítséget nyújthatott volna AUSTERLITZnek VÁRGYAS LAJOS verselmélete (A magyar vers ritmusa. Bp. 1952), melyre akár ELEKFI LÁSZLÓnak éppen e folyóiratban megjelent részletes ismertetése is (vö. NyK. LV, 311—8) felhívhatta volna figyelmét.

3. A sorok belső, ritmikai tagolásánál általában jobban érdekli AUSTERLITZET a verssorok és periódusok „strukturális minősítése”; ezt az eljárást nevezi ő „segmentation”-nek (32 kk.). Egyrészt megkülönböztet összetartozó, szerkezetet alkotó sorokat; ezek az ő terminológiája szerint „cohesive lines”. A párhuzamosságon, gondolatrítmuson alapuló sorokon kívül (itt megemlítendő a gondolatritmus formáinak alapos tipizálása: 45—65) részletesen foglalkozik egyes periódusoknak ún. „teraszos” kialakításával két-, illetve háromsoros szerkezetben, a következő séma szerint (mindegyik betű egy-egy szót, illetve verstagot jelent):

A B C D	A B C D
C D E F	C D E F
	E F G H

Ha a „teraszos” sorokat (65 kk.) párhuzamos szerkesztésmód rendezi tovább, négyesoros szerkezet is keletkezhet, mégpedig a következő képlet szerint:

x A B C D
C D E
y A B C D
C D E

A legutolsó szerkezetre jó példa STEINITZ 30. szövegének 1—4. sora, egyben példa ez arra is, hogy „teraszos” sorokat — ritka kivételeket nem számítva (vö. 66, 1. jegyzet) — csakis nominális szószerkezetek alkotnak, és nem igések.

*sũx̄ x̄r̄ x̄ũx̄təm tãntən ãs
tãntən ãs pun̄temna
wũš x̄r̄ x̄ũx̄təm tãntən ãs
tãntən ãs pun̄temna*

⁸ „The first to devote more than superficial attention to the nature of Ob-Ugric verse was W. Steinitz. Steinitz was also the first to affirm openly, that the structure of Ob-Ugric folk-poetry is regular” (28).

STEINITZ eredeti fordítása szerint (mely azonban a mondat szerkesztés szimmetriáit nem érzékelteti):

'An der Seite des nahrungsreichen Ob,
des von Stör [und] Elch durchschwommenen nahrungsreichen Ob,
an der Seite des nahrungsreichen Ob,
des von Njelma (-Fisch) [und] Elch durchschwommenen
nahrungsreichen Ob ...'

A szerkezetes sorokkal szembenálló „elszigetelt” soroknak (isolated lines, 69 kk.) AUSTERLITZ szerint 3 fajuk van: ütemelőzőként használt (anacrustic) sorok, melyek lehetnek felkiáltások, továbbá tartalmazhatnak mondatot bevezető határozókat, kötőszókat; „társtalan” sorok (orphan lines), melyek gyakran rituálisan megkövesült, ismétlődő kifejezések (79–80), s végül „ekhós” (echoing) sorok, melyek egy-egy szó ismétlésén alapulnak s beleépülhetnek más szerkezetekbe. STEINITZ 26. szövegében például az „ekhós” sorok párhuzamos szerkezetet tesznek még nyomatékosabbá (144–7; AUSTERLITZNél hibásan 138–141):

n̄yram w̄j poš̄xijen
poš̄xijen,
ūnten w̄j poš̄xijen,
poš̄xijen.

STEINITZ eredeti fordítása szerint:

'Die Sumpftier-Jungen,
Jungen,
die Waldtier-Jungen,
Jungen.'

Mint említettük, AUSTERLITZ viszonylag igen keveset foglalkozik a verssorok belső felépítésével, metrumával, ami azért meglepő, mert minden kötöttség felé hajló versendszernek nyilván lehetséges, sőt szükséges metrikai leírása is. A beható elemzés hiányáért e téren még a különböző szótagszámú soroknak énekenként felvázolt grafikonja (93 kk.) sem kárhotható: Efféle mechanikus szemléltetés mellett természetesen teljesen elszikkad az egyes sorok funkcionális jelentősége. Már utaltunk szöveg és dallam együttes vizsgálatának nélkülözhetetlen szükségére; most AUSTERLITZ is beismeri, hogy az igés sorok látszólag rövidebbek ugyan a névszós soroknál, de lehetséges, hogy e különbséget az igés sorok lassúbb ejtése ritmikailag némiképp kiegyenlíti.⁹ Valami ilyesmire gondolhatott persze STEINITZ is, amikor — mint fentebb láttuk — a *mā tam joxivjatmem* 'én jöttem' sornak — — | — — | — — | — — tagolását javasolta, vagyis olyan ritmizálást, mely szerint az igealak két utolsó szótagja egy-egy teljes ütemet töltene ki. Mily kár azonban, hogy ilyen esetekben nem hivatkozhatunk például a VÄISÄNEN gyűjtötte anyag tanúságára azon egyszerű okból, hogy ott meg csupán dallamok vannak — szövegek nélkül (a KANNISTO—LIIIMOLA-féle, fokozatosan megjelenő szövegeknek a dallamok alá írása lehetséges ugyan, de nem veszélytelen).

A könyv további részében mégis hallunk valamit a sorok belső alkatáról, ez az elemzés is azonban elsősorban nyelvi és nem ritmikailag jellegű, amennyiben AUSTERLITZ csupán az általa szórványos jelenségnek tartott alliterációval (108), továbbá a figura etymologica előfordulásaival (108–119) és az ismétlés néhány esetével (119–123) foglalkozik. Ez az egész anyag persze csak akkor válnék igazán élővé, ha AUSTERLITZ nem csupán tetszőlegesen kiragadott sorokat vizsgálna, hanem bemutatná egy-egy hosszabb összefüggő szövegrészlet elemzését is.

Nem hagyhatjuk említés nélkül a könyv befejező lapjait sem. Itt AUSTERLITZ az általa vizsgált verstani jelenségek párhuzamait kutatva megemlékezik magyar vonatkozásokról is, rokonítható verses emlékként azonban — egy ismert *A n o n y m u s*

⁹ AUSTERLITZ eredeti fogalmazása szerint: „Furthermore, the difference between verbal and non-verbal lines purely in terms of syllables per line may also be connected with the rhythm in which verbal lines are sung. Since we have no detailed information about rhythm, we may only venture the guess, that in the singing of a text, the tempo in which verbal lines are sung is lower [én ritkítottam!] than the tempo in which central lines are sung” (92).

idézeten kívül¹⁰ — csupán az Ómagyar Mária-siralomra hivatkozik, mely szerinte — és szerintünk is — „contains more features in commun with Ob-Ugric verse than do the more recent samples of Hungarian folk-poetry” (125). Sajnálatos azonban, hogy AUSTERLITZ legfrissebb magyar verstani dokumentációját mindössze HORVÁTH JÁNOS egyik régebbi könyve jelenti (A magyar vers. 1948). Nem meglepő-e, hogy az óceánon túra még semmi sem jutott el az utolsó tíz év oly szépen felvirágozott magyar verstani irodalmából?

4. Befejezésül még néhány megjegyzést. Ami a „teraszos” szerkesztést illeti (65 kk.), ez természetesen a magyar népköltésből sem hiányzik. Ha legalább eddigi legjobb balladagyűjteményünk (CSANÁDI IMRE—VARGYAS LAJOS, Röpülj páva röpülj. Budapest 1954) hozzáférhető lett volna AUSTERLITZ számára, ebből is láthatna volna, hogy például a Kőműves Kelemen-téma különféle változataiban — tehát egy igen régies, még következetesen nem is rímelő balladában! — aránylag elég gyakran felbukkan ez a szerkesztésmód. Íme két példa a hármas „teraszalkotásra” (i. m. 75, 77):

Jó reggelt, jó reggelt, *kedves feleségem!*
Kedves feleségem, mét jöttél most ide?
Mét jöttél most ide, fejed-elvesztére?!

Arra kifizeték *egy véka arannyal,*
Egy véka arannyal, két véka ezüsttel,
Két véka ezüsttel, három véka rézzel.

Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy AUSTERLITZ idézetei gyakorta akaratlanul is gazdagítják azt a metrikai tipológiát, amelyet STEINITZ vázolt fel (OVE. II, 8—10). Nincsenek meg STEINITZNél például a következő sorképletek:

2, 1, 2, 1 *tēpəŋ əs taləx xum,*
xuləŋ əs taləx xum! (KANNISTO 269, 1—2; idézve 33)
 1, 2, 2, 1 *kəlp oxsər törpə xum* (MUNKÁCSI II/2, 11, 159—60, idézve 52)
 3, 2, 1, 1 *məŋ jinkew ətəŋ šən'k xuw* (STEINITZ 36., idézve 53)

Nem fordít figyelmet AUSTERLITZ a párhuzamos sorokban tapasztalható szótag-szám-ingadozásokra sem, pedig nem közömbös, hogy fenti 2. példánkhöz is egy olyan sor csatlakozik, amelynek 2, 2, 2, 1 tagolása pontosan megfelel STEINITZ II. metrikai típusának:

səməl oxsər törpə xum

Megvizsgálandó lenne az is, vajon terjedhet-e az ilyen szótag-szám-ingadozás párhuzamos sorokban 1 szótagnál többre. Egyelőre az egymásnak megfelelő szók összeállításából az tűnik ki, hogy a váltakozó tagok vagy egyforma szótagszámúak, vagy legfeljebb 1 szótaggal különböznek egymástól (vö. *pox* 'fiú' ~ *əwə* 'lány': *təpət* 'hét' ~ *xut* 'hat'; *xuχotten* 'suhánó' — *manten* 'haladó' stb. 50—1). Ilyenkor is azonban járulékhangok (főleg ə) vagy járulékszók (mint *jam* 'jó') az arányosságot könnyen helyrebillenthetik (vö. 101 kk.), ami természetesen már a metrikai arányérzék erős fejlettségére vall. Itt jegyezzük meg, hogy AUSTERLITZ helyesen utal a ritmus rendeződésében a táncdalok szerepére (107); kár, hogy két színjai táncdalt (OVE. I, 14. és 15.), melyek már strofikus tagolást is mutatnak, STEINITZ osztjákok lejegyzése alapján közölt, s ezért ezt a „dictated text”-szerű anyagot AUSTERLITZ, talán túlzott óvatosságból, nem merte „Central corpus”-ához csatolni.

5. Mindent összevéve, R. AUSTERLITZ verstani művét csak örömmel fogadhatják a magyar és a finnugor verstan művelői. A Lorz és tanítványa javasolta elemzés mód, mely elsősorban az énekszövegek nyelvi kialakítását veszi szemügyre, valóban megérdemli, hogy ritmikai és metrikai vizsgálódásaink egyik fontos kiindulópontja legyen. E módszer segítségével máris jobban megismerhettük obi-ugor rokonaink vers-technikáját, melyben a heterometria, fejlődésének jelenlegi fokán, már magában hordozza az idővel talán kialakuló monometria ígérétét. Nemcsak az itt elemzett rendkívül szimmetrikus periódusok, hanem egyes VÄISÄNEN feljegyzete dalok is (például a 105.) határozottan ebbe az irányba mutatnak.

GÁLDI LÁSZLÓ

¹⁰ „ut dicunt nostri ioculatores: omnes loca acquirebant et nomen bonum accipiebant”.

Очерки по истории Коми АССР.

Том I. Szerk.: *К. В. Сивков—А. А. Зимин—Л. И. Сурина*. Сыктывкар 1955, Коми книжное Изд. 351 I.*

A Komi Autonóm Köztársaság régészeti-történeti anyagának feldolgozása a magyar őstörténet számára is elsőrangú kutatnivalót jelent. Hiszen a magyar nyelvet a permivel nem csupán a finnugor alapnyelv közös jegyei kötik össze, hanem az obi-ugoroktól elszakadt magyarság kialakulása egy ideig közvetlenül a permiek szomszédságában történhetett. Így minden olyan megfigyelés, amely a permiek egykori szállásterületére vonatkozik, egyúttal a magyar őstörténet egyik szakaszának földrajzi elhelyezéséhez is segítséget nyújt.

Az alább ismertetett kötet a komi föld és nép történetét tárgyalja a legrégebb időktől az 1917. évi februári forradalomig. Elsősorban összegező, értelmező s nem anyagközlő tanulmányait kitűnő szakemberek írták. Valamennyien igen jól tájékozottak tudományozásuk későbbi értelemben vett kérdéseiben is s így a komi nép kialakulásának történetét nagy összefüggések távlatában fogalmazták meg. Ez alkalommal csak a kötet őstörténeti vonatkozású fejezeteit tárgyaljuk s áttekintésünket nagyjából a magyar honfoglalásnak megfelelő időben zárjuk. A permiek későbbi történetének összefüggése a Magna Hungariában maradt magyarokkal, külön feladat s ma még aligha oldható meg.

Az őskőkor legnagyobb eljegesedésének idején a mai komi földet teljes egészében jégtakaró fedte. Ez szinte a mai autonóm köztársaság déli határát követve tartott az Urál hegységnek. A jégtakaró peremén a Káma és Csuszovája mentén megtalálták az őskőkor vadászainak telepeit. Úgy látszik, hogy ezek a vadászok keletről, Szibéria felől népesítették be az Urál nyugati oldalát. Ezeknek a 25—30 000 évvel ezelőtti vadász-nemzetségeknek további sorsa ismeretlen, mert a jégtakaró mintegy 15 000 évvel ezelőtt visszahúzódott ugyan a komik területéről, de ekkor még nem indult meg a benépesedés. Erre — úgy látszik — csak a III—II. évezred fordulója táján került sor, de nem Kelet felől, hanem DNyugatról. A Volga vidékéről a Mezeny völgyébe s a felső Vicegdához az újabb kőkor közepétől felszivárgott népeiséget figyeltek meg a régészek. Még később került sor a Pecsora és Izma völgyének lassú benépesítésére. Mindkét területre a fésűs díszű edények által jellemzett műveltség hatolt fel. Az ekkori vadász-halász népeiség hagyatékában természetesen még semmi nyoma az állattartásnak, vagy éppen-séggel a földművelésnek. Egyes — egymástól igen távol levő — telepein góconként s nemzedékenként néhány tucatnyi ember élhetett. Ez a jelenség nem csak a komi földi korai szállásokra jellemző, hanem az egész, később finnugorok lakta erdős területre. Hadd jegyezzük meg ennél a megfigyelésnél a következőket. Ilyen jellegű, erősen szét-húzott településekkel kell számolnunk akkor is, amikor a finnugorok régi szállásterületeit kutatjuk. E települések csakis a folyók, tavak mentén találhatók s nem hatolnak be az erdőségekbe. Egy-egy kisebbfajta településtől néha 50—100 km-re voltak a szomszédos telepek. Ilyen tények mellett eleve lehetetlennek látszik, hogy az uráli, vagy finnugor szállásterületeket néhány száz kilométeres térségben képzeljük el, feltételezve, hogy innen sugároztak volna szét a Baltikumtól Tomszkig terjedő mai szállásaikra. Am fűzzük tovább is gondolatainkat e kis telepek tanúságtételéhez. E telepeken ugyanis nagyon érdekes jelenségeket figyelhetünk meg az edények díszítésében. Igen gyakran találjuk rajtuk a szomszédos telepek mintáit. Tudva, vagy sejtve, hogy az edények díszítése, de legalább is a velük való foglalatzkodás az asszony-nép dolga volt, joggal következtethetünk arra, hogy mind a komi népnél, mind pedig az egész oroszföldi erdős sáv egymástól távol, lazán települt finnugor nemzetségeinél meg kellett legyen a más nemzetségből való házasság szokása. Ez a házassági forma is biztosíthatta az állandó nyelvi kapcsolatot s a nyelv fejlődésének együttemiségét a láncolatosan elhelyezkedett települések nemzetségei között.

Visszatérve az ismertetendő könyvhöz, a szerzők nyomán ismételtelen tudomásul kell vennünk azt a tényt, hogy ezek az északi területek megkésve követik a délibb részekeken végbement fejlődést. Míg pl. a II. évezred folyamán a Káma mentén már virágozó bronzkori műveltséget találunk, itt északon az újabb kőkor az I. évezred elejéig tart, sőt még további századokban is alapja marad a műveltségnek. Ez időtáiban jelennek meg a Pecsoránál a „fehértengeri műveltség” csoportjai s velük egyidőben formálódik a XIV—XIII. században a kámai bronzműveltség. Nyomok vannak arra, hogy

* Az ismertetett I. és II. fejezet szerzői *Л. П. Лауук* és *А. А. Зимин*.

a komi föld lakói az első évezred elején maguk is kezdik gyártani a bronzeszközöket. Igen fontos számunkra a vas megjelenése, mert ezt jelölő szavunk a közös finnugor szókincsből való. A vas használatát — a könyv szerzői szerint — először az Usztyj Vim közelében talált telepen figyelhetjük meg. A felhasznált nyersanyag nem bányászott vasérc volt, hanem úgynevezett gyeppvas, vagy mocsárvas. Úgy látszik, hogy ez a tény elvezet minket közös finnugor szavunk eredeti értelmének megfejtéséhez. Ugyanis eddig, hol kimondva, hol elhallgatva, de igen zavaróan hatott az a kérdés, hogy miként lehet finnugorkori alapszó a *vas*, amikor elterjedésével csak az I. évezredben számolhatunk; amikor is — a feltevések szerint — a finnugor egység már régen megszűnt. Erről a kérdéstről itt csupán röviden a következőket szeretném elmondani. Legutóbb TOIVONEN (JSFou. LVI, 17) hajlandó volt többi fémneveinkkel együtt a *vas* szót is csupán anyagot jelentő szónak vélni, amely tehát nem jelentette még a feldolgozás ismeretét. Ezzel a megállapítással TOIVONEN újabb adalékot velt szolgáltatni az uráli őshaza feltevéséhez, lévén az Urálban sok, gazdag felszíni fémlelőhely. Úgy vélem, hogy *vas* szavunk valóban nem jelentette kezdetben a feldolgozás ismeretét, hanem a mocsárkban, lápokban, tavakban megfigyelhető barnás vasréteget neveztük ezzel a szóval. Kell-e bizonyosság arra, hogy a halász népek nyilván jól ismerték vizeik s területük természeti jelenségeit? Ezzel kiktűzöttük azt az időrendi nehézséget, amely a közös alapnyelv kora és a vas (jelentéstágulással: fém) felhasználásának kora közt mutatkozott. Még hosszú ideig nem a bányászott vasérc, hanem a gyeppvas volt a meginduló vasművesség nyersanyaga. Így példának okáért korai Árpádkori vasművességünk is elsősorban ezt használta (SZABÓ GYÖRGY szóbeli közlése). A komi föld leleteit figyelve tehát egyik igen fontos finnugor műveltségi szavunk eredeti jelentése felé közeledtünk, de ezzel egyúttal távolodtunk a szó földrajzi elhatárolásától. A mocsárvas természetes képződmény, mindenütt megtalálható ahol előfeltételei megvannak, semmi okunk sincsen tehát arra, hogy TOIVONEN követve a szó keletkezését a fémben gazdag Urálhoz kössük. Mindössze annyit jelent, hogy az a nép, amelynek nyelvében kialakult, élénken figyelte a vizek természetét. Most készülő őstörténeti munkámban továbbszövöm az itt felvetett gondolatokat.

Visszatérve a komi föld történetét tárgyaló műre, igen nagy jelentőségűnek tűnik a szerzőknek az a megállapítása, hogy a fémek kezdeti megjelenése még hosszú ideig nem alakította át a terület gazdasági képét s a társadalom anyagi alapja itt még sokáig a vadászat-halászat maradt. Bár a földművelésnek még sok ideig nem talájuk nyomát, az említett vicsegdai telepen olyan csontanyagot találtak, amely disznótartást sejtet (i. e. VI. század). Mivel a telepen más nyomok is a kámani művelődés kisugárzásáról tanúskodnak, a szerzők a disznótartást is onnan származtatják. Valóban a korai anyanyoi gorodiscékben meg is találjuk az ezt igazoló nyomokat. A szerzők úgy vélik, hogy ebben az időben indul meg a kámai népesség felszivárgása az északibb területekre s az edényművességben tapasztalt jelenségek alapján azt is kimutatják, hogy az itt talált régi lakossággal keverednek. Lényeges megfigyelése a szerzőknek az is, hogy továbbra is csak a mai komi terület nyugati részein találunk sűrűbben lakott géóokat. Ehhez a következőket szeretnők hozzáfűzni. Régebben (pl. HUDJAKOV: MATGAIMK vip. 2. Lgd. 1933) megfigyelték már azt a jelenséget, hogy az anyanyoi bronzok a műveltség közvetlen peremterületeiről hiányoznak, míg távolabb ismét feltűnnek. Ebből arra következtetett éppen HUDJAKOV, hogy az anyanyoi társadalom a szomszédságában lakó prémadász nemzetségeket közvetlenül zsákmányolta ki, míg a távolabbiaktól cserével szerezte meg a prémet. Úgy látszik, másról van szó: a közvetlenül csatlakozó őserdei területek hosszú ideig lakatlanok maradtak, viszont a távolabbi, de településre alkalmas folyóvölgyek lassan telítődtek az anyanyoi műveltség területéről felszivárgó népességgel.

A régészeti leletek áttekintése után a komi terület őskori népességének származási kérdéseit vetik fel a szerzők. Úgy vélik, hogy az edénykészítés módja és díszítése alapján meg lehet állapítani, hogy a legrégebben benépesült vicsegdai terület lakossága a Szuhona völgyén keresztül a Felső-Volga újabb kőkori lakosságából szakadt ide. E tekintetben a szerzők tehát M. E. FOSSZ (MIA. 29) és A. JA. BRJUSZOV (Ocserki po iszt. plemen evrop. csaszi SzSzSzR v neol. ep. Moskva, 1952) megállapításait és elterjedési térképeit követik. Ez időtájt — folytatják a szerzők —, de még inkább később, a Vicsegdá és Káma közti lakatlan területen csak a Keltma, Sziszola völgyébe hatolhattak fel a kámai vadászok. Ez a felhatolás az anyanyoi időkben erősödik meg, de csak a vadászok ideiglenes szállásterületeivel s nem állandó népességgel számolhatunk. Az alsó és középső Pecsora vidékének műveltsége eltér mind a vicsegdaiaktól, mindpedig a lassan északra hatoló kámaiaktól és az Ob vidékével tart rokonságot. A vicsegdaiakat illetően a könyv SZEREBRENNYIKOV véleményét képviseli (ALH. VI,

85—103), aki a *-ma*, *-ga* végződésű folyónevek és a fésűs edényművesség elterjedési térképének egyezése miatt ezt a népességet nem tartja finnugornak.

A mai komi föld déli részeinek sűrűbb benépesedése — mint már említettük — az ananyinói időkben kezdődik s a Káma menti népesség feláramlását az i. u. I. évezredben is nyomon követhetjük. Ezt jelzi többek között a III.—IV. századból származó podceremi kincs, amelynek fémtárgyai az úgynevezett permi állatstílus samánságra utaló darabjaiból valók. A VIII.—IX. században ezt a területet is elérik a bizánci és arab készítmények. Ezek az egész Urálvidéket elárasztják ebben az időben s nem kétséges, hogy prémért cserébe kerültek ide északra. A X. században halavány szláv nyomok (szláv formájú fésű) is megfigyelhetők a mai komi földön. Ezzel el is jutottunk magyarából a magyar honfoglalás koráig, addig a korig tehát, amelynek előtte számolhatunk a permiek közelségével.

A fent vázolt — s megjegyzésekkel kísért — régészeti megfigyeléseket a nyelv-tudomány és embertan eredményeivel egyeztetve megkísérli a szerzők a komi nép kialakulásának felvázolását. Eppen csak megemlítve a finnugor őshaza különféle elméleteit (Belső-Ázsia, Kaukázus, Volga—Káma vidék), a szerzők BUBRIH tanulmányát alapulvéve (SzE. 1949: 192 sk.), a finnugor alapnyelv korát a III.—II. évezredben határozzák meg, mondván, hogy az alapnyelv a fémek megjelenése külsőben levő társadalmat tükrözi (erre vonatkozólag lásd fentebb a vasról mondottakat). A finnugor alapnyelv a Volga—Káma—Urál közén alakult ki s innen jutott el mai területeire. A permiek mintegy 3000 évvel ezelőtt válhattak ki az alapnyelvből, mert szókincsük jelentés-tartalma erősen különbözik a volgai-finn csoportétól. Ez a régi permi nép az ananyinói időkben még a déli Káma vidékén lakhatott (eszerint tehát az ananyinói műveltség egyik alkotója volt) és csak később váltott 3 ágra: a komi-zürjénre, a komi-permjákra és az udmurtára. A komi nyelv Vicsegda környéki elterjedése azt mutatja, hogy kámai szállásaikról permiek költöztek ide. Erre azonban csak időszámításunk I. évezredében kerülhetett sor, mert: egyrészt az égetéses és irtásos földművelés, valamint az állattenyésztés szókincse közös az udmurttal, másrészt az V.—VI., de főként a VII.—IX. században terjednek el ezen a területen azok az ékszer-formák és samándíszek, amelyek felső-kámainak látszanak. A Vicsegda-környék tömörebb benépesedésére tehát az úgynevezett lomovátovi műveltség korában kerül sor. A Felső-Káma vidékének vicsegdai kapcsolatai a IX.—XIV. században is kitűnően nyomon követhetők a gorodiscsek leleteiben, tehát a felvándorlás még ebben a korban is folytatódott. Az e területen talált korábbi lakosságról az időkben már volt szó, de érdekes a szerzőknek az a feltevése, hogy ezek talán az orosz krónikákban a Vaska, Mezeny táján emlegetett vepszék lehettek, akiknek helynevei Karjalától egészen eddig nyúlnak el.

A szórványos embertani megfigyelések még tovább gazdagítják az őstörténet lehetőségeit. A komik eszerint nem alkotnak egységes tömböt. Népességük alapját az úgynevezett „vjatka—kámai embertani csoport” alkotja, halavány mongoloid vonásokkal, míg az északi területeken az úgynevezett „fehértengeri jelleg” uralkodik tiszta európai megjelenéssel (talán az oroszokkal való keveredést mutatja). Más a helyzet a Felső-Vicsegdánál. Ez a terület a XVI.—XVII. századig csak gyéren lakott, nincsen korai gorodiscse és csak ritkán találhatók VIII.—XIII. századi tárgyak és csud aknák (a felszíni rézfejtés gödrei). Lehetséges, hogy ez a korai szórványos emléksanyag az orosz krónikák által ezen a helyen jelölt jugrák (vogulok) emléke, mert a szerzők szerint a Felső-Pecora környékén seregnyi vogul helynév maradt fenn. Még fennebb a Pecora középső s alsó folyása mentén és a bolsaja-zemljai tundrákon az Ob vidékéről áttelepült vadásznépek, a „pecserjánok” élhettek, akiknek régészeti emlékeit csak a XI.—XIII. századig ismerjük.

Általában a könyv összefoglaló jellegéből következik, hogy a régészeti leleteket csak röviden írja le s ez megnehezíti a következtetések ellenőrzését, illetőleg a leletanyag tanulságainak terebélyesítését. A komi föld déli részeinek egyes vidékeit is magába foglaló leletjegyzék (MIA. 27) sejteti, hogy milyen gazdag lehetőségek várnak még kiaknázásra. E vázlatosság következtében több kérdés marad megoldatlanul. Ilyen például a vepsze—komi érintkezés. Itt több ellentmondással találkozunk. Ugyanis itt a komik azzal a régi népességgel találkoznak, amely az újabb kőkor végén a Volga mentéről vándorolt fel s amely a folyónév végzódések szerint nem lehetne finnugor. A fésűs edényművesség műveltségének a finnugorokkal való összefüggése tisztázhatja majd ezt a kérdést. Egyelőre arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a komi nyelvben az indoeurópai szórétég sokkal nagyobb, mint az udmurtban, majdnem vetekszik a balti finnségben található aránnyal. Márpedig ez a szórétég hangtani okokból nem kerülhetett egy igen későinek gondolt vepsze—komi érintkezés kapcsán a komiba. Talán némi útbaigazításul szolgálhat ennek az ellentétnek feloldására az alábbi meg-

figyelés, az anyanyinói műveltség északra hatolásával kapcsolatban. Úgy látszik, eléggé szilárd az a tétel, hogy az anyanyinói műveltség nemcsak a Káma mentén alakul ki, hanem Kazán környékén, a középső Káma és Bjelaja mentén, valamint a Vjatka és Vetluga menetében (vö. ZBRUJEVA: SZA. 1957 : 2. sz. 26 sk.). Ha egy pillantást vetünk a komi nép mai elterjedésére (ZSIRAI, FgrRok. térkép), láthatjuk, hogy két nagyobb tömbre tagolódik: az egyik a Káma kanyaron belül él, a másik a Luza, Sziszola mentétől felfelé a Pecsora vizeig. E második csoport színtehogy lenyúlik a Vjatka menti egykori anyanyinói területekig s a Ljetka folyón keresztül víziút köti össze ezt a két területet. Csak a komi terület régészeti leleteinek részletes közlése nyomán ítélnetünk a tekintetben, hogy a komik felnyomulása nem két oldalról történt-e? A komiban található két fő nyelvjárás esetleg emellett szólna. Ez esetben a délibb területen lakó komik nyelvében érthető lenne a nagyobb indoeurópai szókinés. A komik későbbi felvándorlásával (IV. századtól kezdve) is számolnunk kell s emögött alighanem a volgai bolgárok megjelenése áll. Úgy tűnik, hogy a volgai bolgárság térhódítása jelentékeny eltolódásokat hozott létre a Volga—Káma vidék népességének elhelyezkedésében. Így a komik északra vándorlásának tömörebbé válását is ezzel hozom kapcsolatba.

Van tehát megoldatlan kérdés bőviben s éppen ezért örömmel üdvözölhetjük azt a kezdeményezést, amelynek első kötetét őstörténeti vonatkozásban megbeszéltük. A komi nép történetének tüzesebb ismeretén kívül a finnugorok s közvetve a magyar nép őstörténetének sok kérdését világosabban fogjuk látni az elmélyülő komi-földi kutatások révén.

LÁSZLÓ GYULA

A germán őstörténeti kutatások újabb eredményei

Ernst Schwarz: Goten, Nordgermanen, Angelsachsen. Studien zur Ausgliederung der germanischen Sprachen. Mit 16 Abbildungen. Bibliotheca Germanica 2. Bern—München 1951. Francke und Lehnen-Verlag.

Ernst Schwarz: Germanische Stammeskunde. Mit 24 Abbildungen. Germanische Bibliothek, Fünfte Reihe, Heidelberg, é. n. [1955]. Carl Winter-Universitätsverlag.

Mind a germanisztika, mind más, a germán népek, illetőleg törzsek történelmének tisztázásában érdekelt nyelvészeti és történeti szakterületek szempontjából igen örvendetes esemény, hogy végre sor kerülhetett a germánság etnogenezisével, törzsi tagolódásával és az európai történelemben való belépésével kapcsolatos új kutatási eredmények szabatos, szinte minden szempontból elfogadható tudományos összegzésére. Ezt a rendkívül fontos munkát ERNST SCHWARZ erlangeni egyetemi tanár vállalta, aki már korábbi ilyen irányú kutatásai során is sikerrel alkalmazta szűkebb szakterületének, a — főként régi, középkori — német, ún. koloniális nyelvjárások vizsgálatának tanulságait.

SCHWARZ alapvető munkahipotézise a következő: az egyes germán törzsek kialakulásában általában történeti és régészeti adatokkal bizonyíthatóan különféle germán etnikai csoportok vettek részt, vagyis az egyes germán népek kialakulásában lényegében ugyanolyan erők, feltételezhetően szinte ugyanolyan módon érvényesültek, mint a nem germán környezetben létesített német szigetek mai, egységes arculatának kialakításában. Ennek a szempontnak ma, különösen SCHWARZnak a gótok eredetét tisztázó műve¹ után, egyre több híve van a germanista szakemberek körében, sőt a kiváló leningrádi kutató, ZSIRMUNSKIJ, a szovjet germanisták 1956. évi moszkvai ülészakán kifejezte azt a meggyőződését, mely szerint csakis a nyelvjáráskutatás eredményeinek fényében lehetséges a germánság őstörténeti problémáinak tisztázása.²

Első nagy összefoglaló művében³ ERNST SCHWARZ a gótok, pontosabban az ún. keleti-germánok (gótok, vandálok, gepidák, rugiaiak, burgundok, herulok) etnikai és nyelvi problémáit tisztázta a nyelvészeti, régészeti és egyéb adatok felhasználásának komplex módszerével. Sikertült tudományos megbízhatósággal bebizonyította.

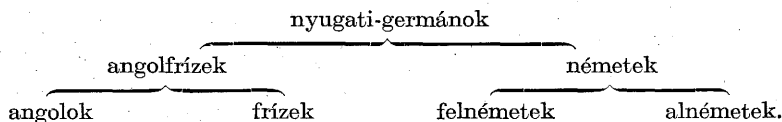
¹ ERNST SCHWARZ, Goten, Nordgermanen, Angelsachsen. Bern—München 1951.

² Vö. Beszámoló a germanisták 1956. évi moszkvai ülészakájának munkájáról: Filológiai Közöny, 3 (1957), 169 k.

³ Ld. 1. jegyzet.

hogy az eddig keleti-germánnak nevezett törzsek, melyeknek legfontosabbika éppen a gót volt, eredetileg nem képviselnek különálló etnikumot, illetőleg nyelvi egységet az ősszermán világon belül, hanem szorosan együvé tartoznak az északi-germánokkal, és ezekkel képeztek szoros egységet egészen addig, míg időszámításunk kezdete táján el nem hagyták skandináv hazájukat. SCHWARZ ezt a közös keleti—északi germán alapot *gotonordikusnak* („gotonordisch”) nevezi.⁴ A hangtani, alaktani és mindenekelőtt szóföldrajzi egyezéseken (pl. gót *fōn* ~ óészaki *funi* 'tűz' ~ ófn. *fūr*, gót *sawil* — olv. *sōil* ~ óé. *sōl* 'nap' ~ ófn. *sunna* stb.) kívül döntően emellett szólnak a régészeti bizonyítékok is.⁵ A gót tehát a régi skandináviai egységből aránylag igen korán kiszakadt kelet-európai nyelvsziget áll előttünk, melynek egyes tagjai csak későbbi kelet—nyugati irányú vándorlásaik révén kerültek ismét földrajzi szomszédságba más germán, de javarészt nem északi-germán népekkel. Így azonnal világosabbá válnak a gót nyelv legizgalmasabb és mindeddig legzavarosabb kérdései: egyrészt a sok skandináv, másrészt pedig a sok délnémet egyezés, továbbá az a tény, hogy bizonyos kérdésekben a gót határozottan konzervatív jelleget mutat és olyan régi germán alakokat őriz, melyek más germán nyelvekből kivesztek (pl. a névragozásban az -s ragos nominativust: *dag-s* 'der Tag' stb.), másrészt olyan újításokat hajt végre, melyekre más régi germán nyelvekből nincs tudomásunk ($e > i$, $i + h/r > e$, $u + h/r > o$, stb.), viszont nem ismeri azokat az újításokat, melyek különben, általában délről északra haladva, az egész Germániát elérték (pl. umlaut, hebung, brechung), — de már a gótok elszakadása után.⁶

SCHWARZ a nyugati-germánosság kérdését is teljesen új megvilágításba helyezi. Tacitus Germániája 2. fejezetének bizonyos interpretációjából kiindulva MÜLLENHOFF és utána a régészetben KOSSINNA, olyan tekintélyre emelték a nyugati-germán egység tételét, hogy ezzel, főleg pedagógiai vonalon, ma is lépten-nyomon találkozunk. Táblázatszerűen ez így fejeződött ki:



A germanisztika fejlődése azonban egyre-másra bizonyította e séma helytelen voltát, és már jó ideje tapasztalhatóak azok a komoly törekvések, amelyek a kérdés tisztázására irányultak.⁸ MAURER⁹ a korábbi németek revíziója során a nyugati-germán fogalmat a földrajzi elhelyezkedés alapján az elbai, a weser-rajnai és az északi-tengeri germánok fogalmával helyettesíti, figyelembe véve a történetiség folyamán beállt keresztezéseket. Ezt a gondolatot mélyíti el és támasztja alá a nyelvészeti kutatások eredményeivel ERNST SCHWARZ. Nagyon helyesen abból indul ki, hogy a germán nyelvek kategorizálása nem lehet merev, hanem feltétlenül számolni kell az időben és térben beállott eltolódásokkal. Szerinte i. e. 200 táján a germánosságot még csak két nagy csoportra, déli- és északi-germánra bonthatjuk, amikor a későbbi „keleti-germán” és az ún. „északi-tengeri germán” még az

⁴ A terminust már LANGENHOVE is használja, ld. *Linguistische Studien I.* (Rijks-universiteit te Gent, 77, 1936, 35 kk.)

⁵ E. OXENSTIERNA, *Die Urheimat der Goten.* Leipzig—Stockholm 1948.

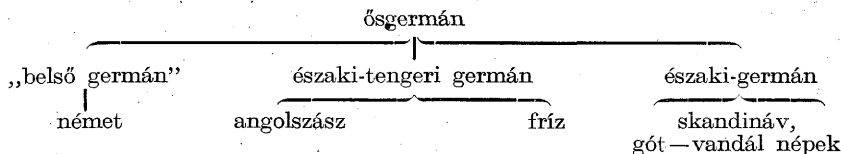
⁶ *Goten* stb. 142 kk. A gótok és az északi-germánok szorosabb összetartozásának kérdését már korábban is felvetették, de mindeddig nem sikerült megoldani. Vö. R. LOEWE, *Die ethnische und sprachliche Gliederung der Germanen.* Halle 1899, 44; G. NECKEL, *Die Verwandtschaft der germanischen Völker untereinander.* Beitr. 51 (1927), 1 kk.; G. VAN LANGENHOVE, i. m.

⁷ *Deutsche Altertumskunde III,* 195 kk.

⁸ F. KAUFFMANN, *Deutsche Altertumskunde I* (1913), 250 kk.; G. NECKEL, *Die Verwandtschaft der germanischen Völker untereinander.* Beitr. 51 (1927), 1 kk.; G. SCHÜTTE, *Gotthiod, die Welt der Germanen.* 1939; C. BORCHLING, *Die nordischen Sprachen und ihre germanische Eigenart* (Zur Kenntnis des Nordens, Vorträge der 3. Auslandswoche der Hansischen Universität, 1940); F. MAURER, *Nordgermanen und Alemannen.* 1942; F. NEUMANN, *Die Gliederung der Germanen.* Zsfdt Bildung 19 (1943), 3 kk.

⁹ Ld. 8. sz. jegyzet.

északi csoporthoz tartozott. A további fejlődés során szakadt ki az északi-tengeri csoport az északiból és képezett mintegy hidat Észak és Dél között, mely utóbbi ekkor kezd összekovácsolódni és megteremtí a mai németiség népi és nyelvi alapját. I. sz. 200 körül ezek szerint a germánság már a következőképpen tagolódott:



Ilyen átalakulások után a belső és az északi-tengeri germán csoport képezi végső fokon a tulajdonképpeni déli-germánságot. SCHWARZ vizsgálódásainak nagy jelentőségű eredménye, hogy tisztázta az északi-tengeri germánok átmeneti jellegét az északi és a „belső”, tehát kontinentális germánok között, mégpedig a grammatika, a szóföldrajz (!) és az őstörténet alapján. Ezzel és a régebbi keleti-ill. északi-germán fogalom tisztázásával SCHWARZ megalkothatta a germánság rétegződésének fenti sémáját, melyet ma már — esetleges, nem elvi jelentőségű, kisebb módosításokat nem számítva — végelegesnek tekinthetünk.¹⁰

SCHWARZ mindkét művében, a nyelvjáráskutató kifinomult érzékével, behatóan foglalkozik a germánság és a vele szomszédos népek kapcsolataival is, elsősorban természetesen a nyelvi kölcsönhatások szempontjából. Ily módon sikerült is végleg tisztázni több olyan kérdést, amely eddig többé-kevésbé nyitott volt. Végleg leszámol azzal a különben eléggé elterjedt nézettel, miszerint a finn nyelv régebbi germán jövevényszavai a gótoktól származnának. A gotonordikus hipotézis alapján megoldhatóak azok a hangtani nehézségek, amelyek miatt olyan finn szavakat, mint *kuningas*, *miekla*, *miekka* a gót **kuniggs*, *nēfla*, ill. *mēkeis* szavakból próbáltak magyarázni. SCHWARZ itt sokkal valószínűbbnek látja, hogy ezek a formák északi, de nem külön gót formákra vezetendők vissza. Feltevése mellett szól egyrészt az, hogy gótok és finnek soha sem voltak szomszédai egymásnak, másrészt feltűnő az is, hogy a gótban egyetlen finn jövevényszó sem mutatható ki.¹¹

A Kárpát-medencében megfordult germánok tárgyalásánál csupán azt szeretnők megemlíteni, hogy a longobárdok SCHWARZ szerint sem lépték át kelet felé a Duna vonalát,¹² és az a bizonyos „Feld”, amelyen a herulokkal megütköztek, nem a Nagy-Alföldre, hanem Pozsony környékére vonatkoztatható.¹³ Nem tartjuk elfogadhatónak azonban azt a feltevést, hogy a szlávtságot a magyarság honfoglalása szakította volna északi és déli csoportra: itt a nyelvi elkülönülés nyilván régebbi eredetű.¹⁴ Elég naívnak tűnik fel az is, amit SCHWARZ KOLLAUTZNAK az avarokról írt munkája¹⁵ alapján a pannóniai avar birodalom bukásáról állít: „Wohlleben und Krankheiten brachten ein schnelles Ende der Avarenherrschaft”.¹⁶

Összegezve megállapíthatjuk, hogy SCHWARZ mindkét műve az utóbbi évek germanisztikai termésének a legjavához tartozik és sok tekintetben mértékadó lesz a hasonló jellegű kutatások terén. A német, ill. germán „törzstanban” (Stammeskunde) nemcsak a régebbi germán őstörténet újhódott meg, hanem végleg kialakult a nyelvészeti és történeti kutatásoknak egy olyan segédtudománya, melytől a jövőben még számos vitás kérdés megnyugtató megoldását várhatjuk. Igen kívánatos lenne, ha hasonló jellegű munkálatok alapján végleg tisztázhatnók más, határos nyelvcsaládok, ill. nyelvcsoporthoz, így a finnugorság, a balti népek, a szlávok stb. etnogenezisének, törzsi és népi kialakulásának és az ezekkel szorosan összetartozó nyelvi jelenségeknek ma még vitás kérdéseit is.

HUTTERER MIKLÓS

¹⁰ SCHWARZ, *Goten* stb. 276 és *Germ. Stammeskunde* 39.

¹¹ SCHWARZ, *Goten* stb. 44 kk.

¹² Ld. I. BÓNA, *Die Langobarden in Ungarn. Die Gräberfelder von Várpalota und Bezenye: Acta Archaeologica Hung. VII.* (1956), 231 kk.

¹³ *Stammeskunde*, 194.

¹⁴ *Stammeskunde*, 227.

¹⁵ A. KOLLAUTZ, *Die Avaren: Saeculum* 5 (1954), 129—178.

¹⁶ *Stammeskunde*, 224.

Hexendorf Edit: Szótanulmányok a szellemi élet középkori magyar kifejezésanyagának köréből

Bp. 1958, Akadémiai Kiadó 88 l. (Nyelvtudományi Értekezések 15.)

Mint az előszóból is megtudjuk, a szótanulmányok csupán részletei egy készülő nagyobb arányú dolgozatnak, illetőleg a szerző 1957 júniusában megvitattott és elfogadott kandidátusi értekezésének. A disszertáció középkori nyelvemlékeink anyagának vizsgálata alapján, a szellemi műveltségre vonatkozó magyar nyelvi kifejezőképesség kialakulásának kezdeteire világított rá. Ennek alapjául a szerzőnek az a gyűjtése szolgált, amely a XV. század végéig terjedő időszakra vonatkozólag az írásbeliség, az iskolázás, a tudományok, az irodalom, valamint a művészetek körébe eső magyar szóanyagot teljes egészében, a XVI. század első harmadából pedig bizonyos szempontok szerint válogatva, tehát szemelvényesen öleli fel. A szerző, ahol tehetette, a latinból magyarított szövegeket mindenütt egybevetette az eredetivel is. Anyagát még nem dolgozta fel teljes egészében.

Addig is, míg nagyobb és teljes feldolgozása elkészül, a szerző e tárgykörből kisebb szótanulmányokat szándékozik közzétenni. Így került sajtó alá a jelen tanulmány is, melynek feladata — a kandidátusi értekezéssel egyezően — annak vizsgálata volt, hogy „milyen nyomai maradtak nyelvünkben a honfoglalás előtti szellemi életnek, milyen fejlődést eredményezett ezen a területen az új társadalmi formát kialakító magyarságnak az európai keresztény műveltségbe való bekapcsolódása, a művelődésnek lassú, a középkor végéig bizonyos fokra mégis eljutó intézményesedése” (3).

Vándorló, állattenyésztő, nomád őseink a kereszténység felvételével az európai feudális társadalmi rendszerhez csatlakoztak, s ennek a változásnak a szellemi műveltség területén is számos, igen lényeges következménye lett. Nyelvünknek idomulnia kellett az új művelődéshez, bővíteni kellett a szókincset, meg kellett teremteni a merőben új fogalmak jelölésére alkalmas szavakat és kifejezéseket. Ez persze nem történetelt fogadkozások, kísérletezések nélkül. HEXENDORF az egyes kifejezések eredetének, majd pedig későbbi sorsának bemutatásával, tehát nyelvészeti eszközökkel és módszerekkel középkori művelődésünk kialakulásának folyamatát kívánta megvilágítani. Tudatában volt annak, hogy e feladat éppen nem könnyű, mivel az anyag igen jelentős, a kérdések szerzteágazók, s számos területen még további részletkutatások szükségesek. Éppen ezért eddig egyelőre csak egy-egy összefüggő szócsoportra vonatkozó vizsgálatainak eredményét tette közzé a Magyar Nyelv XLVI. és XLVII. évfolyamának hasábjain, s adta közre a jelen értekezésben is.

Ezt a kiadványt tehát úgy kell tekintenünk, mint szemelvényt, mutatóanyagot, mely még el nem készült nagyobb munkából. A szerző nem lép fel a teljesség igényével, s nem ígéri a kérdések minden oldalról való megvilágítását sem. Éppen ezért az ismeretőnek nem az a feladata, hogy számonkérje a szerzőtől, ami nincs meg ebben a viszonylag kis terjedelmű értekezésben, hanem az, hogy ismertesse és értékelje azt, amit a jelen kiadvány tartalmaz.

A munka négy fő fejezetre oszlik. Az első (5–8) a logikai meghatározás fogalmának kifejezéseit, a második (9–34) az irodalmi szövegfordítás kifejezéseit ismerteti, a harmadikban (35–68) főleg az írásbeliség műszavairól olvashatunk, a negyedikben (69–86) pedig a latin—magyar megfelelések időrendi jegyzékét találhatjuk. Függeléként e fejezetekhez a megvizsgált magyar kifejezések ábécé-rendes mutatója (87–8) csatlakozik.

A logikai meghatározásra vonatkozó kifejezések közül az *elvégez* és *magyaráz* ige (s ennek családja), továbbá a *valaminek volta* szerkezet szerepel az értekezésben. A latin *definitio* magyar tükörfordítása a Guary-kódexben 'elvégez', Calepinus szótárában pedig 'meghatároz'. Kérdés mármost, hogy e műszók elszigetelt próbálkozás eredményei-e, vagy bizonyos közösség többé-kevésbé egységes és kialakult szóhasználatának emlékei. Ezt a rendelkezésünkre álló adatokból nem lehet eldönteni.

Már most meg kell jegyeznünk, hogy az a kor, amelyből az itt bemutatott adatok valók, mind társadalmi és gazdasági, mind pedig szellemi tekintetben egységes ugyan, mégis, művelődését tagolnunk lehet és kell is. Más körbe vezetnek bennünket a kódexek, más körbe a szójegyzékek. Amazok a kolostori művelődés emlékei, emezek az iskolai oktatásé. Az iskolák is egyházi kézben voltak ugyan, ám a kolostori és a káptalani iskolákban erősebb volt az egyház befolyása, mint a városi iskolákban, amelyek a városi polgárság fiait nevelték. A legrégebb hazai latin—magyar szójegyzékek közül három, a beszercei, a schlagli, valamint a soproni hazai iskoláinkban tankönyv lehetett. Ezzel szemben a Königsbergi Szójegyzék nem iskolai, hanem alkalmasint kancelláriai célokat szolgált, s így aligha azonos eredetű az előbbiekkal. A XVI. századtól kezdve

már nyomtatásban feltűnedező latin—magyar szójegyzékek és szótárak — egyelőre még pontosan fel nem derített módon — e régi, kéziratos szójegyzékekre épültek.

Kérdés ezek után, hogy kódexeink szóhasználata és fordításmódja milyen módon tükrözi a latin szókincsnek legrégibb szójegyzékeinkben élénk táruló magyar tolmácsolásmódját. Ezzel a kérdéssel tudomásom szerint eddig még senki sem foglalkozott behatóbban. Magam észrevettem, hogy a Huszita Bibliának számos, korábban nyelvújítási kísérletnek tartott szóalkotása előkerül legrégibb szójegyzékeinkben. KARDOS TIBOR a Huszita Biblia keletkezéséről írt értekezésének végén külön szójegyzékben foglalja össze legrégibb bibliafordításunk újonnan képezett vagy különlegesen alkalmazott szavait (MNYTK. LXXXII, 53—7). Ezek közül az *aratat* 'messis' jelentésben megtalálható a Besztercei és a Schlägli Szójegyzékben, a 'voluptas' és 'fornicatio' értelmű *beléndesség* a Schlägli Szójegyzékben, a *cseppenet* 'gutta' jelentésben ugyanott, az *elméltlen* 'amens' értelemben ugyanott, a 'memoria' jelentésű *emlejtet* a Königsbergi Szójegyzékben, a 'nemus' és 'lucus' jelentésű *eresztvény* a Schlägli és a Besztercei Szójegyzékben, a 'reddere' értelmű *forbátol* ugyancsak e két szójegyzékben, a 'novale' jelentésű *irtóvány* a Schlägli Szójegyzékben, a 'sudarium' jelentésű *katrínca* ugyanott, a 'visus' jelentésű *látat* a Königsbergi Szójegyzékben, a 'linteamen; linteum' jelentésű *lellah* a Schlägli és a Besztercei Szójegyzékben, a 'nuptiae' jelentésű *menyekeret* a Besztercei Szójegyzékben, a 'nemus' értelmű *oltóvány* a Schlägli Szójegyzékben, a 'petrudo' jelentésű *rothadagosság* ugyanott, a 'velum' jelentésű *soporla* ugyanott három helyen is, a 'spongia' jelentésű *szóvárány* ugyanott, valamint a Besztercei Szójegyzékben; a *venerék* 'potus' jelentésben megtalálható a Schlägli Szójegyzékben is. Ezeket az egyezéseket éppúgy nem lehet véletlennek tekintenünk, mint azt sem, hogy a *sebhely-et* (= *cicatrix*) *vaksebnek* mondta a Schlägli Szójegyzék, a Heyden Sebald-féle Gyermeki Beszélgetések, a Weszprémi-Kódex, továbbá Molnár Albert és Pápai Páriz szótára is. Legrégibb fennmaradt latin—magyar szójegyzékeink alapján azt kell hinnünk, hogy hazánkban a középkor folyamán az iskolai latintanításban nagyjából mindenütt ugyanazokat a segédkönyveket, szójegyzékeket s nyelvtanokat használták, s azok, akik — mint a kódexekben fennmaradt fordítások szerzői is — latin szövegeket magyarítottak, e segédletekre támaszkodtak. Ilyesmire mutat az a HEXENDORF EDITŐL feljegyzett körülmény is, hogy a definálás, meghatározás fogalomkörében 'definitio' értelemben kódexeink a *megmagyarázás*, *magyarázat* műszavakat használják, a Kolozsvári Glosszáokban pedig a *definire* glosszája *megmagyarázni*, s Calepinus szótárában a *definitio* megfelelője *megmagyaráz*, a *definitio*-é *magyarázás* (i. m. 6—7).

Az ilyen és ezekhez hasonló egyezésekből némi fény derül arra a módra, ahogyan az európai latin nyelvű középkori művelődés hozzánk került és magyarra kezdett válni. A szellemi művelődés latin műszavait nyilván többen, s igen sokszor egymástól függetlenül próbálták „magyarázni”, ám a közös iskolázás nagyjából mégis egységes jellegűvé formálta a kísérleteket. Ez nem is lehetett másként, hiszen a katolikus egyház, mely a középkori művelődés legfőbb, sőt szinte kizárólagos irányítója és szervezője volt, a maga központosított szervezetével egész Európában mindenütt többé-kevésbé azonos közvetítő módszereket teremtett meg. HEXENDORF EDIT jelen értekezése ehhez a rendkívül fontos, s eddig még kellően fel nem tárt folyamathoz nyújt igen becses adalékokat.

Külföldön is viszonylag kevés figyelemre méltatták e témát. Pedig az anyag önként kínálkoznék egybevetésre és összehasonlításra. Ha HEXENDORF EDIT értekezésének második fejezetét olvassuk, hol a szerző igen részletesen és alaposan tárgyalja az irodalmi szövegfordításra vonatkozó magyar kifejezéseket, önkéntelenül is eszünkbe jutnak a külföldi párhuzamok. HEXENDORF említi, hogy a Bécsi Kódexben az idegen neveket és ezek magyar tolmácsolatait a latin *id est* rövidítéseként *i.* köti össze (10. l., több példával). Nos, ugyanezt a jelölésmódot megtalálhatjuk más, pl. XV.—XVI. századi lengyel művekben is. Hogy csak egy példát említsék a lehetséges sok közül: St. Zaborowski neves lengyel humanista 1512-ben Krakóban megjelent latin nyelvű híres „Orthographia”-jában, mely a lengyel helyesírástörténetnek éppoly becses forrása, mint a miénknek Dévai Bíró „Orthographia Vngarica”-ja, a példaként közölt lengyel szavakat *i.* jelzés után latinul tolmácsolja, „magyarázza”, ilyenformán: „*midto. i. smigma. sija. i. collum. zak. i. scolasticus*” stb.

Idő jártával a latin jelölésmódot nálunk magyar váltotta fel. Mint HEXENDORF említi, később ilyen helyeken fordítóink *azaz-t* írnak, ezzel „magyarázzán” az idegen, többnyire latin, néha görög szavakat és kifejezéseket (i. m. 10). Ez a megállapítás azért fontos, mert rávilágít e magyarázó kötőszónak latin mintájára.

Az idegen, mégpedig a középkorban szinte mindig csak latin szövegnek magyar fordítását — mint HEXENDORF gondos összeállításából látjuk — rendszerint *magyarázásnak* mondták a középkorban, s e tárgykör sajátos kifejezései között a *magyaráz*, *meg-*

magyaráz ige közkeletű volt. Összehasonlításként itt is kínálkoznak a hasonló szemléletből eredt idegen kifejezések: a német *verdeutschen*, a francia *franciser*, az olasz *italianizzare*, az angol to *english* stb. Jellemző e szempontból az olasz *volgarizzare* ige, melynek jelentése 'vulgáris, azaz olasz nyelvre fordítani', ám szinte kizárólag csak latin vagy görög szöveget. Az európai nyelvek efféle kifejezéseit érdemes volna mind egybe gyűjteni és számbavenni, majd egybevetni a megfelelő magyar kifejezésekkel. E tárgykör szavai tanulságos módon mutatják, hogy a középkori latin műveltség hatókörébe került területeken mindenütt szembenállt a helyi, vulgáris nyelv a nemzetközi latinnal: a fordítók feladata volt a latin művelődés elemeinek meghonosítása, „vulgarizálása”, a nemzeti műveltségbe plántálása. HEXENDORF művének végleges és sokkal terjedelmesebb kidolgozásába bizonyára be fog majd iktatni egy fejezetet, ahol részletesen elemzi a hazánkba a középkor folyamán került latin műveltségi anyagot. Mert más jellegű feladatot rótt a tolmácsolóra a bibliai szövegek magyarítása, más jellegűt a kevésbé kötött szövegek fordítása. Más típusúak a szövegmagyarázó művek, más jellegűek a szójegyzékek, glosszák. Azt sem árt majd részletesebben kifejteni, hogy hányféle módon értelmezték a középkorban a biblia szövegét, melyek voltak a fő szöveg-értelmezési módok. Ezeket HEXENDORF a latin—magyar megfelelések c. függelékében *sensus* címszó alatt felsorolja (*sensus allegoricus*, *sensus anagogicus*, *sensus historicus*, *sensus litteralis*, *sensus tropologicus vel moralis*; 84. l.), ám — nyilván helyszúke miatt — tüzetesebben nem szól róluk. A bibliai értelmezéstan történetéből tudjuk, hogy mennyire lényeges kérdés volt a középkorban, sőt még később, a reformáció korában is, hogy a bibliafordítók és magyarázók az exegétáknak melyik iskoláját követték. Szent Jeromos, tudjuk, eleinte az allegorikus értelmezés híve volt, később azonban inkább a történelmi és grammatikai megalapozottságú szó szerinti. Lehetséges, hogy erre céloz az ÉrsK. 313. lapján olvasható s HEXENDORF-tól is idézett az a megjegyzés, hogy Szent Jeromos írásait *lelki magyarázásokra* szerezte (i. m. 18). Ha a fordító itt Szent Jeromosra mint szövegmagyarázóra gondolt, ami fölöttébb valószínű, akkor megjegyzésével alighanem arra utalt, hogy e neves egyházatyja a biblia allegorikus értelmezése (középkori magyar tolmácsolatok szerint a *lelki* értelem, vö. i. m. 84) felé hajlott.

A kifejtett glosszázás is, melyről HEXENDORF — HORVÁTH JÁNOS nyomán — egy helyütt (i. m. 21) említést tesz, általános és szelvényben követett módszer volt más népek (az olaszok, franciák, németek, lengyelek, csehek stb.) középkori irodalmában is. Ezt is érdemes lesz majd figyelembe venni, s a glosszázás hazai típusait tanulságos lesz majd egybevetni a hasonló külföldi típusokkal.

De nemcsak ebben, hanem a latin műveltség befogadásának más módozataiban is okvetlenül szemügyre kell majd venni az európai párhuzamokat. Nem lesz érdektelen tanulmányozni más olyan európai népeknek az írásbeliségre vonatkozó műszavait sem, amelyek — régebbi írásukat feledve vagy feladva — szintén a latin írásra tértek át. Efféle, akár csak futólagos kitekintés is igen gyümölcsöző lehet majd a jelen értekezés harmadik fejezetében tárgyalt anyag még részletesebb kidolgozása során. A szerző egyébként egy jegyzetben közli, hogy az írásbeli művelődés kezdeteire vonatkozó szóanyagot (az *ír* szót és családját) külön tanulmányban fogja majd kidolgozni (i. m. 35). Ott lehet helyénvaló némi egybevetés más nyelvek hasonló szóanyagával. A jelen értekezés harmadik fejezetében foglalkozik a szerző a *betű* főnév családjával (35—43). E jól tagolt részhez is volna pár megjegyzésem. A szerző összeállításából megtudjuk, hogy a *betű* az írásnak a betűnél kisebb elemi részét jelöli a JordK. egy helyén. A latin eredetiben *apex* szerepel, s ezt a DöbrK. *vonejtás*-sal magyarázza (i. m. 36). Hogy a latin helyesírástörténetben *apex* mit jelentett, nemrég részletesen kifejtettem (Studia Slavica IV, 257—8). Az exegetikai irodalomból tudjuk azonban, hogy a szóban forgó bibliai helyen a héber írás egy betűjelére történik célzás; a latin *apex* csak tökéletlenül fejezi ki azt, amire az eredeti görög szöveg vonatkozik. Erről az írástörténeti kérdésről Erasmus latin Újszövetség-fordításának ide vonatkozó jegyzetei részletes felvilágosítással szolgálnak (l. L e C l e r c, Desiderii Erasmi Roterodami Opera Omnia, Leiden 1703—06 VI. kötet).

A *betű* szerint való értelem-ről és magyarázat-ról szóló fejtegetések (40—1) megint eszünkbe idézik a bibliai értelmezéstanról fentebb mondottakat. A szavak tulajdonképpen értelméhez ragaszkodó fordító a *sensus litteralis*-t igyekezett tolmácsolni anyanyelvén; a 'betű szerint való értelem' a latin exegetikai — jelentéstani műszónak tükörfordítása, úgy, mint a *lelek* szerint való értelem a *sensus spiritualis*-nak. Ezek megvilágítására is érdemes lesz majd e rész bővebb kidolgozásában kissé részletesebben szólni az értelmezsmódokra vonatkozó latin műszavakról és azok jelentéséről.

Az *ábécé* származékai között említi HEXENDORF a nyelvjárási *bécéz-t* és *kibécéz-t*, melyek — helyes megjegyzése szerint — a 'betűzgető olvasás', 'szemenkénti számba-

vétel' jelentésárnyalatokat mutatják. Majd még hozzáteszi: „Ezek közt az árnyalatok közt az összefüggés hasonló az *olvas* 'egyenként számba veszt' és 'írást olvas' jelentései közt meglevőhöz, csak a fejlődés útja fordított" (i. m. 44). Úgy gondolom, hogy 'az ábécé betűit egyenként olvasgatja' jelentésű Nyj. *bécéz*-nek és *kibécéz*-nek az ismertebb *pécéz* és *kipécéz* csupán alakváltozata, s így az utóbbiak — végső soron — azonos eredetűek az előbbiekekkel, vagyis mindegyik egy *béce* ~ *péce* főnév származéka, ez pedig az *ábécé* rövidebb formája. E kérdésről azonban itt nem kívánok bővebben szólni. A részletes megokolást egy külön szövegről cikkben szeretném előadni.

A *bulia* főnév családjáról szóló fejtegetések (44—8) igen sikerültek. Új adatok alapján, új megvilágításban tárják elénk e szó hosszú életét. Ez a latin eredetű szó jelentésfejlődésének igen előrehaladott fokán került hozzánk. Ezért, mint az ilyen esetekben történni szokott, a mi nyelvünkben kimutatható jelentéséből nem tűnnek ki korábbi jelentései; ezeket csak a latin nyelvtörténet adataiból tudhatjuk meg. Az efféle műveltségsvak sorsa rendszerint hasonló ehhez.

Nem érdektelen az sem, hogy *ok* szavunk a MűnchK. 74. levelének tanúsága szerint 'okirat; adóslevél' jelentésű. HEXENDORF (i. m. 45) felsorolja a kérdéses bibliai hely vulgatabeli latin szavának (*litterae*) más régi fordításokban található magyartításait is (*menejtés, menedéklevel, számtartókönyv*). E sokféle tolmácsolásból látszik, hogy a szóban forgó fogalom kifejezésében mennyire nem volt még semmi megállapodottság, másfelől azonban ez a tarkaság azt is bizonyítja, hogy a különféle magyar bibliafordítások szerzői, ha ismerték is egymás művét, azt — különféle okokból — nem mindenben követték.

Az *ok* szó 'okirat' jelentésének kifejlődéséről mondtak igen tanulságosak (50—3). *Okmány* szavunkat, úgy látszik, Peretsenyi Nagy László alkotta (vö. TOLNAI VILMOS, A magyar nyelvújítás 98). Kérdés azonban, hogy Peretsenyi az *ok* főnévből képezte-e a származékot, vagy esetleg a nyelvjárásokban járatos *okik* 'tanul, okul' igéből. HEXENDORF — itt részletesebb indokolás nélkül — csak annyit mond, hogy az *okmány* alapszavát nem tartja igének. Való igaz, hogy a *-mány, -mény* képző majdnem mindig csak tárgyas igékhez járul, a Nyj. *okik* pedig tárgyatlan. Ezenkívül is az egytagú igetővekből e képzővel alakult főnevek előtt kötőhangzó szokott állni (*adomány, gyűjtemény, hagyomány, hozomány* stb.), bár az újabb *élmény* kötőhangzó nélküli alakulat (igaz, hogy egy korábbi *élemény*ből, vö. TMNy., NyŰSz.). Névszóból azonban e képzővel nem szoktak képezni származékot. Így Peretsenyi Nagy, nyelvjárásainknak jó ismerője is feltehetőleg inkább az *okik* ige tövéből képezte e szót, bár kissé szabálytalanul.

Az *elfeledezett* igenévnek 'jelképes értelmű' jelentéséről mondtak (55—7) szintén újszerűek. Még többet lehetne tudnunk az ezzel kapcsolatos kérdésekről, ha ismer-nők a CornK. 171. lapjáról közölt szövegrész latin mintáját, s ha belemélyednénk a jelképes értelmezésre vonatkozó latin kifejezések vizsgálatába.

A IV. részben közölt latin—magyar megfelelések hasznos kiegészítői az előző fejtegetéseknek. Ez a kimutatás — a szerző megjegyzése szerint (i. m. 71) — csak mintegy fele ugyan az értekezésében összegyűjtött anyagnak, mégis jó szolgálatot tesz azoknak, akik e korszak magyar szóanyagának a latin mintákkal való összefüggéseire kíváncsiak.

Az értekezés, bár csak szemelvény egy kézirat nagyobb anyagból s pusztán előtanulmány egy átfogó, rendszeres, nagyobb munkához, mégis számos ponton előbbre viszi ismereteinket. A szerző módszerét — főleg a nemzetközi összefüggések felderítésének irányában — fejleszteni kell majd, ám erre a munka későbbi során lesz még bőven alkalom.

BALÁZS JÁNOS

A Magyar Nyelv XXVI—L. évfolyamának Mutatója

A Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából szerkesztette JUHÁSZ JENŐ.
Budapest 1958, Akadémiai Kiadó. VII+576 l.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság választmánya 1954 elején MIKESY SÁNDORT bízta meg a Mutató elkészítésével. MIKESY a „tartalom” elkészítése után munkáját gátló körülmények miatt lemondott megbízatásáról. A választmány ezért 1955-ben JUHÁSZ JENŐT kérte fel a munka folytatására. JUHÁSZ összegyűjtötte a Tárgymutató

és a Szómutató anyagát, s az egész Mutatót összeállította. Ezzel „A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója” (Bp. 1931), a „Mutató a Nyelvtudományi Közlemények 1—50. kötetéhez” (Bp. 1955) című művei után immár a harmadik folyóirat-mutatót adja JUHÁSZ a nyelvészek kezébe. E harmadik mutató lektorai DEME LÁSZLÓ és MIKESY SÁNDOR, technikai szerkesztője pedig MIKESY SÁNDOR volt.

Az első Mutató mintegy három évig (1928—30) dolgozott JUHÁSZ, a másodikon kb. 20 évig (1932—52), a harmadiknak tárgy- és szómutatóján ismét mintegy három évig (1955—7). E több, mint negyedszázados bibliográfiai munkássága alatt technikája fejlődött, szempontjai tisztultak, így Mutatói egyre használhatóbbá váltak.

A Mutató, főleg a tárgy- és szómutató készítésének technikájáról, a cédulázásnak és a kézirat megszerkesztésének módjáról JUHÁSZ maga számolt be egyik cikkében. (A folyóirat-mutatók készítésének módszere: MNy. LIII [1957] 535—40). Ebben részletesen ismerteti, hogyan vetítette cédulákra az adatokat kötetek és lapszámok szerint, hogyan ellenőrizte az adatokat, a kötet- és lapszámok kiírásának pontosságát, milyen figyelmeztető, rendező rövidítéseket alkalmazott, hogyan alakította ki a cédulákról a kéziratot. Ebben a cikkében arról is beszámol, hogy a nyomdai korrektúrát nem a gépelt kéziratról, hanem céduláiról ellenőrizte, hogy a gépelés esetleges hibáit kiküszöbölhesse. Kiemeli, hogy „Ha egy szerző valamilyen adatról lényegeset, a további kutatás szempontjából fontosat mondott, valamilyen nyelvtani alaknak vagy szónak eredetét megfejtette”, céduláin piros keresztrel, a legépeltek kéziratban a lapszám áthúzásával jelölte. Ezeket az adatokat a Mutatóban a lapszámok *dőlt* szedése jelöli. Ezzel az értékelő kiemeléssel csak ebben a harmadik Mutatóban találkozunk. Az értékelés természetesen nem jelentheti a későbbi tudományos kutatás megkötését, de annyit mindenesetre jelenthet a kezdő vagy a kevésbé tájékozott kutató számára, hogy az így kiemelt cikkeket, tanulmányokat különösen figyelme méltassa. Aki tudománytörténeti kérdésekkel foglalkozik, az gyakran tapasztalja, hogy egy-egy gondolat felbukkanásának vagy módosulásának megállapításához sokszor csak több, néha éppen számos irodalmi utalás összehasonlításával juthat el. A *dőlt* szedéssel való kiemelés tehát — ha JUHÁSZ kellő, tárgyilagossággal járt el — előnyösen hathat a további kutatásra. Nem szabad azonban azt hinnie a Mutató használatának, hogy a Mutatóban *dőlt* szedéssel ki nem emelt lapszámokon nem található fontos tudománytörténeti megállapítást. Hiszen a nyelvtudomány egész területét a Mutató készítője nem értékelhette egyforma jártassággal. Viszont tudománytörténeti szempontból hasznos lett volna kiemelni azokat a cikkeket, tanulmányokat, amelyek egy-egy kérdés vagy gondolat tudománytörténeti vagy nemzetközi hátterű fejtegetését nyújtják. Ezeket pl. ritkított lapszámokkal közölhette volna. Ebben az esetben a tudománytörténetileg is fontos, a kérdés történetét is tartalmazó cikkek, tanulmányok lapszámát ritkított *dőlt* számjegyekkel közölhette volna.

Nem számolt be JUHÁSZ idézett cikkében arról, melyek szempontok szerint döntött abban a kérdésben, vajon valamely adat, valamely nyelvtudományi fogalom vagy műszó, amely a feldolgozott cikkben, tanulmányban előfordul, belekerüljön-e a Mutatóba, vagy ne.

Az adatok kijegyzését ugyanis válogatással végezte. Az egyes cikkeknek nem minden adatát, fogalmát, műszavát, az ott idézett szerzők közül nem mindegyiknek a nevét cédulázta ki, hanem csak azokat, amelyeket valamely szempontból fontosnak tartott. Így pl. GOMBOCZ-nak „Funkcionális nyelvszemlélet” (MNy. XXX, 1—7) című cikkére a következő címszavak és címnevek alatt hivatkozik: beszéd (56), fonéma (73), fonetika (114), funkcionális nyelvszemlélet (77), „hangtan, fonetika” (114), jelentés-funkció (127), jelentésvaltozás (127), mondatlan (155), nyelv (175), nyelvszemlélet (177), összetételek (183), szó szerkezet (207), tulajdonnév (230); BROENDAL (58), JESPERSEN (128), LAZICZIUS GY. (144), SAUSSURE (191), SETÄLÄ (192), WUNDT (228). De nem szerepelnek a Mutatóban a GOMBOCZ cikkében említett fogalmak, műszavak és szerzők közül ezek: anorganikus [összetételek] (MNy. XXX, 6); átmeneti szókatégoriák (6), azonosítás (4—5), beszédhang (2), connotatív (4), egyszerű szók (6), elhomályosult összetétel (6), funkciótörténet (5), hágai nyelvészeti kongresszus (3); hangjel (3, 5), hangkép (3), identifikáció (4—5), igenlő kifejezések [ből lett összetétel] (6), jelentés (3), jelölő (3), jelölt (3), köznévi (4), lélektani hang (2), lélektani hangtan (2), mondatpótló [ből lett összetétel] (6), nomen connotativum (4), nyelvészeti kongresszus (3), organikus [összetételek] (6), simplex [egyszerű szó] (6), syntagma-tag (5), szintaktikai alaktan (5), szintaktikai jelentés (5), szójel (3, 5), szótan (3), tagadó kifejezés [ből lett összetétel] (6); BAUDOIN de COURTENAY (2), BENNI (2), BERTELZEN (4), DELACROIX (1), GOMBOCZ (1, 2, 3, 4, 5), MARTY (5), MATHESIUS (2), SCHUCHARDT H. (1—2), SIMONYI Zs. (4), SOMMERFELT (1), STUART MILL (4), ULASZYN (2).

Az adatok kiválasztásában tehát nem törekedett teljességre. Főleg olyan műszavak, fogalmak adatait vette figyelembe, amelyek pusztá előfordulásukon kívül az illető tanulmánnyal valamilyen (pl. rendszerbeli, történeti) összefüggésben szerepelnek, s olyan szerzők nevét cédulázta ki, akiket elméleti, történeti fejtegetéssel kapcsolatban idéz, vagy akikkel vitatkozik a cikkíró. A felvett adatok tehát így is alkalmasak arra, hogy a folyóiratban megjelent cikkek, tanulmányok jelentős eredményeit általában helyesen képviseljék.

Különösen nagy gonddal dolgozta fel JUHÁSZ a nyelv „anyagára” vonatkozó bibliográfiai adatokat: a hangok és hangcsoportok leírására és történetére vonatkozó, a képzőket, jeleket, ragokat, és a szavakat magyarázó irodalom adatait.

A Mutató első része, a MIKESY SÁNDORTÓL összeállított **Tartalom** (1–50), a szerzők neve, betűjegyve vagy álneve szerint közli a cikkeket. A név, betűjegy, álnev általában abban az alakban szerepel címnévként, amelyben a cikk alatt található, de „néhány jelentéktelen vagy idejétmúlt ragaszték” (pl. †, gróf, vitéz, Sch. P.) elhagyásával (de 11: „† Gergely Béla”). A név előtti betű a betűrend szempontjából figyelmen kívül hagyandó, tehát pl. P. KOMONDOR ANDRÁST nem a P, hanem a K betűs nevek közt kell keresni. Az asszonyok leánynevükön szerepelnek, tehát pl. N. (NÉMETHNÉ) SEBESTYÉN IRÉN nem az N, hanem az S betűs nevek közt található „Sebestyén Irén” alakban.

Névváltoztatás, betűjegyek, álnevek esetén egy-egy szerző annyi címnév alatt szerepel a tartalomjegyzékben, ahányféleképp a cikkek alatt szerepel a neve, pl. BÁRCZI GÉZA cikkei „Bárczi Géza” és „B. G.” alatt, ELEKFI LÁSZLÓ cikkei „G. Eckerdt László” és „Elekfi László” alatt; GÁLDI LÁSZLÓÉI „Gáldi László” és „Göbl László” alatt; MELICH JÁNOSÉI „Melich János” és „M. J.” alatt; MIKESY SÁNDORÉI „Mikesy Sándor” és „M. S.” alatt; NAGY JÓZSEF BÉLÁÉI „Nagy József Béla” és „N. J. B.” alatt; PAIS DEZSÓÉI „Pais Dezsó”, „B. K.”, „P.”, „P. D.”, „P. Komondor András” és „P. K. A.” alatt; SÁGI ISTVÁNÉI „Sági István” és „S. I.” alatt; TAMÁS LAJOSÉI „Tamás Lajos” és „Treml Lajos” alatt; TOLNAI VILMOSÉI „Tolnai Vilmos” és „T. V.” alatt; TOMPA JÓZSEFÉI „Techert József”, „T. J.” és „Tomba József” alatt; ZOLNAI GYULÁÉI „Zolnai Gyula” és „Z. Gy.” alatt; ZSIRAI MIKLÓSÉI „Zsirai Miklós” és „Zs. M.” alatt. „Klemm Antal” és „Klemm Imre” címevek alatt sem utal semmi arra, hogy a cikkek szerzője ugyanaz a személy.

A Targymutatóban viszont néhol utalás történik a névváltozatokra, pl. „Tamás (Treml) Lajos” (208), „Treml l. Tamás L.” (219); „Techert J. l. Tompa J.” (208), „Tomba (Techert) J.” (210); „Tömlő Gy. = Zolnai Gy.” (210), „Zolnai Gy. . . . (Tömlő Gy.)” (229).

Helyesebb lett volna a Tartalomjegyzékben is utalni az egyes szerzők neve alatt a névváltozatokra és betűkre, álnevekre, s az egyes névváltozatok, álnevek, betűk alatt visszautalni arra a címnévre, amelyet leggyakrabban használt a szerző, vagy amelyre nevé változtatta. Így egy-egy szerzőnek a folyóiratban megjelent cikkeit az is összegyűjthetné, aki nem ismeri a szerkesztőségi „műhely-titkokat”.

A **Targymutató** (51–230) azt a gyakorlatot fejleszti tovább, amelyet JUHÁSZ az előző Mutatók összeállításában is követett: egyes hangokat, betűket, hang- és betűkapcsolatokat, nyelvtudományi műszókat, és nyelvtudomány segédtudományainak egyes műszavait tartalmazó címszavak, egyes nyelvészek, írók, művek, intézmények neveit tartalmazó címevek alatt közli az irodalmi adatokat és az utalásokat, s tág teret biztosít az összefoglaló címszavaknak, mint pl. „hangok és hangcsoportok tört. (magyar)” [az első Mutatóban a megfelelő rész még „hangváltozások” címszó alatt]; „igeképzők”; „igeragozás” stb. Néhol e harmadik Mutató nagyobb egységet foglal össze, pl. „földrajzi nevek” címszó alatt a (magyar) dűlőnevek, „helynevek (falu-, vár-, városnevek)” együtt található, az első Mutatóban az erdő-, folyó-, helynevek még külön-külön címszó alatt találhatók. Másrok pedig e harmadik Mutató részletezőbb, az első foglal össze nagyobb egységet. Pl. a finnugor népek és nyelvek adatai az első Mutatóban még együtt vannak a „finnugor” címszó alatt, a harmadik Mutatóban már a „finnugor népek és nyelvek” címszó csak az egész finnugorságra vagy több finnugor népre és nyelvre vonatkozó irodalmi adatokat foglalja össze, az egyes finnugor népekre és nyelvekre vonatkozó irodalmi adatokat az illető nép és nyelv címszava alatt találhatók. Ez az utóbbi megoldás a NyK. Mutatójának gyakorlatát követi, és a nyelvi anyag sajátos természetéhez (vö. NyK. LVII, 323), az irodalmi adatok nagy számához jobban alkalmazkodik.

Az általános nyelvészeti, nyelvelméleti és magyar nyelvészeti fogalmak nevét, műszavát és irodalmi adatait a Targymutató a betűrendes részben tárgyalja, pl. „alaktan (morfológia)”, „descendens nyelvvizsgálat”, „diachronikus nyelvszemlélet”. Az egyes nyelvek, nyelvcsoportok kutatásával kapcsolatos irodalmi adatokat az illető nyelv, nyelvcsoport összefoglaló címszava alatt közli

rendszerint + jellel bevezetett alcímszavak alatt, pl. „finn nép és nyelv” címszó alatt „+ birt. szr.-ok... [új sorban:] + elvonás... [új sorban] + etym. szótár...” De ilyenkor a műszó betűrendi helyén utal a Mutató az illető nép és nyelv összefoglaló cikkére, pl. „birtokos személyragok... l. még..., finn...”, „elvonás... l. még: finn, ...”, „etymológiai szótár: l. finn, ...”. Az utalások bőséges alkalmazása nagyban megkönnyíti a Mutató használatát.

Segíti a Tárgymutató használatát az is, hogy a z élőfejjben ki van emelve az a címszó vagy címnév, amellyel kezdődik az illető lap. Pl. 52: *Acephalus-kódex*, 53: *Almásy György*, 54: *arab* azt jelenti, hogy az 52. lapon az „Acephalus-kódex” címszótól (ezt is beleértve) az „Almásy György” címszót közvetlenül megelőző „állítmányi ige” címszóig bezárólag levő címszavak, címnevek irodalmát és utalásait találjuk, az 53. lapon az „Almásy Gy.” címnév és az 54. lapra is átnyúló „arab” címszó közé eső címszavak, címnevek irodalmát és utalásait, az 54. lapon az 53. lapról átnyúló „arab” címszó és a „B hangértéke” címszó közé eső címszavak, címnevek adatait. Ez az újítás a Magyar Nyelv I—XXV. és a Nyelvtudományi Közlemények I—L. kötetéhez készített mutatók megfelelő részében még nincs meg: az élőfejjben kiemelt címszó vagy címnév közlésében mindössze ennyi hiba van: 82: *hajós-szók* helyesen: *Hajnal I.*; 228: *nő hangértéke* helyesen: *ő hangértéke*. Az élőfejjben való címszókiemelésnek azonban nem a legfejlettebb változatát találjuk a Mutatóban: használhatóbb lenne a Tárgymutató, ha nemcsak az első, ill. az előző hangról átnyúló, hanem ezen kívül az utolsó (helyenként a következő lapra átnyúló) címszavakat, ill. címneveket is közölné a Mutató. Olyankor pedig, amikor a címszó több lapon át ugyanaz, célszerűbb lett volna az egyes lapokon szereplő alcímszavak, részletek első és utolsó adatait közölni az élőfejjben, mert az ilyen címszavak anyagában való eligazodás jobban megkönnyíti a segítő részletezést, mint a rövid címszó vagy címnév. Ilyen két vagy több lapra terjedő címszavak pl. „finn nép és nyelv” (68—70), „finnugor népek és nyelvek” (70—2), „földrajzi nevek” (73—4), „francia. (ófrancia és vallón) nép és nyelv” (74—7) stb. Különösen kívánatos lenne a 31 lapnál nagyobb terjedelmű „hangok és hangcsoportok tört. (magyar)” címmegjelölés további részletezése az élőfejjben, mert itt háromszor kezdődik újra a részletek betűrendje, mivel külön csoportba foglalva következnek a szóelejiek (82—7), szóbelsejiek (87—104) és a szóvégiek (104—14). Hogy e rész anyagában való tájékozódás a közölt megoldás szerint nem a legerősebb, arról a kutatók nagy része személyesen fog meggyőződni a részletkutatás során, ha csak maga nem pótolja a tájékoztató részletek kiemelését az egyes lapok élőfejjén.

A Nyelvtudományi Közlemények I—L. kötete Mutatójának ismertetésekor (NyK. LVII [1955] 322) már rámutattam arra, hogy az összefoglaló nagy cikkek helyett helyesebb lett volna a részletkutatások gyakoriságára és az összefoglaló monográfiák ritka voltára való tekintettel az irodalmi utalásokat inkább a részleteknél közölni a s az összefoglalásokat utalásokkal megoldani. Ebben a Mutatóban is kelletlenül több az irodalmi utalásokat együtt közlő összefoglaló cikk, így különösen a hangok és hangcsoportok történetét, a jövevényszókat, a névszóképzőket tárgyaló cikkekben. De ez a Mutató abban mégis haladást jelent a régihez viszonyítva, hogy ebben több az összefoglaló utaló címszó, amely a részletek alatt közölt irodalmi adatok összefoglalására csak utalásokat ad. Ilyen összefoglaló utaló címszó pl. „csoportnyelvek” (62), „népek és nyelvek” (162—3), „néphagyományok” (163), „szócsoportok” (205—6). Másutt a címszó egyesíti az irodalmi adatokat közlő részt és az utalásokat, pl. „népnyelv” (264—5: itt az elvi, módszertani vonatkozású irodalmi adatok után közli az egyes vidékek, helységek népnyelvére, nyelvjárására vonatkozó utalásokat), „nyelvmelék” (176—7).

A Magyar Nyelv I—XXV. kötetének Mutatójában még külön főrész volt a „Népnyelvi Mutató”. A mostaniban a megfelelő anyag a Tárgymutatóba van beolvasztva, részint a népnyelv, részint a nyelvjárások címszó alatt, részint pedig az egyes vidékek, tájak, vármegyék, városok, községek címnéve alatt részletezve. Az újabb eljárás a Mutató szempontjából elvszerűbb. Az utalások, főleg a „népnyelv” címszó utaló nevei, megkönnyítik az irodalom egybeállítását.

Az összefoglaló utaló címszók tartalmának összeállítására még itt sem eléggé elvszerű. Itt sem ritka az olyan felesleges utalás, amely csak arra való, hogy harmadik helyre utasítsa a keresőt; néha pedig fontos utalás kimaradt az ilyen összefoglaló cikkekből, ugyanúgy, mint az NyK. Mutatójából (vö. NyK. LVII, 323).

A „szócsoportok” összefoglaló utaló címszó pl. egész sereg címszóra utal. Ez az összefoglaló utaló címszó valóban sok fáradságtól kíméli meg azt a kutatót, aki e „szócsoport” (főleg az ugyanazon fogalomkörbe tartozó szócsoportok) irodalmát akarja összeállítani a Mutató alapján. De a szerző néha szem elől téveszti az efféle összefoglaló

utaló címszavak gyakorlati jelentőségét. Ezeknek ugyanis az a céljuk, hogy minden olyan címszóra utaljanak, amely a kérdés irodalmának összeállítását szolgálja, viszont csak olyan címszóra utaljanak, amely alatt az irodalmi utalások találhatóak. A Mutatóban tárgyalt fogalomkörre utaló címszavak közül nem utal pl. a „szócsoportok” összefoglaló utaló címszó a következőkre: becéző nevek (56); foglalkozásnevek (73); népnevek (164); solymásmadárnevek (293), ünnepnevek (223); nem utal a „szócsoportok” címszó a szófaji kategóriák szempontjából vett szócsoportokra vagy a fogalomkörileg is egységes szócsoportot alkotó szófaji kategóriákra sem, mint pl. számnevek (195), továbbá ilyenekre, mint névmások (165), indulatszók (124), kötőszók (138), névutó[k] (174).

Felesleges viszont az összefoglaló utaló címszóban olyan címszóra utalni, amely alatt irodalmat nem talál a kereső, csak másik címszóra való utalást. Tehát pl. felesleges a „szócsoportok” címszó alatt a következő utalás: „családi nevek”, mert ott csak ez áll: „családi nevek l. rokonságnevek a.” (60), s ez úgyszólván szerepel a „szócsoportok” címszó alatt is; ugyanilyen okból felesleges utalások még: felszíni formák nevei (a „tér-színi formák [nevei]”-re utal: 68), háziállatnevek (az „állatnevek”-re utal: 115), ruhanévek (a „viseletnevek”-re utal: 191, bár a „török” összefoglaló címszó alatt ismét „ruhanévek (viseletnevek)” alakban szerepel: 217); süteménynevek, térszótnevek (mindkettő az „ételnevek”-re utal: 194, 209), vezetéknévek (a „családnevek”-re utal: 224).

Egyes esetekben pedig nem szabatos az összefoglaló utaló címszó után ez az utasítás: „l. címszavaik alatt”. Így pl. a „szócsoportok” címszó alatt a „divatszavak (francia)” utalást nem úgy kell értenünk, hogy a „divatszavak” címszó „francia” alcsoportjában találjuk a kérdés irodalmát, hanem úgy, hogy a „francia” címszónak „+ divatszavak” alcsoportjában vagy „al-címszava” alatt (74); a „divatszavak” címszó alatt pedig csak ezt a visszautalást találjuk, „l. szócsoportok a.”! Tehát: „szócsoportok” alól „divatszavak” címszóra utasít a Mutató, innen pedig a „szócsoportok” címszóra, ahonnan kiindultunk, nem pedig a „francia” címszónak „+ divatszavak” alcímszavához, ahol a kötet- és lapszám található! Hasonlóan megtévesztő utalás a „szócsoportok” összefoglaló utaló címszó alatt: halnevek.

Némely esetben az utalás nyelvi alakja nem szabatos. Pl. a „szócsoportok” címszó „rangok nevei” (205) utalása szabatosan: „rangnevek” (187); „színházi nevek” (206), szabatosan: „színházi szók” (198); „totemisztikus nevek” (206), szabatosan: „totemisztikus névadás” (210); „udvariasság szavai” (206) helyett a megfelelő helyen „udvariasság nyelve” (221), „üdvözlések szavai” (206) helyett „üdvözlések” (223), „ürmértékek nevei” (206) helyett pedig „ürmértékek” (223) címszó található.

Ha olyan „címszó”-ra utal a Mutató az összefoglaló utaló címszó alatt, amely nyelvenként, nyelvcsaládonként külön-külön csoportosítva adja a kötet- és lapszámot, akkor az utalásban gyakran az a nyelv vagy nyelvcsalád is szerepel, amelynek összefoglaló címszava alatt az irodalmi adatok kötet- és lapszáma található, pl. a „divatszavak (francia)” utalás azt jelenti, hogy a kötet- és lapszámot a „francia” összefoglaló címszó „+ divatszavak” alcímszava alatt kell keresnünk; a „medveműszók (vogul)” pedig: azt, hogy a „vogul (manysi) nép és nyelv” címszó „+ medveműszók” alcímszava alatt találjuk a kötet- és lapszámot. De az efféle zárójeles útbaigazítás sem következetes. Ahol pl. a „magyar” szó szerepel a zárójelben, a kötet- és lapszámot nem a „magyar nyelv” összefoglaló címszó alatt kell keresnünk, hanem az illető szócsoport címszava alatt. Tehát az „állatnevek (magyar, mongol, osztják, ugor, vogul)” utalás azt jelenti, hogy a magyar állatneveket az „állatnevek” címszó alatt, a többit pedig a „mongol”, „osztják”, „ugor” és „vogul” címszavak „+ állatnevek” alcímszava alatt kell keresnünk. Sok utalás pedig egyáltalán nem tartalmazza a „szócsoportok” összefoglaló utaló címszó alatt azoknak a nyelveknek, nyelvcsaládoknak felsorolását, amelyeknek alcímszavai közt az illető szócsoporthoz vonatkozó kötet- és lapszámok találhatóak. Hiányzik pl. : „család- (vezeték-) nevek” utalás mellől a „magyar, francia, görög, latin, német, szláv [cseh, szlovák]” felsorolás; ugyanígy hiányzik a kiegészítés a következő esetben is: ételnevek (magyar, szláv [szerb]); földrajzi nevek (magyar, német, II. román, szláv [lengyel, rutén]); gúnynevek (magyar, héber); hangfestő szók (magyar, II. román) hangutánzó szók (magyar, finn, lapp, szláv); keresztnevek (magyar, francia); napszakok nevei (magyar, osztják, ugor, vogul); növénynevek (magyar, arab, finn, francia, ind, mongol, német; szláv, török); pénznevek (magyar, szláv [cseh]); rokonságnevek (magyar, finnugor, szláv, ugor); személynevek (magyar, etruszk, francia, germán, héber, ind, izraelita, latin, mordvin; német, osztják, szamojéd [nőnevek], szláv [horvát: dalmát; lengyel, rutén, szerb]; török [kabar, kun]; trák [illir]); színnevek (magyar, francia, indoeurópai, német, török); táncnevek (magyar, német); természeti jelenségek [tünemények] nevei (magyar, finnugor); térszíni formák nevei (magyar, szláv); tulajdon-

nevek (magyar, görög); totemisztikus nevek [névadás] (magyar, török); viseletnevek (magyar, szláv, török [oszmáni: + ruhanévek]). Ebben a felsorolásban a „magyar” azt jelenti, hogy a felsorolt nyelveken kívül az illető szócsoport betűrendi helyén is vannak irodalmi adatok a szócsoport magyar, esetleg általános vonatkozásainak irodalmát képviselő kötet- és lapszámok. Kimaradt a nyelvek felsorolásából a „halnevek (mandzsu, tunguz, uráli)” utalásban a „szamojéd”.

Néhány kiegészítés a Tárgymutatóhoz a GOMBÓCZ cikkéből idézettek kivül: „alaktan”-hoz: ~ i egyszerűsödés L, 347; alany l. mondat; alapjelentés L, 342. állathivogató az állat hangját utánzó szóból XXXIX, 220; állítmány l. mondat; „dunántúli”-hoz: ~ nyj. XXXV, 306; előadásmód szerepe a szinonimák kiválasztásában XXXVI, 130; „gyermeknyelv”-hez (81): l. még: dajkanyelv; „jelentéstan”-hoz „~ hely a nyelvtan rendszerében...” XXXVI, 131; „jelentésváltozás”-hoz: ~ ok osztályozás XXXVI, 130; jelző l. mondat, népnyelvi ~ k; Juhász J.-hoz: XXVIII, 185; „katonai”-hoz (135): l. még: „...tüzérségi szavak tört.”; Magyar Nyelv I—XXV. kötet Mutatója XXVIII, 185; szóismétlés XXXV, 239; szótagismétlés XXXIX, 219—20; tárgy l. mondat.

A Szómutatók (231—573) három nagy csoportban közlik az egyes nyelvek tárgyalta szavainak irodalmát: uráli nyelvek, altaji nyelvek (a legerterjedtebb, nagyrészt földrajzi szempontú csoportosításban); egyéb nyelvek (a nyelvek nevének betűrendje szerint). Ebben is az NyK. Mutatóját követi.

Legterjedelmesebb a magyar szómutató (230—403). Ebben azok a szavak szerepelnek, amelyeket valamilyen szempontból magyaráznak a szerzők. Nem szerepelnek a szómutatóban azok a szavak, amelyek a hangtani és mondattani fejtegetésekben megjegyzés nélkül, példaképpen szerepelnek, valamint azok a régi nyelvi és népnyelvi adatok sem, melyeket csupán adalékuil közöltek a szerzők, minden magyarázat nélküli. A köznyelvi és népnyelvi, valamint a nem eredeti írásmód szerint közölt régi nyelvi adatokat álló betűvel, az eredeti írásmód szerint közölt régi nyelvi (többféleképpen olvasható, vagy több szóval azonosítható) szavakat dőlt betűvel közli a magyar szómutató.

„Magyar” szóként olyan szót vett fel JUHÁSZ a magyar szómutatóba, amelyet a szerző valamely alakban magyar szóként tárgyalt, de nincs tekintettel azokra az idegen és meghonosult szavakra, amelyeknek eredetéről úgy nyilatkozik a szerző, hogy csak idegen etimonjukat vagy végső forrásukat nevezi meg, mint pl. *bojkott* (XXXII, 248), *gobelin* (uo.), *guillotine* (uo.), *havelok* (uo.), *makadám* (uo.), *manzárd* (uo.), *nikotin* (uo.), *piké* (i. h. 249), *priznic* (uo. 248), *raglán* (uo.), *röntgen* (uo.), *srapnel* (i. h. 249), *szendvics* (uo. 248), *sziluett* (uo.).

Az uráli és az altaji nyelvek szómutatója mindazokat a szókat tartalmazza, amelyekhez a szerzők az idézett helyen magyarázatot fűznek s amelyeket magyar vagy valamely rokon nyelvi szó megfelelőjeként csupán megemlítenek.

Egyéb (nem uráli és nem altaji) nyelvek szómutatójában csak azok a szavak szerepelnek, amelyeket magyaráz az illető szerző az idézett helyen.

A mű egészben véve kétségtelenül nélkülözhetetlen segédeszköz lesz minden nyelvésznek, aki nyelvünk kérdéseivel vagy a magyar nyelvtudomány történetével foglalkozik, s nem egy kérdésben hasznos segítője lesz néhány más nyelv kutatójának is.

KELEMEN JÓZSEF

Finnugor tanulmányok Lengyelországban

I. A hosszú ideig idegen uralom alatt levő Lengyelországban sok körülmény hátráltatta a filológiai tanulmányok, köztük természetesen a finnugor tanulmányok fejlődését is. Még a Lengyelország 1772. évi felosztása előtt, a vityebszki kormányzáság, területén a Lucyna tartományban élő észt és lív kisebbségek nyelvével is keveset törődtek. Ezekről a nyelvekről mindössze egy tanulmány jelent meg a régi krakkói Tudományos Akadémia Lengyel Enciklopédiájában H. OJANSUU finn tudós tollából¹ (Encyklopedia

¹ Vö. még KATONA L., Achtzig Märchen der Ljutziner Esten: KSz. I. (1900).

Polska, III. kötet, A lengyel nyelv és története, Krakó 1915, 445—8 l.). A magyar eredetű szavak kutatása is (pl. ALEKSANDER BRÜCKNERnek a lengyel nyelv történetéről írt munkáiban) inkább általánosságokra korlátozódott és nem támaszkodott a magyar nyelv alapos ismeretére. A XX. század elején azután a lengyel nyelvészek felvetették egy elméletet, amely egyes lengyel nyelvjárások spiránsainak és affrikááiának palatalizálódását finnugor szubsztrátum hatásával magyarázta. JAN BAUDOIN DE COURTENAY volt az első, aki ezt az elméletet képviselte (1902). 1910-ben pedig egy másik lengyel nyelvész, JAN ROZWADOWSKI a nyugati szláv országok néhány folyónevét is finn eredetűnek magyarázta, sőt ezenkívül még néhány köznevet, pl. a lengyel *kobieta* 'nő' szót is innét származtatta.²

A két világháború között, a független lengyel állam fennállása ellenére, a helyzet nem javult meg. A tudományok fejlődésének feltételei nem voltak kedvezők. A bennünket érdeklő kutatások néhány, a magyar irodalomról, valamint a lengyel—magyar kulturális kapcsolatokról szóló tanulmányra korlátozódtak. Csak közvetlenül a második világháborút megelőző években lendült fel a finnugor nyelvek tanulmányozása. Ezekben az években ugyanis néhány fiatal lengyel nyelvész külföldre küldtek, hogy finnugor nyelvészeti ismereteiket gyarapítsák. E tanulmányutak eredményeként két munka is megjelent, az egyik WŁADYSŁAW SAWICKI dolgozata magyar nyelven: „Adalékok a vogul személyrag szerepköréhez” (Szeged 1936), a másik — szintén magyar nyelven — CZESŁAW KUDZINOWSKI cikke: „A finn magánhangzórend” (Budapest, 1939). A háború előtt finn és észti lektorátust létesítettek a varsói egyetemen, magyar nyelvi lektorátusok pedig ezekben az években már Varsóban, Krakóban, Poznanban, Lembergben (Lwów) és Vlnóban is működtek. CONSTANTIN RÉGAMBY, indoeurópai nyelvész (jelenleg a lausanne-i egyetemi professzora) Indiának állítólagos „finnugor” nyelveivel foglalkozott, kutatásainak eredményeit francia nyelven közölte a „Polski Biuletyn Orientalistyczny” (Lengyel Orientalisztikai Közlöny) című folyóiratban (Varsó 1939, II. kötet) „Le problème des langues austro-asiatiques et finno-ougriennes dans l'Inde” címmel.

2. A második világháború erősen korlátozta a lengyel tudósok erőfeszítéseit. De a fasiszta iga alól felszabadult országban 1945 után újjászervezték a tudományos életet, s nem feledkeztek meg a finnugor kutatásokról sem. Hála a népi Lengyelországi kormányának, a varsói egyetemen 1952-ben magyar filológiai katedrát szerveztek. A tanszéknek az a feladata, hogy magyar nyelvészeket és irodalomtörténészeket képezzen. Szükségesnek mutatkozik azonban, hogy ezt a tanszékét a jövőben finnugor filológiai katedrává alakítsák át. A tanszéken 1957-ben készültek az első nyelvészeti tárgyú szakdolgozatok, pl. CISEWSKA MARIA, Zapózyczenia węgierskie w języku polskim w swietle historii stosunków polska—węgierskich [Magyar jövevényszavak a lengyel nyelvben a magyar—lengyel történeti kapcsolatok fényében] és MROCZKO EUGENIUSZ Z zagadnien specyfiki przekladu z języka węgierskiego na polski [A lengyelről magyarra fordítás sajátosságainak problémáiról]. Utóbbi hallgatónk gyakorlati magyar nyelvkönyvet is kiadott sokszorosításban „Język węgierski dla Polaków” címmel [Magyar nyelv lengyelek számára] a varsói Magyar Kulturális Intézet kiadásában 1955-ben, és készített egy magyar—lengyel társalgási könyvet is (Rozmówki węgierskie, Varsó 1957, Wiedza Powszechna). A magyar filológiai katedrán tudományos kutatómunka is folyik: előkészítés alatt áll egy kötet, amely a XVIII. és XIX. századi magyar—lengyel kulturális kapcsolatokkal foglalkozik. Egy lengyel nyelven írt kétkötetes magyar nyelvtan is megjelent a tanszék egyik tanárának tollából (CSAPLÁROS ISTVÁN, Zarys elementarnej gramatyki języka węgierskiego I, Warszawa 1955, II, Warszawa 1956).³

A magyar eredetű lengyel szavak problémája gyakran foglalkoztatja a lengyel nyelvészeket. Ezzel a kérdéssel első ízben ALFRED ZAREBA foglalkozott a „Węgierskie zapózyczenia w polszczyźnie” [Magyar jövevényszók a lengyel nyelvben] című tanulmányában (Język Polski 1951/3.]. A szerző azokat a hangtani törvényeket vizsgálja, amelyek a magyar eredetű lengyel szavakban érvényesülnek. Ez a munka élénk vitát

² A későbbi években J. CZEKANOWSKI és T. LEHR-SPEAWIŃSKI a szlávok őshazájával foglalkozva gyakran érintették a legrégebb finn—szláv nyelvi kapcsolatok problémáját.

³ A magyar filológiai tanszék munkájáról tájékoztat J. SOBOLIEWSKI cikke „A varsói egyetem magyar tanszékének munkájáról”: Délmagyarország (Szeged, 1956. okt. 9) és J. REYCHMAN cikke „Lengyel egyetemi előadók és egyetemi hallgatók 1956. évi magyarországi tartózkodásáról” (lengyelül) a Życie Szkoly Wyzszej 1957. 2. számának 6—9. lapjain.

váltott ki, vö. pl. JAN REYCHMAN néhány közleményét: W sprawie zapożyczeń węgierskich w polszczyźnie [A lengyel nyelv magyar jövevényszavainak kérdéséről] és EUGENIUSZ ŚLUSZKIEWICZ cikkét „Na marginesie węgierskich zapożyczeń” [A magyar jövevény-szók margójára]; mindkét cikk a Język Polski 1951. évi 5. számában jelent meg és új szempontokat vitt az említett kérdés tárgyalásába.

A lengyel nyelv magyar elemein kívül foglalkoztak nyelvészeink néhány magyar szó származásának kérdésével is. E. ŚLUSZKIEWICZ egy kis francia nyelvű tanulmányában „Hongrois *Babér* (laurus) se rattache-t-il à lat. *laurus*?”, amely a Charisteria Thaddæo Sinko (Wrocław 1951, 305–314. l.) jelent meg, a magyar *babér* szó eredetét igyekeztek megállapítani. A Język Polski 1953. évi 5. számában JAN REYCHMAN „Pol. *pałtasz* < węg. *pajtás* < tur. **paytas*” című cikkében a magyar *pajtás* szó török eredetét igyekezett kimutatni. Ez a tanulmány kibővített formában megjelent a Magyar Nyelvőr 1954. évfolyamában is. A Język Polski című folyóiratban vita folyt a magyar *csákány* szó eredetéről J. REYCHMAN (aki ezt a szót a török *çaqân*-ból származtatja) és K. MOSZYŃSKI között (Język Polski, 1954 2. és 5. sz.).⁴

A magyar–lengyel kulturális kapcsolatok megerősödésével nőtt a kétnyelvű szótárak szükségége. Egy lengyel–magyar szótár a Lengyel Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia közös kiadványaként nemrég már meg is jelent.

A finnugor nyelvészeti kérdések iránti érdeklődésre mutat, hogy a Lingua Posnaniensis című ismert lengyel nyelvészeti folyóirat közölte EINO NIEMINEN finn tudós több tanulmányát, pl. a Finskie *hirsi* 'belka' (I.F. 1949, I.), továbbá Ein Beitrag der ostslavischen und ostseefinnischen Badeterminologie (LP. IV, 1953) és a Benennung der Sense in den ostseefinnischen Sprachen (LP. V, 1955) című tanulmányát. Az indogermán nyelvek mássalhangzóinak történetével foglalkozva, LUDWIK ZABROCKI lengyel nyelvész „Usilnienie i lenicja w językach indoeuropejskich i ugrofinskich” (Poznan 1951) c. könyvében jelentékeny helyet szentel a finnugor konsonantizmus egyes jelenségeinek is (210–241. l.).

Néhány lengyel mássalhangzó palatalizálódását („mazurzenie”) — mint említettük — néhányan finn hatással magyarázták. Ezt az elméletet a két világháború között főleg MAŁECKI (1929), 1945 után pedig LEHR-SPLAWIŃSKI (1945), TASZYCKI (1948) és URBAŃCZYK (1952) képviselte. Már régebben is szemben állt velük BRÜCKNER és NITSCH. Újabban HALINA KONIECZNA a „Poradnik Językowy” 1953. évi IX. füzetében „Co to jest mazurzenie” című cikkében igyekszik kimutatni azt, hogy ez a hangtani jelenség nem vezethető vissza semmiféle idegen hatásra, hanem a lengyel nyelv belső fejlődésének.

Finnugor szók és lengyel szók között számos hasonlóságra mutat rá KAZIMIERZ MOSZYŃSKI, a kiváló néprajztudós és a szlavista FRANCISZEK ŚLAWSKI szerkesztette új lengyel etimológiai szótárhoz készített adalékaiban, amelyek a Język Polski-ban jelentek meg (pl. a magyar *ház* ~ osztják *χοτ* ~ lengyel *chata* 'kunyhó'). V. KIPARSKINAK a balti-finnokról és a baltiakról írt munkáiról JAN CZEKANOWSKI antropológus írt beszámolót („Syntetyczne szkice V. Kiparskiego, Finowie nadbaltyccy i Baltowie”), amely a Lud c. folyóiratban jelent meg 1954-ben (XLI. kötet, 183–241. l.).

Az indoeurópai és a finnugor nyelvek közötti kapcsolatok iránt nagy érdeklődés tapasztalható Lengyelországban. Ezt mutatja TADEUSZ POBOŹNIAK krakkói indogermanista munkássága, aki az indoiráni és a finnugor nyelvek közötti kapcsolatokkal foglalkozva 1950-ben a Lengyel Tudományos Akadémia Osztályközleményeiben közölte „Wpływy irańskie w języku węgierskim” [Iráni hatások a magyar nyelvben] c. tanulmányát (Sprawozdanie Polskiej Akademii Umiejętności, tom LI, 1950, 91–92. l.). Hasonló irányban tevékenykedik, ŁĄCZAK J. a budapesti egyetem lengyel lektora is.

Varsó

JAN REYCHMAN

⁴ E vitával kapcsolatosan l. DÉCSI Gy., A *čakan* ~ *čekan* szó a csehben: PaisEml 664–7.

Vértes Edit „A keleti-osztják névmásragozás” című kandidátusi disszertációjának vitája

A Tudományos Minősítő Bizottság 1958. július 1-én tartotta VÉRTES EDIT fenti című kandidátusi értekezésének nyilvános vitáját. A bíráló bizottság elnöke BÁRCZI GÉZA akadémikus, titkára B. LŐRINCZY ÉVA, a nyelvészeti tudományok kandidátusa volt, tagjai pedig LAKÓ GYÖRGY levelező tag, KÁLMÁN BÉLA a nyelvészeti tudományok doktora, N. SEBESTYÉN IRÉN, a nyelvészeti tudományok doktora és SZ. KISPÁL MAGDOLNA, a nyelvészeti tudományok kandidátusa. — Az opponensi tisztet FOKOS—FUCHS DÁVID, a nyelvészeti tudományok doktora és HAJDÚ PÉTER, a nyelvészeti tudományok kandidátusa látta el.

Elsőnek FOKOS—FUCHS DÁVID ismertette opponensi véleményét. Mindenekelőtt arra mutatott rá, hogy kandidátusi dolgozatában VÉRTES EDIT az 1943-ban megjelent „Az osztják személynévmasok” című értekezését egészítette ki több éven át folytatott kutatások alapján. A jelöltnek nagy érdeme, hogy a KARJALAINEN—TOIVONEN és a PAASONEN—DONNER-féle szótárban fellelhető névmási adatokat felkutatta, mind-egyiket gondosan megvizsgálta, és ezek alapján felépítette — amennyire ezt a rendelkezésre álló anyag lehetővé tette — a keleti-osztják névmások ragozásának teljes rendszerét. Minthogy pedig e szorgalmas anyaggyűjtő munkán túl az anyag feldolgozásához, rendszerbe foglalásához szükséges nagy tudás, szigorúan módszeres eljárás és logikus gondolkodás is teljes mértékben megvan VÉRTES EDIT tanulmányában, munkája és munkájának sokágú eredményei értékes gazdagodást jelentenek finnugor nyelvészeti irodalmunk számára.

A disszertáció valamennyi — sajnos nem túlságosan nagy mennyiségű — felkutatható adat figyelembevételével készült. Példaanyagából azonban csak a lényeges, fontos adatokat közli, viszont — az igen gyakori, lépten-nyomon előforduló adatok kivételével — mindenkor valamennyi adatnak a lelőhelyét is megadja. Ez a dokumentáció rendkívül megkönnyíti az ellenőrzést, kiegészítést és a további kutatást.

Nem meglepő, hogy a szótár anyaga a névmásragozás szempontjából hiányos, hiszen a szótárnak nem is volt az a célja, hogy a névmásragozást belőle minden részletében megismerhessük. Az viszont, hogy e hiányosság a jelölt számára olykor lektüzdhetetlen akadállyá, illetőleg hibaforrássá lett, szintén egészen természetes.

Sok esetben válhatott hibaforrássá például az a körülmény, hogy a szótárban egy-egy példamondat nincs lefordítva, sőt olykor még magyarázat sem fűződik hozzá. Ez nem egyszer megnehezítette VÉRTES EDIT számára a mondatok, s következésképpen egyes bennük levő névmási adatok pontos értelmezését, illetőleg értékelését.

Megjegyezve ezután az opponens, hogy ilyen nagy terjedelmű (421 gépelts lapra terjedő) munkában, amely sokszor hiányos vagy félreérthető anyagon épül föl és az első lépést jelenti a kutatásnak ezen a területén, természetszerűen vannak tévedések és vannak olyan magyarázatok, amelyekkel esetleg nem fog mindenki egyetérteni. Bírálata-nak következő részében ilyen természetű, egyes mondatokat, illetőleg egyes névmási alakokat vagy esetleg más természetű részletkérdéseket érintő észrevételeit tette meg, abban a reményben, hogy a szerző a munka kiadása előtt ezeket vagy legalább ezeknek egy részét hasznára tudja majd fordítani.

Hangsúlyozta azonban FOKOS—FUCHS DÁVID, hogy ezek az észrevételek az értekezés lényegét nem érintik. Jelentésének végén újra kiemelte, hogy a disszertáció az osztják nyelvnek, elsősorban a keleti-osztják nyelvjárásoknak névmás- és névszó-ragozásáról új és fontos megállapításokban gazdag összefoglaló képet ad, és hogy eredményeit a jelölt szigorú módszerességgel, nagy körültekintéssel és széleskörű tudással végzett vizsgálódások útján érte el.

Éppen ezért úgy véli, hogy VÉRTES EDIT ezzel a munkájával és eddigi munkásságával mindenképpen érdemessé tette magát a kandidátusi fokozatra.

HAJDÚ PÉTER opponensi jelentésében elsősorban összevetette a megvitatásra kerülő dolgozatot a jelöltnek 1943-ban megjelent bölcsészdoktori értekezésével, amelyre már FOKOS—FUCHS DÁVID is utalt. Megállapította, hogy a kandidátusi disszertáció témája az előző dolgozathoz képest önálló, anyaggyűjtése új, és a két dolgozat feldolgozásának módszere is eltér egymástól.

Szerinte különös értéke VÉRTES EDIT dolgozatának az, hogy feldolgozásának alapjául a legkevésbé ismert, keleti-osztják nyelvjárásokat választotta, amelyeknek nyelvtani leírását mind a mai napig nélkülözzük, s nyomtatásban megjelent szövegek sincsenek segítségünkre megismerésükben. A munka következtetései valójában nem-

csak e választott nyelvjárás csoportot érintik, hanem szerzője a névmásragozás keletkezésére vonatkozólag a többi osztják nyelvjárást is vállaltóra fogja.

A vitára bocsátott dolgozat első részében külön-külön tárgyalja a jugáni, a tremjugáni, a vachi és a vaszjugáni névmásrendszereket. E leíró jellegű tárgyalást, amelyben a szerző alaposágáról, jó rendszerező képességéről, erős kritikai érzékéről és jó osztják nyelvi ismereteiről tesz bizonyosságot, második fejezetként a keleti-osztják névszók ragozásának igen érdekes leírása követi, melyben a jelölt több olyan nyelvtani részletre hívja fel a figyelmet, amelyről eddig nem sokat tudtunk. — A harmadik fejezetben összehasonlítja a névszók és a névmások ragozását. Munkájának ez a része valamennyi osztják nyelvjárásra tekintettel van, s lényegében itt találjuk a disszertáció legfontosabb mondanivalóit.

Bár az értekezés szerkezete, a példaanyag rendszerezése ellen nem emelhet kifogást, s a szerzővel a legfontosabb következtetések igazában, illetőleg valószínűségében is egyet ért, úgy véli, hogy a dolgozat egyes tételeivel mégis vitába lehet, sőt opponensi tiszténél fogva vitába kell szállnia.

HAJDÚ PÉTER mindenekelőtt egy látszólag külsőséges, de lényegében a nyelvszemléletet és a módszert is érintő kérdésre hívta fel a figyelmet. A jelöltnek bizonyára fáradságos munkájába került KARJALAINEN és PAASONEN diakritikus jelekkel alaposan megtűzdelt adatait, mondatait esetleg több ízben is leírni, s a diakritikus jeleket a több, mint 400 lapos értekezés szövegébe berajzolni. Szerinte egyszerűbb lett volna az osztják mondatokat a STEINITZTŐL kidolgozott kulcs szerint egyszerűsített formában közölni. Úgy gondolja ugyanis, hogy a túlbonyolult naturalista lejegyzési mód sokszor eltakarja a lényegest s kiemeli a lényegtelent, az egyszerűsített átírás pedig a nyelvi jelenségek helyes megértését is megkönnyítheti.

Megjegyezte HAJDÚ PÉTER, hogy az aprólékos mikrofilológiai munkára, amely a diakritikus jelek pontos és hű átvitelében különösen bőséges teret kapott, általában nagy gondot fordít a szerző. Ezzel az egyébként hasznos módszerrel sok érdekes és fontos részleteredményre jut, néha azonban — véleménye szerint — egy-egy probléma jelentőségét eltülozza. A következőkben az opponens konkrétan rámutatott néhány szerinte ilyennek ítélt részletre.

VÉRTES EDIT kiváló kutatói erényeiről tanúskodik a keleti-osztják nyelvjárások névszóragozását tárgyaló fejezet is, melynek érdeme, hogy elsőnek ad részletesebb, összefüggő képet a nyelvjárások esztragozásáról, s hogy sok érdekes, más nyelvjárásból nem ismert jelenségre mutat rá. Különös figyelmet érdemelnek a *-pa*, *-pá* lativus-ralgal, a *-nam* suffixummal, az instrumentalis-comitativus ragjával kapcsolatos észrevételei, noha ezek közül egyik-másik HAJDÚ PÉTER megítélése szerint még ezek után is alaposabb elemzésre vár. Részletesebben is rámutatott például a V. és Vj. nyelvjárás jelölt accusativusával kapcsolatos problémákra: véleménye szerint az adatok nem vallanak az accusativus rag létezésére. Legjobb esetben egy kialakulóban levő accusativus ragról beszélhetünk.

Érdeklődésre tarthatnak számot a jelöltnek azok a megállapításai, amelyek az osztják névmásrendszerek kialakulására vonatkoznak.

VÉRTES EDITnek az északi-osztják névszóragozás és névmásragozás ősiségéről vallott nézete viszont még közelebbi magyarázatra szorul.

Miután még néhány kisebb részletkérdéshez fűzött megjegyzést, megállapította HAJDÚ PÉTER, hogy a jelölt értekezése az igen hézagosan ismert keleti-osztják nyelvjárások nyelvtanához, elsősorban a névmások és a névszók ragozásához igen jól felhasználható, megbízható és fontos alak- és mondattani adatokat közöl. A leíró jellegű összeállítás módszeres, s a jelölt rendszeres, fegyelmezett gondolkodására vall. A rendszerezésen túlmenően általános és részleteredményei, magyarázatai leleményességére, ötletességére mutatnak. Az értékes dolgozat alapján melegen javasolta a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy VÉRTES EDITnek a kandidátusi címet ítélje oda.

HAJDÚ PÉTER opponensi véleményéhez még egy rövid függelékot fűzött. Jelentésének megírása után kapta ugyanis kézhez TYERJOSKINNAK a vachi-osztják iskolások számára írt, ez évben megjelent abécés könyvét. A könyv a keleti-osztjákok új irodalmi nyelvén jelent meg, melynek alapja a vachi nyelvjárás. Már felületes átlapozás alapján is úgy véli, hogy a jelölt — aki eddig még nem juthatott hozzá e könyvhöz — értékes adatokat nyerhet belőle a mai vachi nyelvjárásra vonatkozólag. Miután a megállapítását néhány konkrét jelenség bemutatásával illusztrálta, megjegyezte, hogy ennek a különben kis terjedelmű szöveggyűjteménynek a jelölttől való feldolgozását — noha ez a dolgozat eredményein lényegesen nem igen változtat majd — nagyon célszerűnek találja.

Az opponensi vélemények elhangzása után a hozzászólásokra került sor.

LAKÓ GYÖRGY hozzászólását azoknak a legfontosabb szempontoknak a felsorolásával kezdte; amelyekre a megvédésre kerülő disszertációk elbírálásakor tekintettel szoktunk lenni. Majd megállapította, hogy szerinte VÉRTES EDIT dolgozata e szempontoknak megfelel, hiszen elmélyedő kutatás terméke, amelyben a szerző tudatosan, módszeresen s józan önmérséklettel haladt egy nem nagyon távoli, de épp azért reális cél felé, s ezt el is érte: dolgozatában a jelenleg hozzáférhető anyag alapján a felvetett kérdéseknek megnyugtató megoldását tudta adni.

Már maga az is jelentős érdeme a dolgozatnak, hogy új, eddig szótárakban rejtőzködő anyagot tett hozzáférhetővé a nyelvtudomány számára. — Világos a szerző célkitűzése is: egyrészt gondos leírását, adja a keleti-osztják névmások ragozásának, másrészt összehasonlító nyelvjárástani vizsgálat útján két fontos kérdésre kívánt választ adni:

a) melyek az osztják személyes névmások paradigmájának közös, azaz bizonyára közösosztják esetei, és melyek benne nyelvjárási különfejlődés eredményei;

b) hogyan hatott a személyes névmások ragozására egyéb névszók ragozása. Fejtegetései során a szerző olyan kérdésekkel is foglalkozik, amilyenekkel a korábbi névmástanulmányok részletesen még nem foglalkoztak. S az itt újonnan felmerülő kérdésekre a szerző saját anyaga alapján és saját véleményét kifejtve ad választ, állításait mindig érvekkel támasztva alá.

Ezek után utalt még arra, hogy az első világháború előtt készült finnugor nyelvészeti bölcsészdoktori értekezések közül jónéhányat még ma is fontos forrásmunkaként használunk. Lényegesen kevesebb ilyen akad az első és a második világháború közötti időszakban készültek között, ami leginkább azzal magyarázható, hogy a fiatal kutatók állásviszonyaik, szociális helyzetük miatt ebben az időszakban nem végezhettek eléggé elmélyült munkát. Minthogy azonban napjainkban a tudományos munka lehetőségei ismét megjavultak, úgy véli, hogy megint arra kell törekednünk: a hazai finnugor nyelvészeti disszertációk újonnan feltárt anyag alapján magából az anyagból leszűrhető új eredményeket nyújtsanak. VÉRTES EDIT — nézete szerint — helyes útra tért, amikor dolgozatában a régi magyar disszertációk értékes hagyományait újította fel.

GÁLDI LÁSZLÓ hozzászólásának első részében azt tanácsolta a szerzőnek, hogy a vachi és a vaszjugáni jelölt accusativust érintő kérdésben levélben forduljon BALANGYINHOZ. Jó lenne ugyanis pontosan megtudni, hogy miért nevezi BALANGYIN a szóban forgó esetet объектный падеж-nek az orosz nyelvtani terminológiában szokásos винительный падеж helyett. A disszertációban van ugyan célzás arra, hogy az oroszban a прямое és a косвенное дополнение nem más, mint a francia complément d'objet direct és complément d'objet indirect fordítása; ha azonban ez így volna, ez meglehetősen bonyolulttá tenné a kérdést, mert a complément d'objet indirect datusis is lehet a franciában, s az oroszban a megfelelő alak egymástól még eltérőbb eseteknek, mondjuk határozóknak a gyűjtőneve lehet. A kérdés egyik ága tehát az lenne, hogy vajon a nyugat-európai objekt szóval alkotott grammatikai terminusok voltak-e BALANGYIN kiinduló pontjai, vagy — s ez lenne a kérdés másik ága — nem a mi tárgyesetünk mintájára alkotott-e egy szőröstől-bőröstől lefordított új orosz grammatikai elnevezést.

A következőkben arra hívta fel a jelölt figyelmét, hogy nem lehetne-e a nyugat-európai szakirodalomban használatos casus indefinitus műszóval (amelyet például HIRT és BENVENISTE is alkalmaz) a Stammform, Grundform terminusok használatában rendet teremteni. A nominativus elnevezés ugyanis — hiába fejtí ki a jelölt téziseiben, hogy az osztjákban ez nem azonos az indoeurópai nominativusszal, hanem csak a casus rectus kívánja jelölni a casus obliquus-szal szemben — mindenképpen zavart okoz; néhány sorral lejjebb ugyanis már azt olvassuk a tézisekben, hogy ez a casus rectus egyaránt lehet alany, tárgy, birtokos stb. kifejezője; kérdés tehát, hogy ezek után lehet-e ez még casus rectus, vagy sem.

Végül arra mutatott rá nyomatékosan: mennyire fontos lenne, hogy VÉRTES EDIT-nek alkalma legyen az osztjásokkal, elsősorban pedig a keleti-osztjásokkal valóban és közvetlenül megismerkedni, s az élő osztják nyelv alapján feljegyzéseket készíteni.

A disszertációt egyébként ő is rendkívül magas teljesítménynek tartja.

Sz. KIS PÁL MAGDOLNA kiemelte a dolgozatnak azt az érdemét, hogy anyagát éppen az eddig legkevésbé ismert osztják nyelvjárástól vette. Rámutatott továbbá arra, hogy az egyes névmásfajták nyelvjárásközi jelentkezésének a bemutatására közölt táblázatok mennyire megkönnyítik az anyagban való tájékozódást, világos képet adva a névmásrendszerekről. Ezek után részletesebben kitért a nem személyre kérdező névmások bizonyos problémáira, amelyekben a szerzővel nem tud egyetérteni. Részletesen elemezte a jugáni és a vachi nem személyre kérdező névmások közt megkérdőjelezve

szereplő *J. kowwas* és *kotta*, valamint a *V. kōti* alakokat, s megállapította, hogy a három alak közül az első 'hosszú' jelentésű melléknév, a másik kettő pedig adverbium; az első tehát föltétlenül, a másik kettő pedig minden valószínűség szerint törlendő a nem személyre vonatkozó és nem adverbiumi névmástövek közül.

Néhány kisebb megjegyzést tett még egyes adatok, illetőleg kifejezések magyarázatával kapcsolatban, hangsúlyozva azonban, hogy e néhány megjegyzés egyáltalában nem csökkenti azt a kedvező benyomást, melyet a dolgozat egészében kelt. A dolgozat tárgya, módszere és eredményei alapján szerinte is a finnugor nyelvészeti irodalom értékes gyarapodását jelenti.

GULYA JÁNOS aspiráns néhány kiegészítő megjegyzést tett egyes felmerült kérdésekkel kapcsolatban. Véleménye szerint nem valószínű, hogy a személyes névmásokban előforduló *-t* accusativusi elem összetartozik az opponensektől is idézett *-t, -ta* elemmel. Míg ugyanis a *-t* ragos személynévmási forma bármilyen esetben és bármely igével kapcsolatban előfordulhat, a *-t, -ta* illetve *-ta* ragos főnévi accusativus csak bizonyos meghatározott esetekben, TYERJOSKIN szerint mindössze kilenc igével kapcsolatban fordul elő. Azért sem tartja továbbá valószínűnek az összefüggést, mert e *-t* ragos főnévi casusnak nemcsak a magyar tárgyesetéhez nagyon közelálló funkciója van, hanem ezenkívül van bizonyos partitivusi és locativusi jelentése is.

Elmondotta továbbá, hogy anyaggyűjtés közben VÉRTES ÉDITTEL ellentétben az esetragok közé a már szóba került *-pa, -pā* elemet is felvette. Úgy véli ugyanis, hogy a *-pa, -pā* elemnek bizonyos önálló, a lativusi *-a, -ā* ragétól eltérő funkciója van. Például illusztrálta a kétféle formáns funkciókülönbséget: *yon̄ta* 'bemegek az erdőbe', *yon̄tpa* 'megyek az erdő felé, az erdő irányába'.

Úgy értelmezte VÉRTES ÉDIT nézetét, hogy ő a *-pa, -pā* alakot egyfelől az *-a, -ā* lativusnak, másfelől a *-p* + redukált magánhangzóból álló nyomatékosított elemnek a keveredéséből származtatja. Ezzel kapcsolatban a keleti-osztjåkban nagy gyakoriságban előforduló nyomatékosított elemekről, közelebbről a célhatározói funkciót hordozó *-t, -ta* [-*ti*] nyomatékosító partikuláról szólt.

Ezután a felszólaló annak a gyanújának adott kifejezést, hogy BALANGYIN az объектный падеж terminust alighanem azért hozta létre, mert ennek a meghonosításával a magyar tárgyragot a vachi *-t* raggal akarta kapcsolatba hozni. Megjegyezte még, hogy BALANGYIN táblázata és munkájának többi része is meglehetősen a Szovjet Akadémia orosz nyelvtanának rendszerezését követi, úgyhogy például TYERJOSKIN a vachi nyelvjárás első tudományos nyelvtanának az összeállításakor mellőzte BALANGYIN nézetét, s mindössze egyetlen megjegyzést szánt rá.

Válaszában VÉRTES ÉDIT megköszönte az opponensek odaadó munkáját, amelyet dolgozatának bírálására fordítottak, s amellyel értékes segítséget nyújtottak neki dolgozatának végleges kialakításához. Ezután elsősorban az egész munkát s az alkalmazott módszert érintő ellenvetésekre válaszolt.

Elmondotta, hogy a fonetikus—fonematikus átírás kérdésében maga is úgy vélekedik, mint HAJDÚ PÉTER. Szerinte is nagy hiba, hogy — mint STEINITZ (Gesch Ostj Vok. 5) mondotta — a diakritikus jelek megszámlálhatatlanul sok fájától nem látni fontosabb jelenségek — a STEINITZ idézte példa szerint a magánhangzóilleszkedés — erdejét. Ennek ellenére sem egyszerűsítette mások hangjelölését, mivel — szerinte — még nem ismerjük eléggé a keleti-osztjåk nyelvjárásokat, s az eddig kiadott anyag sincs még eléggé feldolgozva ahhoz, hogy a hangjelölés fonematikus egyszerűsítését kellő felelősséggel elvégezhessük. KARJALAINEN hangjelölésének egyszerűsítésére valóban szükség van, de szerinte csak minden egyes osztjåk nyelvjárás fonémaállományának és nyelvtani rendszerének monografikus vizsgálata után lehet majd KARJALAINEN—TOIVONEN példamondatait következetesen és kizárólagosan egyszerűsített átírásban idézni. E munka elvégzéséhez már dolgozatában igyekezett néhány adalékot szolgáltatni.

Ezek után választott az opponensektől felvetett fontosabb részletkérdésekre.

A V.—Vj. névszói accusativust illetően (amelyet csak némi fenntartással nevezett így!) — úgy látja — egy véleményen van HAJDÚ PÉTERREL. Ő csak arra akarta felhívni a figyelmet, hogy ez az új, kialakulóban levő „eset” már a századforduló tájáról is kimutatható nemcsak a vachiból, amint BALANGYINNAK 1948-ban írt cikkéből tudjuk, hanem a vaszjugániból is.

Ami a V.—Vj. (most már időzőjel nélküli) accusativusrag eredetét illeti, valószínűnek tartja, hogy ez — mivel esetek átvétele amúgy is ritka — nem idegen hatásra, hanem belső fejlődés, mégpedig alaki és funkcionális megoszlás következtében keletkezett az instrumentális raggól. A megfelelő funkciójú névmási accusativus feltétlenül befolyásolhatta kialakulását, sőt talán egy, a keleti nyelvjárásokban gyakori *-t* hangalakú nyomatékosító elem is elősegíthette a névszói accusativus rag létrejöttét.

A hozzászólóknak válaszolva, elmondotta, hogy a LAKÓ professzortól helyesnek ítélt témaválasztás nem az ő érdeme, hanem tanáráé, tudniillik LAZICZIUS GYULÁÉ és ZSIRAI MIKLÓSÉ.

Sz. KISPÁL MAGDOLNÁnak megköszönte, hogy a *J. kowwos* 'hosszú idő' értelmezési lehetőségére felhívta a figyelmét. A kérdőjelek azért szerepelnek táblázatában, mert az említett három névmásszerű adverbiummal kapcsolatosan az etimológiai részben maga is ki akart térni a KISPÁLTól említett kérdések legtöbbszörére.

GULYA JÁNOSnak az accusativust érintő megjegyzésére csak ugyanazokat válaszolhatja, mint HAJDÚ PÉTERnek. A kérdés feltétlenül további vizsgálatot, nagyobb anyagismeretet igényel. Arra mindenesetre utal, hogy végig óvatosan fogalmazott, állandóan figyelemmel kísérve az anyag hiányosságát.

A *-pa*, *-pä* suffixummal kapcsolatban ő csak KARJALAINEN körülbelül 60 évvel ezelőtti gyűjtését használhatta fel; GULYA JÁNOS jelenlegi gyűjtése nyilván gazdagabb, mint a KARJALAINEN—TOIVONEN szótár példamondataiban található anyag.

Az elnök kérdésére mindkét opponens egybehangzóan kijelentette, hogy a jelölt válaszát elfogadja.

A bizottság ezután az alábbi határozatot hozta: „A jelölt dolgozatában jó és új megállapításokban gazdag összefoglaló képet ad az osztják nyelvnek, elsősorban a keleti-osztják nyelvjárásoknak névmás- és névszóragozásáról. Munkájában bizonyosságot tesz az osztják nyelvi anyagban való jártasságáról, filológiai alaposágáról, kellő kritikai érzékéről, kitűnő rendszerező képességéről, sőt ezen túlmenően az önálló kutatáshoz szükséges leleményességéről, ötletességéről is. A dolgozat szakirodalmunk számottevő nyeresége lesz.

Mindezek alapján a bírálóbizottság egyhangúlag javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy VÉRTES EDIT részére a nyelvészeti tudományok kandidátusa fokozatot ítélje oda.”

B. LŐRINCZY ÉVA